

ISSN 2311-844X

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2016

УДК 330.3:351.748.1
ББК 65.011.3+65.9(4Укр).98
Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – Вип. 2. – 256 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук (постанова президії ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Серета, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*);
Р. І. Тринько, доктор економічних наук, професор, академік НААНУ, заслужений діяч науки і техніки України (*заступник головного редактора*);
І. О. Ревак, кандидат економічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **Г. Я. Аніловська**, доктор економічних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор; **С. В. Васильчак**, доктор економічних наук, професор; **М. М. Тесля**, старший оперуповноважений УДСБЕЗ ГУМВС України у Львівській області; **І. П. Мойсєнко**, доктор економічних наук, професор; **Є. М. Палига**, доктор економічних наук, професор; **Я. Я. Пушак**, доктор економічних наук, професор; **М. І. Флейчук**, доктор економічних наук, професор; **В. І. Франчук**, доктор економічних наук, професор; **І. Г. Бабєць**, доктор економічних наук, доцент; **І. Ю. Скворонська**, кандидат філологічних наук, доцент; **С. А. Охрименко**, доктор економічних наук, професор (за згодою); **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 30 листопада 2016 р. № 5).

Свідомство про державну реєстрацію КВ № 21091-10891ПП від 14.11.2014 р.

Адреса редакції: Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.
Тел.: (032) 258-69-15, (032) 233-61-95.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ I

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 343.13;336.227.1

М. Р. Верескля

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ ЯК НЕОДМІННА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглянуто сутність впливу корупції на основи економічної безпеки держави. Окреслено головні чинники корупції у сфері економіки, які впливають на її розвиток. Запропоновано сучасне визначення корупції та економічної безпеки, з'ясовано співвідношення цих категорій. Охарактеризовано ознаки корупції, що мають негативний вплив на економічний стан держави. Наведено склади економічних злочинів, які гальмують ринкові реформи в економіці.

Ключові слова: економіка, корупція, економічна безпека, забезпечення, ознаки корупції, службові особи, службові злочини, бюджетні кошти.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення економічної безпеки багатомірна і багатоаспектна. На особливу увагу заслуговують питання криміналізації життєво важливих сфер економіки. Результати наукових досліджень свідчать про високий ступінь проникнення злочинності та корупції у сферу суспільно-економічних відносин. Корупція в економіці досягла такого рівня, що становить реальну загрозу національній безпеці. Це – один із наслідків втрати контролю над виконанням економічних реформ. Тому особливої гостроти набувають проблеми організації правоохоронної діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки.

За умов системної кризи повинна бути вироблена адекватна сучасному стану розвитку суспільства державна правоохоронна політика, а також відповідні засоби і форми правоохоронної діяльності у протидії корупції. Очевидно, що ці заходи мають бути складовими ланками загального ланцюга посилення регулятивної ролі держави в економіці [1].

Стан дослідження. Важливу роль у становленні теоретичних засад економічної безпеки відіграли праці вітчизняних і зарубіжних

учених, таких як: Л. І. Абалкіна, О. В. Ареф'єва, О. І. Барановського, І. Ф. Бінька, К. С. Горячева, М. П. Денисенка, Ф. І. Євдокімова, М. М. Єрмошенка, Я. А. Жаліла, В. І. Мунтіяна, А. І. Сухорукова, Л. Г. Шемаєва, В. Т. Шлемка та ін.

Монографічні дослідження проблем корупції, які були проведені вченими Л. І. Аркушою, О. Ф. Гідою, О. О. Дудоровим, В. С. Лукомським, Є. В. Невмержицьким, О. С. Новаковим, А. О. Сафоненком, О. В. Терещуком, С. А. Шалгуновою, висвітлюють деякі проблемні адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові або політичні аспекти протидії корупції.

Серед вітчизняних науковців помітний внесок у вирішення значених питань, крім згаданих вище вчених, зробили Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Гаращук, П. Т. Гета, В. О. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, О. Г. Кальман, М. І. Камлик, В. А. Клименко, В. П. Корж, М. Й. Коржанський, О. М. Литвак, П. С. Матишевський, Г. А. Магусовський, В. О. Навроцький, Г. О. Омельченко, С. О. Омельченко, В. Л. Ортинський, А. І. Редька, І. В. Сервецька, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун та ін.

Безпосередньо науковим напрацюванням із протидії корупції є доробок М. І. Мельника, співавтора багатьох законів та законопроектів, з-поміж яких Закон України «Про боротьбу з корупцією», одного з наукових координаторів підготовки Концепції боротьби з корупцією в Україні.

Метою статті є визначення взаємозв'язку корупції та економіки і встановлення впливу корупції на економічну безпеку держави із окресленням головних чинників, що гальмують економічний розвиток.

Виклад основних положень. За природою економічна безпека держави охоплює всі галузі господарства й усі аспекти життя держави та її населення, зокрема такі напрями з її забезпечення, як безпека вітчизняного сектора виробництва, стійкість національної безпеки й економічна безпека суб'єктів господарювання.

Приміром, В. І. Мунтіян розглядає поняття економічної безпеки як складову національної безпеки. О. І. Барановський вважає складовою економічної безпеки фінансову безпеку, що, на його погляд, є складною багаторівневою системою, котра охоплює проблеми грошового обігу та інфляції, заборгованості держави, бюджетної безпеки і т. ін. [2, с. 9].

Економічній безпеці притаманна складна внутрішня структура, в якій можна вирізнити три її найважливіші елементи:

1) економічну незалежність, що не має абсолютного характеру, бо міжнародний поділ праці взаємоу залежнює національні економіки; за цих умов економічна безпека дає змогу контролю за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності та якості продукції, що гарантує її конкурентоспроможність і дає можливість на рівних брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями;

2) стабільність і стійкість національної економіки, що передбачають захист власності в усіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію (недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують спричиненням соціальних потрясінь, боротьбою з кримінальними структурами в економіці і т. ін.);

3) здатність до саморозвитку і прогресу, що особливо важливо в сучасному світі; створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівнів працівників стають неодмінними умовами стійкості та самозбереження національної економіки [3, с. 8–9].

Отже, економічна безпека держави – це сукупність умов і чинників, що гарантують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та вдосконалення.

Стрижневою метою забезпечення економічної безпеки є реалізація національних інтересів через розвиток національної економічної системи як матеріальної основи життєдіяльності. Економічна безпека держави є надсистемою, до якої входять системи різних галузей життєдіяльності й розвитку людини, суспільства, держави і довкілля: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, інвестиційна, військово-економічна, інформаційна, екологічна, демографічна, соціальна, продовольча тощо.

Одночасно з позитивними змінами у господарському та суспільному житті держави, пов'язаними з реформуванням економіки України, її інтеграцією у світову економічну систему, відбувається різке зубожіння середнього класу, продовжує ускладнюватись криміногенна ситуація. Прагнення забезпечити прийнятні умови життя спонукає багатьох громадян нестійкої поведінки реалізувати цю мету антисуспільними методами – участю у кримінальній приватизації, розкраданням державної та колективної власності шляхом привласнення та зловживання довірою, приховування прибутків від оподаткування, хабарництва, тіншового накопичення капіталу. Корупційні явища охоплюють дедалі ширші сфери суспільного життя.

Чи не головним внутрішнім чинником, який негативно впливає на незалежну Україну, маючи потужну руйнівну силу, стала корупція, що пронизує всі рівні влади. Саме вона сприяє тінізації економіки, падінню довіри громадян до влади, зниженню міжнародного авторитету нашої держави, зменшенню іноземних інвестицій в економіку тощо.

Корупція, на жаль, стала нормою суспільно-політичного й економічного життя в Україні, ціннісною життєвою орієнтацією. Реєстраційні, дозвільні і контрольні функції службовців місцевих і центральних органів влади перетворилися на інструмент здирництва з громадян, підприємств і підприємців.

Соціальний протест суспільства нині спрямований не проти ринку і свободи підприємництва, а проти диких, жорстоких методів боротьби за ринковий простір, проти безмежжя бюрократичного свавілля, проти одвічних супутників здицілого ринку – неприборканої корупції та криміналізації життя.

Загрозами економічній безпеці України слід вважати фактори, що безпосередньо чи на перспективу унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки та безпеку незалежному державному існуванню й добробуту народу.

Серед першочергових проблем забезпечення економічної безпеки є відстеження й оцінка рівня загроз пріоритетним національним інтересам, а отже, взаємозалежність корупції і економіки.

Корупційні загрози економічній безпеці України набули, на жаль, перманентного характеру і провокують її критичний стан за цілою низкою основних критеріїв. Тому завдання всіх суб'єктів національної економіки зараз полягає у створенні надійної системи блокування і попередження корупційних схем, яка б забезпечувала її стабільність та розвиток.

Поняття взаємозв'язку корупції й економіки вчені і практики розглядають у розрізі розвитку соціально-економічних відносин у суспільстві.

З економічного погляду корупція є латентною нелегальною формою соціально несанкціонованих обмінних і розподільчих інтересів-відносин, що обмежують економічну свободу, конкуренцію та доступ громадян і бізнесу до національних ресурсів [4, с. 10].

Корупція як правове явище являє собою порушення відповідних правових норм і виражається у формі цивільно-правових деліктів, дисциплінарних проступків, адміністративних правопорушень та корупційних злочинів, які є найнебезпечнішим проявом корупційних правопорушень. У міжнародно-правових документах до найістотніших ознак, що характеризують корупційні діяння, відносять: посадове

(службове) становище особи; службову (незаконну) дію або бездіяльність; одержання винагороди у вигляді матеріальних благ або інших переваг; збагачення посадової особи [5].

У Конвенції ООН проти корупції, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН, корупцію розподіляють на дві групи: 1 – корупцію в публічному секторі (підкуп національних посадових осіб, підкуп іноземних публічних посадових осіб і посадових осіб публічних міжнародних організацій, розкрадання, неправомірне привласнення чи інше нецільове використання майна публічними посадовими особами, зловживання впливом у корисливих цілях, зловживання службовим становищем, незаконне збагачення); 2 – корупцію в приватному секторі (підкуп і розкрадання майна) [6, с. 13].

Залежно від напряму економічної сфери прояву та розповсюдження корупції, сучасні вітчизняні дослідники виокремлюють:

– побутову корупцію – вимагання чиновником (державним чи муніципальним службовцем) грошей або матеріальних цінностей з населення;

– ділову корупцію – тобто плату підприємцями грошових коштів або матеріальних цінностей чиновникам (державним чи муніципальним службовцям) у справах своєї фірми;

– адміністративну корупцію – вимагання грошей чи майна чиновниками (державними або муніципальними службовцями) з підприємців за різні види послуг, пов'язаних із займаною посадою;

– «захоплення держави» – купівлю у посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування бізнесменами владних рішень у своїх інтересах або інтересах своїх підприємств;

– «захоплення бізнесу» – протиправне корисливе встановлення чиновниками контролю над комерційними підприємствами (фірмами) чи їхніми структурними підрозділами (філіями) з метою отримання основного або додаткового джерела доходу [7];

– «захоплення економічної номенклатури» – формування корупційних кланів для монополізації сфери корупційних послуг у різних галузях економічного та соціального управління [8].

М. І. Мельник розглядає корупцію як крайній небезпечне явище, суспільна небезпека якого полягає в тому, що вона:

– підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством, побудові та функціонуванню державного апарату;

– призводить до гальмування та спотворення соціально-економічних реформ, перешкоджає розвитку ринкових відносин, передусім малого і середнього підприємництва, особливо «не прикритого» владними структурами, а також надходженню інвестицій, кредитів;

- надає незаконних привілеїв корумпованим чиновникам і олігархічним кланам у незаконній приватизації економічних ресурсів;
- сприяє криміналізації та тінізації економічних відносин, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- ускладнює відносини з іншими державами і всією міжнародною спільнотою, унеможлиблює надходження іноземних інвестицій та ін. [9, с. 8].

Дещо подібною є класифікація британських дослідників, які за сферами прояву розрізняють:

- політичну корупцію (нелегальне фінансування політичних партій);
- корупцію у державному секторі управління (розтрату чи корисливе використання бюджетних засобів і громадських фондів);
- банківську корупцію (легалізацію злочинних доходів);
- урядову корупцію (заразом і розголошення економічної таємниці в інтересах окремих корпорацій) [10].

Таким чином, наведені класифікації корупційних проявів дають змогу з'ясувати різноплановість і багатоманітність сучасних форм корупційного впливу на економічну безпеку держави.

Дослідженням встановлено, що корупція в Україні набуває дедалі небезпечнішого характеру, стрімко зростають масштаби її поширення. Корупція намагається охопити не тільки економіку, але й політику. Внаслідок цього країна і суспільство потерпають від гігантських збитків. Ефективність ринкової економіки різко знижується, а чинні демократичні інститути руйнуються. Збільшується економічна і політична нерівність населення, зростає бідність і соціальне напруження. Під загрозу ставиться цілісність країни і збереження її конституційного устрою (підтвердженням є розв'язання військового конфлікту на Сході країни олігархічними міжнаціональними кланами)!

Корупція стала невід'ємною складовою сучасного державного і суспільного механізму з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Для України проблеми боротьби із відмиванням «брудних» грошей та капіталів, протидії офшорному бізнесу є надзвичайно актуальними, оскільки значна частина вітчизняного капіталу втікає з країни саме через офшорні зони шляхом використання корупційних банківських схем. У багатьох випадках ці капітали, а особливо в разі зміни політичних олігархічних еліт в Україні, повертаються на батьківщину вже у формі іноземних інвестицій із відповідними пільговими умовами і вливаються в національну економіку [11, с. 9].

Надзвичайну загрозу економічній безпеці держави становлять економічні злочини, вчинені корумпованими службовцями.

Наприклад, у 2013 р. тільки за 9 місяців викрито 38,3 тис. кримінальних правопорушень у сфері економіки, кожне четверте з яких (10,9 тис.) – кваліфіковані (тяжкі та особливо тяжкі). У структурі викритих злочинів 8,3 тис. – пов’язані з використанням бюджетних коштів, що на 18,4% більше порівняно з аналогічним періодом 2012 року (7 тис.), 18,4 тис. – проти власності (на 40,7% більше порівняно з аналогічним періодом 2012 року (13,1 тис.) та 3,3 тис. у сфері господарської діяльності. Викрито понад 3 тис. кримінальних правопорушень зі збитками понад 100 тис. грн та 467 – у кожному з яких збитки перевищують 1 млн. гривень. За закінченими кримінальними провадженнями збитки становлять 1 млрд 120 млн грн, з яких забезпечено відшкодування 100,4%, або 1 млрд 125 млн грн [12, с. 1].

Одним із найважливіших завдань сучасного економічного розвитку України є підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів для забезпечення сталого економічного зростання національної економіки. А одним із засобів державного регулювання економіки є функціонування системи державних закупівель. Державні закупівлі виконують роль перспективного й важливого макроекономічного регулятора, за допомогою якого можливе формування повноцінного конкурентного середовища, здійснення стабілізаційної політики в країні тощо. Водночас під час супроводження процедур державних закупівель 2013 року викрито 1080 злочинів. Загальна сума збитків становить 1,3 млрд грн. За зловживання та надання незаконних переваг учасникам конкурсних торгів до кримінальної відповідальності притягнуто 572 службовців, зокрема 155 керівників і членів конкурсних комісій [12, с. 3].

Як зазначають деякі дослідники, корупція за своїм змістом – це насамперед економічна проблема, це участь державних чиновників у комерційній діяльності задля одержання особистого чи корпоративного прибутку; використання службового становища для «перекачування» державних коштів та матеріальних цінностей у комерційні структури і переведення грошей у готівку; надання пільг для своєї корпоративної групи (політичної, національної, кланової та ін.) з відтягненням державних ресурсів; використання службового становища для впливу на засоби масової інформації з метою здобуття особистої та корпоративної вигоди; використання посадовими особами, державними службовцями, депутатами, політичними діячами підставних осіб і родичів у комерційних структурах з метою отримання особистого чи корпоративного прибутку; використання службового становища для маніпулювання інформацією задля одержання особистої та корпоративної вигоди; лобіювання під час прийняття нормативних актів в інтересах

певних угруповань; не переслідуване у кримінальному порядку зловживання службовим становищем у процесі приватизації, здачі об'єктів в оренду, ліцензування, квотування тощо. Тобто – основне підгрунття корупції, її детермінанти лежать передусім в економіці. Саме з економіки криміналітет черпає кошти і засоби для свого існування [13, с. 3].

З наведеного слід констатувати, що визначальними умовами життєздатності корупції та економічної злочинності в Україні є зміцнення корумпованих зв'язків органів державної влади і правоохоронних органів із керівниками економічних структур. Основним же засобом подолання корупції у сфері економіки є розробка механізмів протидії олігархічному розподілу і використанню ними бюджетних коштів.

Висновки. Головною причиною корупції у сфері економіки України вважаємо нездійснення ефективних заходів зі стимулювання сфери матеріального виробництва. Тимчасом весь державний механізм напружено на створення корупційних схем задля реєстрації та оподаткування суб'єктів господарювання з умовою здійснення ними надалі зловживань, незаконного накопичення і концентрації коштів, які забезпечують фінансову підтримку тіншовій економіці.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що корупція в нашій державі набула небезпечних рис: вона охопила фактично всі верстви населення і зорієнтована на використання всіх можливостей для максимального особистого збагачення за рахунок помилок, допущених під час реформування економіки. Крім того, стає все очевиднішим збільшення кількості злочинів економічного спрямування, що підкреслює прагнення державних чиновників шляхом злочинних діянь закріпитися і зайняти провідне місце в економіці з метою перейти у майбутньому в сферу політики. Прикметною ознакою корупції в Україні є наявність домінуючих факторів не тільки політичного та матеріально-економічного характеру, а й ідеологічного та психологічного. Перехід до ринкових відносин значною частиною громадян був сприйнятий як повна відмова не тільки від попередньої (радянської) ідеології, але й ідеології взагалі.

1. Корупція як економічна проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://libfree.com/165060163/>

2. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення / керівник авт. кол. Р. І. Тринько. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 304 с.

3. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІС, 1997. – 144 с.

4. Протидія корупційній злочинності в Україні: навч. посібник / Ю. І. Дмитрик, Д. І. Йосифович, Є. В. Пряхін та ін.; за заг. ред. І. В. Красницького. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 308 с.

5. Байболов К. Коррупция. Взятничество. Ответственность: вопросы теории и практики / К. Байболов, Л. Сыдыкова, А. Сыдыков. – Бишкек: КРСУ, 1999. – С. 11–12.

6. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М. І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 280 с.

7. Сатаров Г. Передел успеха / Г. Сатаров // Российская газета. – 2002. – 10 декаб.; Шкель Т. Не пойман, но вор / Т. Шкель // Российская газета. – 2002. – 5 декаб.

8. Панина Т. Кланирование коррупции / Т. Панина // Российская газета. – 2004. – 27 октяб.

9. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М. І. Мельник, А. І.Редька, М. І. Хавронюк; за ред. М. І. Мельника. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.

10. International Herald Tribune. – 1994. – 17–18 Sept. – С. 71–74.

11. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Р. І. Благута, Н. І. Дідик, Ю. І. Кіржецький та ін.; за заг. ред. О. В. Авраменка. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 280 с.

12. За даними ДДСБЕЗ. МВС України. Аналітична довідка про стан протидії економічним злочинам у 2012–2014 рр. – К.: ДДСБЕЗ МВС України. – 2014. – № 5/1389. – 23 с.

13. Корупція як соціально-економічне явище [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiuua/458-nevmersh/7567/>

Veresklya N. P. Противодействие коррупции как неперемное условие обеспечения экономической безопасности Украины

Рассмотрена сущность влияния коррупции на основы экономической безопасности государства. Установлены главные факторы коррупции в сфере экономики, влияющие на ее развитие. Предложено современное определение коррупции и экономической безопасности, уяснено соотношение этих категорий. Охарактеризованы признаки коррупции, имеющие негативное воздействие на экономическое положение государства. Указаны составы экономических преступлений, которые тормозят рыночные реформы в экономике.

Ключевые слова: экономика, коррупция, экономическая безопасность, обеспечение, признаки коррупции, должностные лица, должностные преступления, бюджетные средства.

Veresklya M. R. Combating Corruption as a necessary condition for economic security Ukraine

The essence of the impact of corruption on the basis of economic security. Outlined the main factors of corruption in the economy that affect its development. A modern definition of corruption and economic security, found the ratio of these categories. The characteristic signs of corruption affecting the economic situation of the state. An economic crimes stocks, hampering market reforms in the economy.

Key words: economy, corruption, economic security, security, signs of corruption, officials, service offenses budget.

Стаття надійшла 24 листопада 2016 р.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досліджено сутність податкової політики держави, проаналізовано особливості її реалізації. Виявлено недоліки функціонування податкового механізму. Запропоновано шляхи удосконалення вітчизняної податкової політики з метою стабілізації поточної економічної ситуації та втілення довгострокової стратегії розвитку держави.

Ключові слова: *податкова політика, податкова система, адміністрування податків, податкове законодавство, податкові ставки, реформування.*

Постановка проблеми. Суспільно-політичні зміни, що відбулися в Україні, вимагають значних змін і в економіці. Економічні реформи мають стати фундаментом для розбудови новітньої Української держави. Тимчасом відновлення економіки є неможливим без реалізації виваженої податкової політики. Саме тому сьогодні фіскальна політика виходить на передній план з-поміж усіх елементів економічної політики держави і потребує глибокого дослідження.

Стан дослідження. Проблеми реалізації фіскальної політики досліджено у працях таких економістів, як В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнс, П. А. Самуельсон, М. Фрідмен, К. Макконнелл, С. Брю, Дж. Долан, Д. Ліндсей, С. Фішер, Р. Дорнбуш та ін. У вітчизняній науковій літературі питання фіскальної сфери висвітлено у працях В. Андрушенка, В. Білоцерківця, А. Крисоватого, І. Луніної, А. Луцика, С. Масліченка, П. Мельника, П. Огня, Т. Паєтко, Л. Таранул, І. Чугунова та ін. Проте проблеми реалізації фіскальної політики в умовах політичної нестабільності, що супроводжуються значним економічним спадом, є малодослідженими і потребують вивчення.

Метою статті є узагальнення наявних підходів до визначення поняття «податкова політика», проведення аналізу ефективності реалізації податкової політики та розробка заходів, спрямованих на її підвищення.

Виклад основних положень. Дослідження проблем реалізації та підвищення ефективності податкової політики в сучасних українських умовах набувають особливої актуальності. Нині основною макроекономічною функцією держави є забезпечення стабілізації економіки, позаяк фіскальна політика держави, як відомо, є одним із основних інструментів регулювання економіки. Метою податкової політики

є створення в Україні стабільної податкової системи, яка забезпечила б достатній обсяг надходжень платежів до бюджетів усіх рівнів, ефективне функціонування економіки держави, справедливий підхід до оподаткування всіх категорій платників податків, а також створення умов для економічної активності суб'єктів господарювання.

Уперше в економічній науці термін «фіскальна політика» (*fiscal politic*) було вжито Дж. М. Кейнсом у максимально широкому сенсі – для позначення галузі економіки, котра безпосередньо пов'язана зі взаємодією державних органів та всіх інших суб'єктів господарської діяльності [2, с. 86]. Поняття «податкова політика держави» трактується по-різному. С. І. Юрій та Й. М. Бескид характеризують податкову політику як «діяльність держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів» [10]. За твердженням Л. М. Шаблистої, «податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення й стягнення податків» [9, с. 26]. У Фінансовому словнику А. П. Загороднього, Г. Л. Вознюка і Т. С. Смолженка це поняття трактується як «державна політика оподаткування юридичних, фізичних осіб. Її метою є формування Державного бюджету та одночасне стимулювання ділової активності підприємств» [1]. Розуміння податкової політики не тільки як засобу наповнення бюджету, але як інструменту макроекономічного регулювання властиве А. М. Соколовській. Автор вважає, що «сучасна податкова політика полягає у встановленні та зміні елементів податкової системи (різновидів податків, ставок, структури податкової системи, суб'єктів, об'єктів оподаткування, податкової бази, пільг тощо) для забезпечення надходжень до бюджету, достатніх для виконання державою покладених на неї функцій та стимулювання економічного зростання». А. М. Соколовська виокремлює дві характерні особливості податкової політики – забезпечення необхідних надходжень до бюджету та стимулювання економічного зростання. Останнє визначається обраною моделлю економічного розвитку [7].

З метою проведення ґрунтовного вивчення податкової політики варто проаналізувати ефективність податкових реформ нашої держави в період 2010–2015 рр. Узагальнюючим показником, що характеризує ефективність податкової політики, є рівень оподаткування вітчизняної економіки (рис. 1).

Як свідчать дані, у 2000–2015 роках рівень оподаткування в Україні зріс із 18,2% до 25,6% ВВП, досягши максимального значення у 2015 р. Дані Міністерства фінансів не викликають особливого занепокоєння, оскільки відомо, що для західноєвропейських країн рівень податкового навантаження є прийнятним в діапазоні 25–35%.



Рис. 1. Динаміка рівня оподаткування в Україні в період 2000–2015 рр.

Проте проведене Світовим банком та аудиторською компанією PwC рейтингове дослідження податкового навантаження на бізнес серед 189 економік констатувало, що рівень податкового навантаження на прибуток модельної компанії (TotalTaxRate) був 52,2%. У середньому в світі рівень податкового навантаження становить 40,8% [8].

За даними рейтингу, Росія знаходиться на 47 місці (TTR – 47%), Білорусь займає 63 місце (TTR – 51,8%), Узбекистан – 115 місце (TTR – 41,1%), Грузія – 40 місце (TTR – 16,4%), Молдова – 78 місце (TTR – 40,2%), Вірменія – 41 місце (TTR – 19,9%), Болгарія – 88 місце (TTR – 27%) [8].

Як видно з таблиці, долучення до розрахунків соціальних платежів наближають дані офіційної статистики до результатів проведених Світовим банком досліджень, проте різниця в розрахунках є суттєвою.

У 2000–2015 рр. в Україні сукупна фіскальна ефективність основних бюджетоутворюючих податків – податку з доходів фізичних осіб, податку на прибуток підприємств, ПДВ та акцизного податку коливалась від 14,72% ВВП у 2001 р. до 20,94% ВВП у 2008 р. (рис. 2). Сукупно ці податки у 2015 р. сформували близько 75,6% загального обсягу надходжень податків.

Таблиця

Динаміка рівня оподаткування в Україні в період 2010–2015 рр.*

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
ВВП за ринковими цінами, млрд грн	1082,5	1316,6	1411	1444	1566	1979
Податкові платежі зведеного бюджету, млрд грн	235,3	323,6	344,7	337,6	367,5	507,6
Частка податкових платежів зведеного бюджету у ВВП, %	21,7	24,5	24,4	23,4	23,4	25,6
Внески до державних соціальних фондів, млрд грн	138,1	160,82	183,4	193,3	180,8	186,2
Частка соціальних платежів у ВВП, %	12,8	12,3	13,0	13,4	11,5	9,4
Всього податки і соціальні платежі, млрд грн	373,49	484,47	528,1	530,9	548,3	693,8
Рівень оподаткування, % ВВП	34,5	35,8	37,4	36,8	34,9	35,0

* Розраховано за даними Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/>

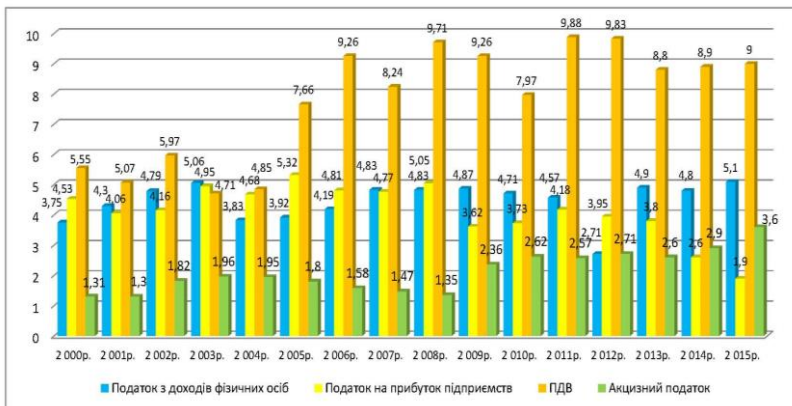


Рис. 2. Частка надходжень основних бюджетоутворюючих податків у ВВП в Україні в період 2000–2015 рр., %

Як видно з рисунка, у 2015 р. найбільш фіскально ефективним в Україні був ПДВ. Його частка у ВВП у цьому році становила 9%. Друге місце щодо наповнюваності бюджету посідає податок з доходів фізичних осіб, частка якого у ВВП у 2015 р. піднялась до 5,1%. Не зважаючи на те, що протягом минулих років спостерігається збільшення надходжень цього податку, податкова ефективність податку з доходів фізичних осіб у нашій державі є нижчою, ніж у більшості країн.

Щодо податку на прибуток підприємств, то протягом 2000–2015 рр. фіскальна ефективність його зменшилася з 4,53 до 1,9% ВВП, сягнувши максимального рівня – 5,32% ВВП у 2005 р. У 2010 р. фіскальна ефективність податку на прибуток збільшилася із 3,62 до 3,73% ВВП. Починаючи з 2012 р. спостерігається чітка тенденція до скорочення частки надходжень від податку на прибуток підприємств. Так, якщо у 2011 р. його частка становила 4,18%, то у 2015-ому – лише 1,9%. На таке скорочення вплинуло і зменшення ставки податку, і погіршення умов ведення бізнесу, і, як наслідок, збільшення кількості збиткових підприємств.

Як зазначалось вище, найбільш фіскально ефективним є податок на додану вартість. ПДВ займає значну частку в податкових надходженнях (35% і більше) та в доходах Державного бюджету. Протягом 2000–2015 рр. частка ПДВ у ВВП в Україні зросла з 5,55 до 9,0%. Найбільшою частка ПДВ зафіксована у 2011 р. – 9,88%, найменша у 2003-ому – 4,71%. Значні суми сплаченого ПДВ свідчать про збільшення податкового тягаря на кінцевих споживачів товарів, робіт чи послуг, які сплачують – окрім ціни – включену суму ПДВ. Це вказує на високий рівень залежності формування дохідної бази бюджету від адміністрування ПДВ. Як відомо, у 2015 р. було впроваджено систему електронного адміністрування ПДВ. Нова система адміністрування ПДВ унеможливило формування «штучного» податкового кредиту – тобто податкового кредиту покупців, щодо якого не визнано податкові зобов'язання постачальників. Також нова система полегшує податковий контроль та стягнення ПДВ до бюджету – за результатами звітного періоду на ПДВ рахунку платника має накопичуватися сума коштів, що приблизно відповідає сумі ПДВ, яка має бути сплачена таким платником до бюджету за відповідний звітний період. Сума ПДВ до сплати автоматично стягується до бюджету з ПДВ-рахунку платника [5].

Ще одним важливим бюджетоутворюючим податком є акцизний податок. У 2000–2015 рр. частка акцизного податку у ВВП в Україні зросла з 1,31 до 3,6%. Вагомим чинником з-поміж тих, які

визначали динаміку надходжень акцизів, було підвищення ставок оподаткування.

У 2007 і 2008 роках підвищення ставок супроводжувалося зниженням фіскальної ефективності акцизного податку за відносно сталого споживання підакцизних товарів. І навпаки, у 2005, 2009 та 2010 роках наслідком помітного підвищення ставок акцизів стало зростання їх частки у ВВП, а у 2011 р. – зниження цієї частки. Останні результати реформи акцизного податку свідчать про необхідність застосування виваженішого підходу під час подальшого коригування його ставок.

Підсумовуючи аналіз ефективності податкових реформ в Україні, констатуємо, що податкова політика була зорієнтована переважно на вирішення кон'юнктурних фіскальних завдань, пов'язаних із необхідністю мобілізації до бюджету додаткового обсягу фінансових ресурсів, аніж на стимулювання якісних позитивних структурних зрушень.

Проведений аналіз податкової політики України 2000–2015 рр. дав змогу виокремити такі її особливості:

1. Значна роль непрямих податків. Частка непрямих податків у доходах Державного бюджету у 2015 р. становила 44,4%, а за прогнозними даними у 2016 р. має становити 47,5%. Окрім того, якщо у 2015 р. відносно 2014 р. податкові надходження до веденого бюджету України зросли на 38,1%, то непрямі податки – на 47,2% [5]. Перенесення акцентів на непрямі податки є характерним для європейських країн. Відповідно до висновків експертів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), наведених у звіті «Тенденції податків на споживання 2014», в умовах економічної невизначеності уряди провідних країн світу надають перевагу розширенню бази оподаткування непрямими податками, а не підвищенню ставки самих податків. Це дає можливість покривати дефіцит бюджету в умовах зниження доходів населення і, відповідно, надходжень від прямих податків [6]. Основною метою таких заходів є збільшення частки доходів і прибутків у розпорядження платників податків.

2. Зниження податкових ставок та навантаження на фонд оплати праці. Упродовж минулих років проведена податкова реформа акцентувала на скороченні ставок податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб. Сучасні ставки в Україні є одними з найвищих у Європі. Стрижневою метою таких заходів є детінізація економіки: якщо проведені заходи щодо податку на доходи фізичних осіб дали позитивні результати (у 2016 р. очікували збільшення надходжень на 1%), то надходження від податку на прибуток підприємств

та єдиного соціального внеску скоротилися. Надходження ЄСВ покривають лише половину потреби видатків Пенсійного фонду.

3. Податкова система в Україні складна в адмініструванні. Серед типових проблем податкового адміністрування визначаються: недостатня прозорість системи електронного адміністрування ПДВ та затримка з поверненням бюджетного відшкодування до її запровадження; одностороннє розірвання фіскальною службою договорів про визнання електронних документів; порушення мораторію на податкові перевірки платників з обсягом доходу до 20 млн грн за попередній календарний рік; призначення та проведення податкових перевірок за відсутності достатніх підстав, процесуальні порушення під час перевірки та (або) прийняття необґрунтованих рішень за її результатами; неефективність процедури адміністративного оскарження [5].

4. Низький рівень довіри до фіскальних органів. Лише 17% громадян довіряють співробітникам ДФС. Складність адміністрування податків і низька ефективність функціонування Державної фіскальної служби спричинили ситуацію, за якої для підприємців економічно вигіднішими є тіньова економіка та корупція, оскільки можна уникати покарання за ухилення від оподаткування [3].

Враховуючи ці недоліки, зазначимо, що податкова система України характеризується неактуальними підходами щодо справляння податків і не в змозі відповідати сучасним вимогам суспільства. Саме тому важливою є розробка заходів з її реформування, серед першочергових слід виокремити такі:

1. Спрямування податкової політики держави на поживлення економічної діяльності. Важливим напрямом податкової політики на цей час має стати зменшення податкового тиску в реальному секторі економіки. Одним із пріоритетних напрямів стимулювання економічного розвитку є зміна чинного механізму оподаткування прибутку підприємств для відновлення інвестиційно-інноваційного процесу.

2. Спрощення процесу адміністрування податків. Потребують удосконалення система електронного адміністрування ПДВ, електронізація співпраці Державної фіскальної служби та платників податків, також доречне спрощення податкових декларацій та інше.

3. Гармонізація податкового та митного контролю. Контрабанда залишається одним із найбільших викликів для фіскальної служби. З метою ефективної боротьби з контрабандою необхідно організувати проведення безперервного контролю товарів від кордону до кінцевого споживача.

Висновки. Отже, у підсумку зазначимо, що податкова політика України конче потребує істотних змін. Реформування податкової

політики має стати чи не найважливішим завданням на сучасному етапі поступального розвитку держави.

1. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Т-во «Знання»; КОО; Львів: Вид-во ЛБІ НБУ, 2002. – 576 с.

2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Гос. изд-во иностр. лит., 1948. – 399 с.

3. Моніторинг прогресу реформ. Звіт за 2015 рік. Розділ «Податкова реформа» / Національна рада реформ, Проектний офіс. – С. 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/broshura_

4. ПДВ: нові правила [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-TaxAlert-28-August-2014-UKR/\\$FILE/EY-TaxAlert-28-August-2014-UKR.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-TaxAlert-28-August-2014-UKR/$FILE/EY-TaxAlert-28-August-2014-UKR.pdf)

5. Податкові механізми відновлення соціально-економічного розвитку в контексті реформи 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/podatkovii_mehanizmu-f6424.pdf

6. Податкова реформа: факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?

7. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія та практика становлення: монографія / А. М. Соколовська. – К., 2002. – 340 с.

8. Україна посіла 107 місце в рейтингу податкового навантаження на бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/>

9. Шабліста Л. М. Податки як засіб структурної перебудови економіки: монографія / Л. М. Шабліста. – К., 2000. – 218 с.

10. Юрій С. І. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні: монографія / С. І. Юрій, А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук; Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 289 с.

Высоцкая И. Б. Проблемы реализации налоговой политики Украины

Исследована сущность налоговой политики государства, проанализованы особенности ее реализации. Выявлены недостатки функционирования налогового механизма. Предложены пути совершенствования отечественной налоговой политики с целью стабилизации текущей экономической ситуации и воплощения долгосрочной стратегии развития государства.

Ключевые слова: *налоговая политика, налоговая система, администрирование налогов, налоговое законодательство, налоговые ставки, реформирование.*

Vysotska I. B. Problems of Tax Policy of Ukraine

In the article the essence of tax policy. Theoretical approaches to the definition of «tax policy». The features of the implementation of tax policy. The level of taxation economy and efficiency osnovnyh budget-fiscal taxes. Found that the

most fiscally efficient tax in 2015 in Ukraine was the VAT, whose share is 9% of GDP. The second highest occupancy of the budget takes the income tax, whose share in GDP in 2015 rose to 5,1%. Another important budget-forming tax is an excise tax. The features of the tax policy of Ukraine's independence. Found that tax policy is oriented mainly to address short-term fiscal problems associated with the need to mobilize additional budget financial resources than to stimulate high-quality positive structural changes. Revealed shortcomings of the tax mechanism and features of the tax system of Ukraine, including the following: a large part of indirect taxes; lower tax rates and the burden on the payroll; the complexity of tax administration; low level of confidence in the fiscal authorities. Ways to improve domestic tax policy in order to stabilize the current economic situation and the implementation of long-term strategy development. The main directions of reforming the tax system of Ukraine at the present stage are: direction of tax policy for the revival of economic activity; simplify the tax administration; harmonization of tax and customs control.

Key words: tax policy, tax system, tax administration, tax laws, tax rates, tax reform, fiscal authorities, the tax mechanism.

Стаття надійшла 22 листопада 2016 р.

УДК 351.863(477):351.84

М. В. Вінічук

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ У КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Визначено основні проблеми протидії корупції та тіньовій економіці в системі зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України. На підставі емпіричних досліджень з використанням програмних пакетів MS Excel, Statistica 8,0, Сurxpt 5,0 проаналізовано стан корупції, тіньової економіки і рівня якості життя населення задля пошуку шляхів протидії тіньовій економіці та корупції й зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки держави. Здійснено оцінку рівня корумпованості суспільства й доведено вплив посилення корупції на рівень тіньової економіки й соціальну компоненту економічної безпеки України. З метою виявлення передумов виникнення корупції, пошуку методів протидії їй та зниження рівня тіньової економіки запропоновано використання економіко-математичних методів і моделей під час формування стратегічних перспектив виходу зі соціально-економічної кризи.

Ключові слова: економічна безпека, соціальна компонента економічної безпеки держави, корупція, тіньова економіка, економіко-математичні методи й моделі, емпіричні дослідження, індекс сприйняття корупції в соціальній сфері.

Постановка проблеми. Перетворення в різних сферах буття, які відбуваються в Україні, негативно впливають на соціально-економічний розвиток держави та сповільнюють процеси ринкової трансформації й модернізації національної економіки. Загострення соціально-економічних проблем, підкріплених значним зниженням обсягу фінансування усіх сфер економіки, істотним підвищенням рівня тіньової економіки до 40% у 2015 р. та 41% у I кварталі 2016 р. [1] та її впливу на показники соціально-економічного розвитку й соціальної компоненти економічної безпеки держави у поєднанні зі зростанням індексу сприйняття корупції до 26 у 2014 р. та 27 у 2015 р. [2], спричинюють найбільшу за роки незалежності України соціально-економічну кризу. Скорочення ВВП на одну особу в 2015 р. до 2,1 тис. дол. США (рівень Конго та В'єтнаму) [3] та надвисокий рівень інфляції (48,7% у 2015 р.) призвели до зниження на 22,2% реальних доходів населення та до збільшення обсягів тіньової економіки, підвищення рівня корупції у всіх сферах суспільства та до вразливості й незахищеності домінуючої частини населення. Іллегальна економічна діяльність та пов'язана з нею корупція є наймасштабнішим та найбільш загрозливим явищем і для міжнародної, і для національної безпеки.

За оцінками експертів Світового банку, обсяг хабарів у світі за 2015 рік становив понад один трлн дол. США, або понад 2% світового ВВП [4]. Позиції України у міжнародних рейтингах свідчать про необґрунтованість та недовість і непослідовність державних антикризових заходів у площині бюджетної консолідації, фіскальної дисципліни й тарифної політики.

Сукупність наведених чинників вимагає пошуку нових підходів і вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення соціальної складової економічної безпеки України на основі посилення боротьби з корупцією, протидії тіньовій економіці та виходу країни зі соціально-економічної кризи, що й актуалізує питання дослідження проблемних аспектів оцінки та методів протидії корупції у контексті зміцнення економічної безпеки держави.

Стан дослідження. Суттєвий внесок у висвітлення тематики тіньової економіки, корупції та економічної безпеки держави здійснили у своїх працях З. Варналій, Т. Васильців, Д. Венцовський, О. Власюк, В. Геєць, Я. Гончарук, Я. Жаліло, О. Іляш, Е. Лібанова, А. Сухорукова, М. Флейчук, В. Шлемко та ін. Проте в їхніх наукових доробках не достатньо заналізовані; тому до сьогодні залишаються актуальними для дослідження проблеми подолання корупції та її впливу на тіньову економіку й соціальну безпеку України та пошук методів протидії протиправній економічній діяльності.

Метою статті є дослідження проблем протидії корупції в Україні у контексті зміцнення економічної безпеки держави.

Виклад основних положень. Формування нової парадигми економічної безпеки відбувається в межах становлення загальної концепції сталого розвитку, яка передбачає баланс між задоволенням сучасних потреб людини і захистом інтересів громадянина. Соціальна компонента економічної безпеки орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, зокрема на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливою умовою цього є справедливий розподіл благ. Тому ефективна соціальна політика є одним із пріоритетів державного управління, а використання соціальної компоненти для зміцнення економічної безпеки України – актуальним науковим і практичним завданням.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку виникають нові соціальні ризики, не пов'язані ні з централізованим плановим управлінням, ні з ринковими методами господарювання, – це несплачені та заборгованість із заробітної плати, пенсій і стипендій; абсолютне зубожіння населення; тінізація відносин у всіх сферах економіки, посилення корупції, зниження рівня якості життя та чимало інших [5]. За офіційними даними, фіксується збільшення середньої зарплати у 2,6–2,8 рази порівняно з розміром прожиткового мінімуму, відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму за порогового значення 1,5–2,0 рази – це набагато менше попри передбачення, в умовах жорсткої економії фінансових ресурсів, Законом України «Про державний бюджет на 2015 рік» [6] розміру прожиткового мінімуму в середньому на одну особу на місяць на рівні 1330 грн. та розміру мінімальної заробітної плати в середньому до 1378 грн.

На перший погляд, встановлені законодавством розміри мінімальної заробітної плати та пенсії свідчать про поступове збільшення і розмірів мінімальної заробітної плати, середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, і мінімальної пенсії за віком (табл. 1) в середньому на 20%. Законом України «Про державний бюджет на 2016 рік» [6] зафіксовано прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 1330 грн. з 1 січня, 1399 грн. з 1 травня і 1544 грн. з 1 грудня, а розмір мінімальної заробітної плати такий: з 1 січня – 1378 грн., з 1 травня – 1450 грн. і з 1 грудня – 1600 грн. Проте збільшення соціальних стандартів не призвели до зростання рівня життя населення. Підвищення рівня інфляції, як уже зазначалося, на 48,7% у 2015 р. [3] спричинило зниження реальних наявних доходів населення на 22,2%.

Таблиця 1

Розмір соціальних стандартів в Україні у 2009–2016 рр.*

№ з/п	Показники	Січень-грудень 2009 р.	Січень-грудень 2010 р.	Січень-грудень 2011 р.	Січень-грудень 2012 р.	Січень-грудень 2013 р.	Січень-грудень 2014 р.	Січень-грудень 2015 р.	Січень-грудень 2016 р.
1.	Розмір прожиткового мінімуму в середньому на 1 особу в місяць, грн.	701	875	953	1050	1142	1176	1253	1544
	Розмір мінімальної заробітної плати, грн.	744	922	1004	1104	1183	1218	1378	1600
2.	Розмір середньої зарплати в розрахунок на 1 штатного працівника, грн.	1906	2239	2633	3026	3274	3480	4362	5202
3.	Розмір мінімальної пенсії за віком, грн.	573	734	800	849	922	949	1011,5	1247

* Розраховано за джерелами 3; 6.

За таких умов в Україні пришвидшилися процеси поглиблення бідності. Населення змушене шукати додаткові засоби для існування, вдаючись до нелегального ведення господарської діяльності, несплати податків та провокуючи цим посилення корупції в країні, що зумовило зростання частки тіньового сектора економіки. Тінізація економіки негативно впливає на показники соціального розвитку країни, на доходи населення, що охоплюють офіційний заробіток, заощадження та нелегальний дохід і є частинами нелегальних капіталів, пов'язаних із тіньовим бізнесом і корупцією.

Корупція становить надпроблему для сталого соціально-економічного розвитку України. Згідно зі Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [7].

Феномен корупції є надто складний та багатогранний для того, щоби дати їй вичерпне і водночас достатньо конкретне визначення. У федеральному законі Росії «Про протидію корупції» [8] вона трактується як зловживання службовим становищем, давання хабара, отримання хабара, зловживання повноваженнями, комерційний підкуп або інше незаконне використання фізичною особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави з метою отримання вигоди у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб чи незаконне надання такої вигоди вказаній особі іншими фізичними особами.

За визначенням фахівців Transparency International (неурядової міжнародної організації з протидії та дослідження корупції в країнах світу), корупція – це зловживання владними повноваженнями у приватних інтересах [2]. Експерти ООН розглядають корупцію як складне соціальне, культурне та економічне явище, що стосується всієї країни, не надаючи деталізованого термінологічного пояснення. Слід зауважити, що навіть текст Конвенції ООН проти корупції [9] не містить дефініції цього терміна.

Назагал корупція (лат. *corruptio* – підкуп, підкупність, продажність; лат. *corumperre* – псувати, пошкоджувати, підкуповувати будь-кого грішми чи матеріальними благами) – це складне соціально-економічне явище, яке зародилося ще у древні часи і продовжує існувати в сучасних умовах як використання службового становища в особистих цілях і вважається одним з основних видів тіньової економіки.

Безумовно, корупція проникла в усі сфери діяльності та не обмежується державним сектором. Вона спостерігається в громадських організаціях: профспілках, добродійних організаціях, церквах; у приватних комерційних підприємствах; у судовій владі; під час укладення інвестиційних проектів, державних закупівель, продажу земельних ділянок або інших природних ресурсів; у процесах приватизації.

Корупція доволі важко піддається оцінці, що обумовлено відсутністю фіксації будь-яких корупційних угод офіційною статистикою. Багато видів корупційних дій не пов'язані безпосередньо з виплатою грошової винагороди, а тому не можуть характеризуватися вартісними чи кількісними вимірами. Для порівняльного аналізу ступеня розвитку корупції в різних країнах світу найчастіше використовують соціологічні опитування та метод експертної оцінки. Відповідно до щорічних повідомлень неурядової міжнародної організації Transparency International, рівень корупції постійно зростає, особливо у країнах транзитивного типу, до яких належить і Україна. Отож вважаємо доцільним прослідкувати динаміку індексу сприйняття корупції за минулі роки (рис. 1).

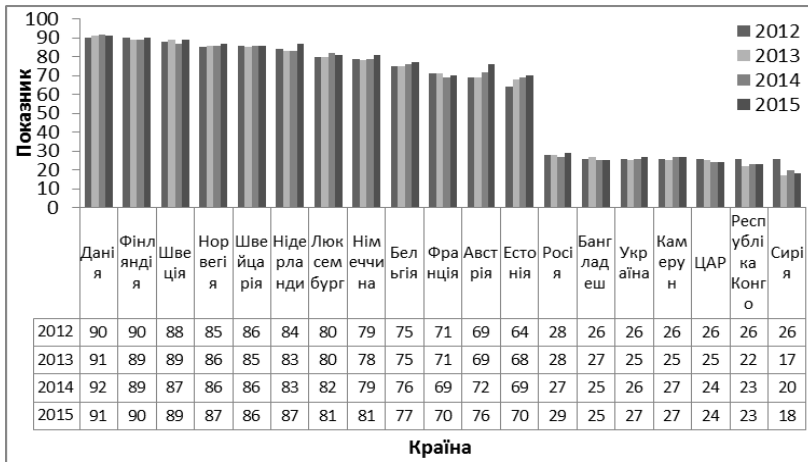


Рис. 1. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні та інших державах у 2012–2015 рр.

Розраховано за джерелом 2.

Згідно з результатами проведеного аналізу (рис. 1), можна стверджувати, що за індексом сприйняття корупції у світовому рейтингу у 2013 р. Україна посідала 144 місце, у 2014 р. – 142-ге, а у 2015 р. –

130 місце та знаходилася серед таких країн, як Росія, Бангладеш, Камерун, Центральноафриканська Республіка, Республіка Конго та Сирія, що засвідчує низький соціально-економічний розвиток держави, високий рівень корумпованості та тінізації в державному секторі й перешкоджає стійкому економічному розвитку держави, становленню середнього класу, а також знижує рівень соціальної безпеки України. Таке становище України на міжнародній арені вимагає вжиття невідкладних заходів із протидії корупції. Держава мусить розробляти дієвий механізм боротьби з корупційними проявами та посилювати відповідальність за вчинення будь-яких протиправних дій.

Сьогодні протидіяти корупції надзвичайно важко. Досі є проблематично оцінити реальний стан індексу сприйняття корупції в державі через неможливість отримання достовірних даних для його розрахунку. Найсучаснішими методами поглибленого аналізу та найприйнятнішими для дослідження корупції є економетричні методи, за допомогою яких можна відслідкувати, оцінити та спрогнозувати розвиток факторів впливу і розробити шляхи ефективного управління ними. Оцінюючи рівень корупції в Україні, пропонуємо використовувати трендову модель (апроксимацію) зі застосуванням пакета Excel для прогнозування індексу сприйняття корупції (рис. 2).

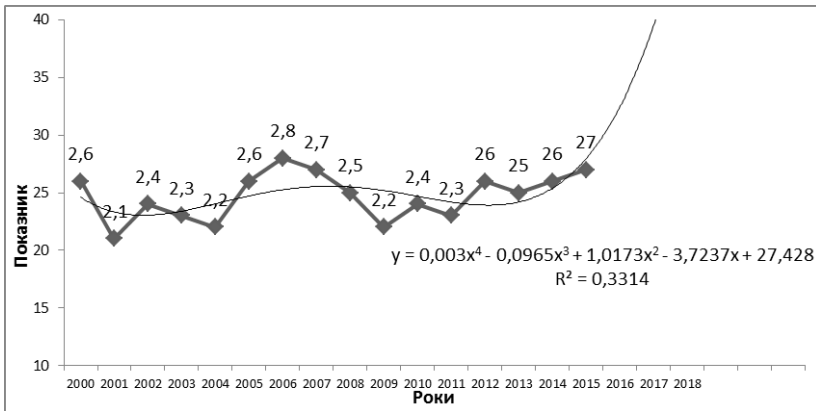


Рис. 2. Прогнозні оцінки динаміки індексу сприйняття корупції в Україні у 2000–2018 рр. (2016–2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за джерелом 2.

Унаслідок здійсненого прогнозування до 2018 р. на основі трендової моделі (апроксимації) встановлено вірогідне подальше підвищення показника індексу сприйняття корупції до 40. Такий

песимістичний прогноз вимагає негайного реагування громадськості та держави. Необхідним і першочерговим видається пошук дієвих методів протидії корупції та посилення відповідальності за порушення норм Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». За результатами розрахунків доведено, що за подальшого посилення корупції в Україні загостриться проблема підвищення рівня тіньової економіки та бідності населення, тому пропонуємо застосовувати при оцінці корупції економетричні дослідження не лише на макро-, а й на мезо- та мікрорівні.

У межах визначених економетричних методів, доречним є групування (формування кластерів, класів, таксонів) за допомогою програмного пакета Statistica 8,0. Групування країн світу на основі кластерного аналізу з метою визначення місця України серед основних регіонів за показником корумпованості дає змогу відстежити системний зв'язок між групами країн і виявити головні причини поширення корупції. Найточніші результати можна отримати завдяки методу багатомірного статистичного аналізу (БСА), що дає можливість виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно великим набором ознак [10]. Застосування методів БСА (кластерного аналізу) для групування країн і регіонів передбачає процедуру поділу сукупності на підмножини, сформовані з однорідних показників. Результатом є розбиття аналізованої сукупності об'єктів на якісно однорідні групи (кластери) за критерієм топологічної близькості відстаней між відповідними ознаками. Однорідність об'єктів задається таксономічною відстанню між ними, яка уможливорює визначення координат показників кожного об'єкта стосовно аналогічних показників. Найчастіше в розрахунках використовують евклідову відстань близькості двох об'єктів за ознаками. Відстані між об'єктами в багатовимірному просторі розраховують за формулою (1):

$$W(x, y) = \left\{ \sum_i (x_i - y_i)^2 \right\}^{1/2}, \quad (1)$$

де W – відстань між елементами кластера,
 x_i, y_i – об'єкти кластера.

Особливістю цього методу кластеризації (англ. *k-means clustering*) є можливість отримання конкретної (гіпотетичної) кількості кластерів на основі спостережень або передбачень. Методику БСА застосовують для класифікації статистичних об'єктів у придатні для подальшої обробки групи. Задля дослідження корупції цей метод

використаймо з метою групування країн світу за показником індексу сприйняття корупції (табл. 2).

Таблиця 2

**Групування основних країн світу
за індексом сприйняття корупції у 2013–2015 рр.***

2013			2014			2015		
країна	номер кластера	евклідова відстань	країна	номер кластера	евклідова відстань	країна	номер кластера	евклідова відстань
Данія	1	22,06	Данія	1	22,55	Данія	1	21,24
Фінляндія		20,06	Фінляндія		19,55	Фінляндія		20,24
Швеція		20,06	Швеція		17,55	Швеція		19,24
Норвегія		17,06	Норвегія		16,55	Норвегія		17,24
Швейцарія		16,06	Швейцарія		16,55	Швейцарія		16,24
Нідерланди		14,06	Нідерланди		13,55	Нідерланди		17,24
Люксембург		11,06	Люксембург		12,55	Люксембург		11,24
Німеччина	2	9,06	Німеччина	2	9,55	Німеччина	2	11,24
Бельгія		6,06	Бельгія		6,55	Бельгія		7,24
Франція		2,06	Франція		0,45	Франція		0,24
Австрія		0,06	Австрія		2,55	Австрія		6,24
Естонія		0,94	Естонія		0,45	Естонія		0,24
Японія		5,06	Японія		6,55	Японія		5,24
Уругвай		4,06	Уругвай		3,55	Уругвай		4,24
Катар		0,94	Катар		0,45	Катар		1,24
Чилі		2,06	Чилі		3,55	Чилі		0,24
ОАЕ		0,06	ОАЕ		0,55	ОАЕ		0,24
Португалія		6,94	Португалія		6,45	Португалія		6,76
Тайвань		7,94	Тайвань		8,45	Тайвань		7,76
Кіпр		5,94	Кіпр		6,45	Кіпр		8,76
Ізраїль		7,94	Ізраїль		9,45	Ізраїль		8,76
Литва		11,94	Литва		11,45	Литва		8,76
Словенія		11,94	Словенія		11,45	Словенія		9,76
Іспанія		9,94	Іспанія		9,45	Іспанія		11,76
Корея (Південна)	13,94	Чеська Республіка	18,45	Чеська Республіка	13,76			
Мальта	12,94	Корея (Південна)	14,45	Корея (Південна)	13,76			
Коста-Рика	15,94	Мальта	14,45	Мальта	13,76			
Чеська Республіка	3	20,94	Коста-Рика	3	15,45	Коста-Рика	3	14,76
Росія		3,86	Росія		2,43	Росія		4,29
Бангладеш		2,86	Бангладеш		0,43	Бангладеш		0,29
Україна		0,86	Україна		1,43	Україна		2,29
Камерун		0,86	Камерун		2,43	Камерун		2,29
ЦАР		0,86	ЦАР		0,57	ЦАР		0,71
Республіка Конго		2,14	Республіка Конго		1,57	Республіка Конго		1,71
Сирія		7,14	Сирія		4,57	Сирія		6,71

*Розраховано за джерелом 2.

Як доводять результати розподілу деяких країн світу (за допомогою багатомірного (кластерного) аналізу) за показником індексу сприйняття корупції в умовах 2013–2015 рр. (програмний пакет Statistica 8,0), Україна розташована в одному кластері (3 кластер) з такими країнами, як Чеська Республіка, Росія, Бангладеш, Камерун, Центральноафриканська Республіка, Республіка Конго, Сирія, де простежується низький рівень життя населення, високі показники бідності та безробіття. У 2014 р. за цим показником спостерігалася стійка незмінна тенденція. Проте у 2015 р. до кластера країн із найсприятливішим за показником корупції увійшла Німеччина (кластер 2 у 2013–2014 рр., кластер 1 – у 2015 р.), що свідчить про обрання правильних шляхів протидії корупційній діяльності у цій країні.

Водночас використання інструментарію нелінійного програмування за допомогою того ж програмного пакета Statistica 8,0 доводить, що в умовах 2015 року для основних країн світу притаманний посередній зв'язок між ВВП на одну особу та коефіцієнтом сприйняття корупції ($R^2 = 0,756$) (рівняння 1):

$$Y = -649,42 + 0,62 \times x_1, R^2 = 0,756, \quad (1)$$

де Y – ВВП на одну особу;
 x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції;
 R^2 – коефіцієнт регресії.

Якщо у вибірку включити лише країни з низькими показниками ВВП на одну особу та високим рівнем корупції, до яких відносять і Україну, та не враховувати показники високорозвинутих країн, то простежується посередній зв'язок між цими показниками ($R^2 = 0,606$) (рівняння 2):

$$Y = 128,30 + 0,48 \times x_1, R^2 = 0,606. \quad (2)$$

Зв'язок між наведеними показниками серед країн з високою часткою ВВП на одну особу та низьким рівнем корупції відображає рівняння 3, яке характеризує відсутність міцного зв'язку між цими показниками, оскільки $R^2 = 0,323$:

$$Y = 846,41 + 0,32 \times x_1, R^2 = 0,323. \quad (3)$$

З огляду на це дослідження можна стверджувати, що існує обернено пропорційна залежність між корупцією та ВВП на одну особу,

позаяк зростання рівня корупції призводить до зменшення частки ВВП на одну особу, а також впливає на скорочення видатків на соціальні заходи. Відсутність зв'язку між обраними показниками в країнах з високими показниками ВВП на одну особу й коефіцієнтом сприйняття корупції та посередній зв'язок у країнах із низьким рівнем соціально-економічного розвитку (рис. 3) підтверджується достатнім рівнем якості життя населення, низьким рівнем тінізації економіки та соціальної напруги, а також низькими показниками рівня корупції в цих країнах.

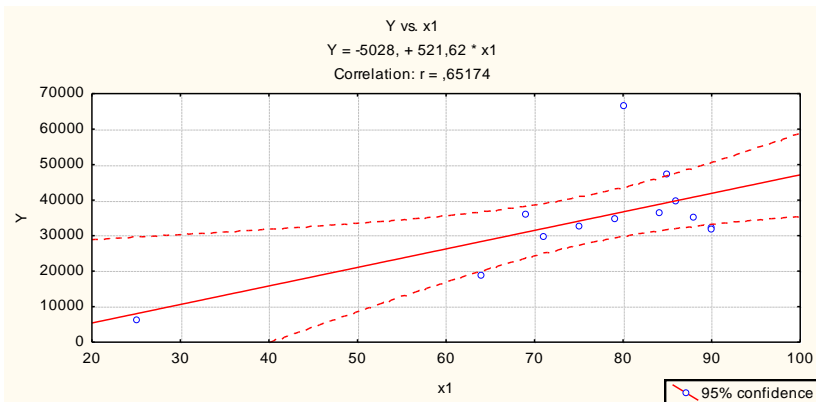


Рис. 3. Нелінійне програмування впливу індексу сприйняття корупції (x) на ВВП на 1 особу (Y), 2015 р.

Розраховано за джерелами 2; 3.

Проведені оцінки взаємозв'язку ВВП й корупції дають підстави для висновку, що збільшення обсягу ВВП на 1 особу в доларах США є передумовою зменшення рівня тіньового сектора економіки [11, с. 9]. Зростання рівня корупції зумовлює збільшення обсягів і зростання рівня тіньової економіки, що підтверджують результати досліджень Ф. Шнайдера [12].

Одночасно зростання рівня корупції зменшує доходи населення, швидше перерозподіляє їх на користь невеликої частки суспільства, стримує економічне зростання і гальмує соціально-економічний розвиток країни. Нелінійне програмування (модель Хоерла) доводить нашу гіпотезу і засвідчує пряму залежність надмірного впливу індексу сприйняття корупції на ВВП на 1 особу. Завдяки викориненню корупції у країні ВВП на 1 особу зростатиме.

З метою комплексного моніторингу ступеня тінізації соціально-економічних відносин пропонуємо запровадити розрахунок індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, що обчислюється з урахуванням видатків на відповідну сферу (у тому числі у межах тендерних закупівель) у розрахунку до ВВП, кількості порушених кримінальних справ та чисельності осіб, притягнених до відповідальності (рис. 4). Розрахунок такого показника дає змогу обґрунтувати причинно-наслідковий зв'язок між зниженням рівня соціально-економічного розвитку країни, високим рівнем тінізації економіки, зниженням рівня соціальної безпеки та незрілістю системи державного управління.

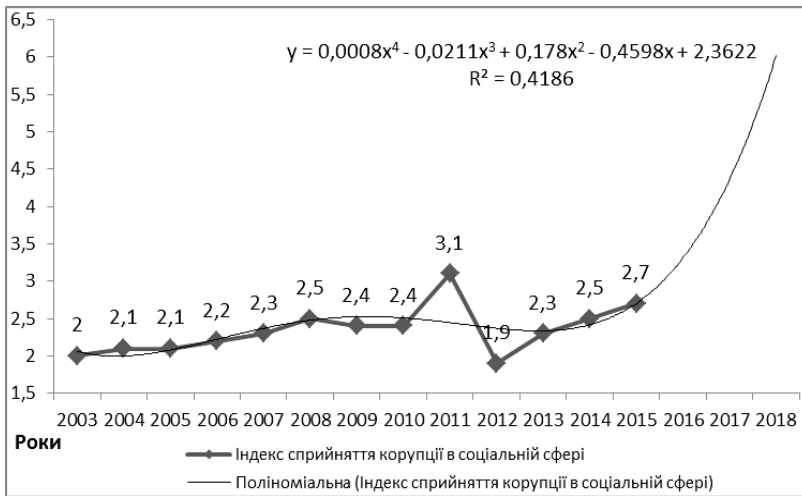


Рис. 4. Динаміка індексу сприйняття корупції в соціальній сфері в Україні, 2003–2018 рр. (2016–2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за джерелом 3.

Критерії порогового значення пропонованого показника доцільно брати з урахуванням середнього значення у країнах Євросоюзу і встановити на рівні: не менше 5, максимум 10, що уможливить дещо точніше оцінювання ступеня тінізації соціально-економічних відносин. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що цей показник поступово збільшувався з 2,0 у 2000 р. до 3,1 у 2011 р.; у 2012 р. спостерігалось різке зниження до 1,9. Проте починаючи з 2013 р. зберігається стійка тенденція цього показника до зростання. Прогнозні

оцінки на основі трендової моделі засвідчують подальше постійне підвищення його до 6 у 2018 р.

Варто зазначити, що процеси тінізації та корупції відбуваються в усіх галузях національного господарства, надто в торгівлі, будівництві, у сфері нерухомості, транспорту. Загалом, згідно з даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [1], рівень тіньової економіки у 2011 р. та на початку 2012 р. знаходився у межах від 28 до 39% ВВП, у 2015 р. піднявся до 40% за офіційними оцінками, а за неофіційними до 65,8%, що підтверджують і розрахунки австрійського економіста Ф. Шнайдера – понад 52% від офіційного ВВП [12]. Тінізація економіки чинить безпосередній вплив на всі процеси соціально-економічного розвитку держави та пов’язана з корупцією в Україні, що доводить і нелінійне програмування за моделлю Хоерла впливу корупції на рівень тіньової економіки (рис. 5).

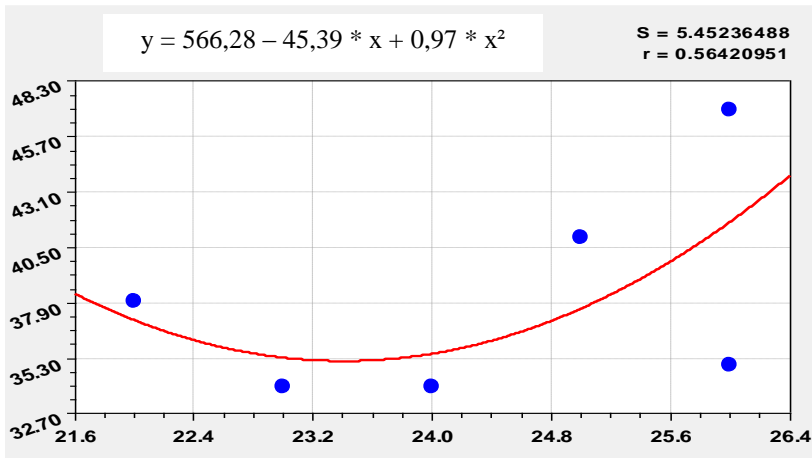


Рис. 5. Нелінійне програмування (моделі Хоерла) впливу корупції (x) на рівень тіньової економіки (Y) в Україні у 2009–2015 рр.

Розраховано за джерелами 2; 3.

Використання інструментів нелінійного програмування (сину-соїдальної моделі, статистичного пакета Surxpt 5,0) в оцінюванні взаємозв’язку між рівнем тіньової економіки й корупцією дали змогу стверджувати, що під впливом зниження обсягу фінансування сфер економіки загострилися проблеми, спровоковані істотним підвищенням

рівня тіньової економіки й корупції та їхнім впливом на соціально-економічний розвиток і соціальну безпеку держави.

Неефективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення зумовили зниження його купівельної спроможності, тінізація економіки й корупція призвели до майнової нерівності у країні, а деградація більшості суспільних інститутів і війна на Сході знизили рівень економічної й, зокрема, соціальної безпеки держави.

В такому контексті обґрунтованою виявляється відсутність ефективною системи контролю за витрачанням бюджетних коштів, що посилює соціальне розшарування та збереження наднизького загального рівня оплати праці, високого рівня тіньової зайнятості й індексу сприйняття корупції та послаблює кумулятивний ефект соціальної політики задля забезпечення соціальної стабільності й економічної безпеки в країні.

Висновки. Отож нами доведено, що корупція та тіньова економіка перебувають у тісному взаємозв'язку із основними показниками соціально-економічного розвитку й індикаторами економічної безпеки держави. Встановлено, що високий рівень тінізації (за офіційними оцінками – 41%, а за неофіційними – 65, 8%), а також корупція (індекс сприйняття корупції у 2015 р. 27, а в рейтингу, за яким Україна піднялася на 12 позиції, 130 місце) надто негативно впливають на рівень економічної та, зокрема, соціальної безпеки, що, своєю чергою, провокує зростання рівня соціальної напруги та зниження доходів населення, а відтак і якості життя в Україні.

Зважаючи на високий рівень тіньової економіки й корупції в країні, окреслено основні методи протидії корупції. Найперше слід активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні, підвищити можливості й поліпшити умови ведення малого та середнього бізнесу в офіційному секторі економіки, запровадити обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових капіталів у разі купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (об'єктів нерухомості, транспортних засобів і предметів розкоші), докласти більших зусиль до виплекання окремого прошарку населення – середнього класу в Україні – як основного платника податків у державі.

1. Тенденції тіньової економіки в Україні I квартал 2016 р. // Офіційна веб-сторінка Міністерства економіки та економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.

2. Corruption Perceptions Index 2015. Corruption remains a global threat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>.

3. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Офіційна веб-сторінка Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.

5. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків у регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання / О. Новікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>.

6. Про Державний бюджет на 2016 рік: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

7. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

8. О противодействии коррупции: Федеральный закон от 25.12.2008 г. № 273-ФЗ (действующая редакция, 2016) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82959/.

9. Конвенція ООН проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrc.org.ua/ua/legislation/international-law/all/konvencziya-oon-proti-korupcziyi.html>.

10. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях / В. Плюта // Методы таксономии и факторного анализа. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.

11. Гончарук Я. А. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи / Я. А. Гончарук, М. В. Флейчук // Економіка і прогнозування. Науковий журнал. – 2009. – № 2. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України. – С. 7–22.

12. Schneider F. The Shadow Economy in Europe / F. Schneider. – Chicago, Illinois: A.T. Kearney, 2015.

Виничук М. В. Коррупция в Украине: проблемы оценки и методы противодействия в контексте укрепления экономической безопасности государства

Определены основные проблемы противодействия коррупции и теневой экономике в системе укрепления социальной компоненты экономической безопасности Украины. На основании эмпирических исследований с использованием программных пакетов MS Excel, Statistica 8,0, Surxpt 5,0 проанализировано состояние коррупции, теневой экономики и качества жизни населения для поиска путей противодействия теневой экономике и коррупции и укрепления социальной компоненты экономической безопасности государства.

Проведена оценка уровня коррумпированности общества и доказано влияние усиления коррупции на уровень теневой экономики и на социальную компоненту экономической безопасности Украины. С целью выявления предпосылок возникновения коррупции, поиска методов противодействия ей

и снижения уровня теневой экономики предложено использование экономико-математических методов и моделей при формировании стратегических перспектив выхода из социально-экономического кризиса.

Ключевые слова: экономическая безопасность, социальная компонента экономической безопасности государства, коррупция, теневая экономика, экономико-математические методы и модели, эмпирические исследования, индекс восприятия коррупции в социальной сфере.

Vinichuk M. V. Corruption in Ukraine: problems of evaluation and countermeasures in the context of strengthening of state economic security

Summary: The article outlines the key problems of corruption and shadow economy within the system of strengthening of the social component of Ukraine's economic security. Different approaches to the interpretation of the term "corruption" have been suggested.

Further attempts are made to position corruption and the shadow economy in the system of state economic security and provide analytical assessment of the index of perception of corruption and the shadow economy. Corruption, shadow economy, and the quality of life were studied on the basis of empirical research using software packages MS Excel, Statistica 8.0, Curxpt 5.0 in order to find ways of combating the shadow economy and corruption and strengthening the social component of state economic security. Based on economic and mathematical calculations, the level of corruption in society has been assessed, and an impact of corruption on the indicators of the shadow economy and the social component of Ukraine's economic security has been established. The status of Ukraine's state economic security has been analysed to provide a forecast for this indicator through 2018. Calculations have been conducted to determine corruption perception index in the community along with the analysis of this indicator and its predicted value in strategic perspective.

The priority tasks of the state and the basic principles of anti-corruption efforts have been identified. It has been demonstrated that efforts should be focused on finding ways to counter illegal and unlawful acts to achieve an effective regulation of economic safety, the shadow economy, and corruption and provide an adequate standard of living.

Under such conditions, taking into account the post-crisis macroeconomic constraints, it will be possible to form positive social trends, create socio-economic conditions of the functioning of society, enhance the well-being of its members, ensure social justice, and maximize targeted use of limited financial resources for economic and social policies. In order to identify the prerequisites for corruption, find methods to combat it, and reduce the shadow economy, the use of economic and mathematical methods and models in the formation of strategic prospects for overcoming the social and economic crisis has been suggested.

Key words: economic security, social component of state economic security, corruption, shadow economy, economic and mathematical methods and models, empirical studies, corruption perception index in the community.

Стаття надійшла 21 листопада 2016 р.

ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Наведено основні результати дослідження впровадження ринку землі в Україні, висвітлено його проблематику. Виокремлено й охарактеризовано головні етапи становлення ринку сільськогосподарських земель.

Перелічено найголовніші аргументи організації ринку землі на основі оренди. Акцентовано на актуальності використання в Україні зарубіжного досвіду на ринку сільськогосподарських земель. Обґрунтовано необхідність прийняття пакета законодавчих і нормативно-правових актів з урахуванням екологічного використання землі.

Ключові слова: екологічна безпека, ринок сільськогосподарських земель, оренда, екологічне використання землі, державне регулювання ринку землі.

Постановка проблеми. Питання формування цивілізованого ринку сільськогосподарських земель і створення прошарку власників землі є найактуальнішим під час проведення реформ економічних відносин, пов'язаних із землекористуванням. Від якості та своєчасності успішного його функціонування залежить вирішення проблем продовольчої безпеки держави, раціональне й екологічнобезпечне використання земельних ресурсів, убезпечення природного середовища та збереження здоров'я нації.

Стан дослідження. Питання, що стосуються земельного ринку, висвітлено в наукових роботах українських учених Ю. Е. Губені, А. С. Данкевича, С. Л. Дусановського, В. Я. Месель-Веселяка, П. І. Саблука, О. В. Шобаніної, А. Д. Юрченка, О. М. Юхименка та інших. Однак теоретичні підходи до цієї проблеми є різними, деколи цілком протилежними.

Це свідчить про неабияку складність проблеми. Також залишаються невирішеними і потребують подальшого вивчення питання державного регулювання земельного ринку, впровадження і розвитку різних ринкових форм трансакцій із землею.

Мета статті – дослідити сучасний стан формування ринку сільськогосподарських земель, обґрунтувати перспективи його розвитку в контексті покращення екологічного використання землі як найважливішого ресурсу в аграрному секторі економіки.

Виклад основних положень. Економічно обґрунтований і регульований з боку держави ринок сільськогосподарських земель є складовою загальної системи ринкових відносин. Формування ринку землі в Україні спрямовано на більш ефективне використання сільськогосподарських угідь шляхом перерозподілу землі.

Земля є важливим економічним ресурсом, від використання якого залежить економічне зростання, рівень життя і здоров'я нації. В Україні присутня дуже висока частка землі в ресурсному забезпеченні економічного розвитку. Приміром, частка землі становить 40–44%, основного і оборотного капіталу – 20–21%, трудових ресурсів – 38–39% [1, с. 32].

За Б. Пасхавером, землю можна віднести до основного економічного ресурсу у сільському господарстві та виокремити такі її особливості:

- земля не відтворюється;
- землю неможливо створювати штучно;
- земля обмежена у просторі, пропозиція цих земель фіксована;
- сільськогосподарська земля є стратегічним ресурсом забезпечення продовольчої безпеки і продовольчої незалежності кожного суспільства, що в умовах тотальної глобалізації набуває особливого значення, бо продукти землеробства унікальні і нічим не замінні для людини;
- сільськогосподарські землі забезпечують зайнятість селян економічною діяльністю, захищають країну від негативних наслідків урбаністичних процесів;
- функціональна роль земель сільськогосподарського призначення для кожного суспільства зростає у зв'язку зі збільшенням чисельності населення планети і загостренням проблеми продовольчого самозабезпечення [2].

Україна – унікальна держава в забезпеченості земельними ресурсами. Вона володіє третиною світових запасів чорнозему [3] та має найвищий рівень забезпеченості землею в розрахунку на душу населення серед європейських держав. Високий біопродуктивний потенціал завдяки раціональній структурі землекористування, високому науковому і ресурсному забезпеченню дає змогу виробити на українських землях продуктів харчування для 140–180 млн чоловік у рік [4, с. 75].

Земельний фонд максимально залучений до господарського обороту, характерною є висока розораність земельних угідь, яка є найвищою у світі. Середній відсоток розораності земель України на сьогодні становить 53,8% [5, с. 112]. У деяких областях України середній показник розораності земель перевищує позначку 80%. Для порівнян-

ня, в США цей показник становить 27%, у Франції – 42%, в Німеччині – 33% [6].

Т. М. Ліщенко зазначає, що «ринок землі – це засіб перерозподілу земельних ділянок між власниками і користувачами шляхом економічних методів на основі конкурентного попиту та пропозиції, що забезпечує: купівлю-продаж, оренду, заставу земельних ділянок або прав на них; визначення вартості землі та визнання її капіталом і товаром; розподіл простору між конкуруючими варіантами використання земель та суб'єктами ринку» [7]. Тобто ринок землі – то саморегулююча в установленому правовому середовищі система, яка складається з семи основних елементів – це попит, пропозиція, ціна, менеджмент, маркетинг, інфраструктура, ділові процедури.

Запропонуємо власну дефініцію: ринок землі – це особлива товарна сфера економіки, де реалізуються економічні відносини щодо купівлі-продажу, оренди і застави, обміну землі, здійснення ефективної господарської діяльності і використання цього економічного ресурсу в контексті екологічної безпеки. Звідси, отже, ринок землі виконує три головні завдання:

- по-перше, забезпечує реалізацію принципу ефективного використання землі;

- по-друге, формує відношення до землі як до особливої цінності, сприяє збереженню земель і підвищенню їхньої родючості;

- по-третє, забезпечує розширення доступу селян до землі, головню тих, хто здатний ефективно господарювати, виробляти необхідну для ринку сільськогосподарську продукцію.

Виконання ринком заявлених функцій розкриває саму суть ринку сільськогосподарських земель. Основними з них, на нашу думку, є:

- 1) надання інформації про стан земель, ціну, діапазон попиту на земельні ділянки та їх пропозицію;

- 2) забезпечення перерозподілу земельних ділянок між юридичними і фізичними особами;

- 3) формування ціни на землю, виходячи з конкретних ринкових умов;

- 4) налагодження безпосередніх контактів між суб'єктами ринку землі;

- 5) створення конкурентних умов під час здійснення ринкових операцій зі землею.

Як свідчить практика аграрного господарювання західних країн, не існує вільного і необмеженого права приватної власності на землю, безконтрольних операцій з купівлею та продажем земель. Створення та функціонування цивілізованого ринку сільськогосподарських земель

сьогодні потребує посилення державного регулювання у цій сфері. Державне регулювання ринку землі в національній економіці здатне забезпечити вихід не тільки із аграрної кризи, а й із економічної кризи загалом. Як стверджує світовий досвід, кожний відсоток виробленої в аграрному секторі продукції після всіх стадій перероблення, збільшуючись у ВВП у 3–4 рази, стимулює розвиток усіх суміжних галузей [8].

Формування цивілізованого ринку землі – процес дуже складний, поступовий і довготривалий. Еволюційний шлях становлення ринку землі логічно передбачає декілька етапів. Формування ж ринку сільськогосподарських земель в Україні охоплює три етапи:

1. Перший етап розпочався з 1992 р. і пов'язаний з процесом роздержавлення земель і передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам.

2. Другий етап пов'язаний із формуванням приватної власності на землю і ґрунтується на паюванні роздержавлених земель сільськогосподарських підприємств з отриманням земельних сертифікатів; почався з 1997 р.

3. Третій етап починається з 2000 р. і характеризується розвитком орендних відносин, підготовкою до іпотечного кредитування; формуванням ефективного правового поля і посиленням ролі держави на ринку землі.

Світовий досвід державного регулювання земельних відносин передбачає такі основні напрями:

- забезпечення цільового використання земельних ділянок;
- обмеження розміру сільськогосподарських угідь, які є у власності окремого суб'єкта;
- переважне право держави та органу місцевого самоврядування при купівлі земельної ділянки, що продається;
- обмеження прав на купівлю земель сільськогосподарського призначення іноземними громадянами, які можуть тільки орендувати землю.

У країнах Східної Європи держава також обмежує приватну власність на землю. В Болгарії сім'я може мати у власності не більше 30 га, а в районах інтенсивного землеробства не більше 20 га. Тут введено 10-річний мораторій на купівлю земельних ділянок, що одержані у власність із державного і колективного земельного фонду [9].

Максимальний розмір земельної власності на сім'ю встановлено: в Румунії – 100 га, в Угорщині – 300 га на особу [10].

В Угорщині власник землі повинен мати аграрну освіту. Обмеження на придбання земельної власності і землекористування присутні

в Східній Німеччині та Албанії. В Німеччині покупець зобов'язаний мати досвід ведення аграрного виробництва, тобто він має право купити земельну ділянку, яку орендував не менше 10 років [11].

В Україні продовжується процес становлення цивілізованого ринку сільськогосподарських земель. На сучасному етапі купівля-продаж земельних ділянок не відбувається, існує мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення до 1 січня 2017 р.

На наш погляд, сьогодні проблема полягає не в продовженні чи скасуванні мораторію, а у комплексному підході до розв'язання задач ефективного господарювання в аграрному секторі національної економіки. Вважаємо, комплексний підхід мусить охоплювати формування механізму цивілізованого державного регулювання ринку сільськогосподарських земель, створення ринкового механізму господарювання в аграрній сфері і його підтримку на рівні державної політики.

Як свідчить досвід розвинутих західних країн, механізм господарювання в сільському господарстві, який лежить в основі державної політики регулювання цієї галузі, передбачає: державне замовлення на виробництво сільськогосподарської продукції; регулювання державою закупівельних цін і встановлення їх на високому рівні; систему дотацій фермерам із державного бюджету та наявність доступних довгострокових кредитів; державну програму виробництва техніки та інших засобів для аграрного сектора і гарантовані державні інвестиції для реалізації цієї програми [12; 13].

Ми не погоджуємося з тим, що мораторій на продаж землі скоро буде скасовано в Україні та ринок земель сільськогосподарського призначення почне функціонувати [14]. На нинішньому етапі ринок землі реалізується завдяки оренді, яка є одним із видів ринкових операцій зі землею. Оренда землі є основною формою ринкових операцій із землею на Заході. Наприклад, в Бельгії орендується близько 70% земель, у Франції та Німеччині – більше 60%, а в середньому по країнах ЄС орендовані землі становлять 40% усіх сільськогосподарських земель [15, с.14]. В Україні близько 90% сільськогосподарських угідь є об'єктом орендних відносин [15, с. 10]. Однак практика орендних відносин в Україні вимагає вдосконалення.

У країнах Західної Європи практично 90% орендних договорів укладаються на термін понад 5 років, а більшість із них – на 10–15 років (повний цикл сівозміни). В Україні переважає короткострокова оренда. Короткострокова оренда не задовольняє інтересів орендарів і не забезпечує умов для раціонального використання та охорони ґрунтів і дотримання вимог сівозмін, тож орендарі не здійснюють капі-

таловкладень з метою покращення родючості земель. Практика господарювання підтверджує, що чимало українських фермерів не дотримуються наукової системи сівозмін, перенасичують посіви ґрунтовиснажливими сільськогосподарськими культурами, недостатньо використовують гербіциди, органічні й мінеральні добрива. Це спричиняє надмірне виснаження ґрунтів, зменшення родючості земель, призводить до екологічної небезпеки. В нашій державі ще не сформувалася національна система екологічного управління за європейським зразком, тобто відсутня комплексна система екологічного управління, а саме поєднання і цілісність державного, суспільного і бізнесового екологічного менеджменту. Нині превалює державна система управління у сфері охорони навколишнього середовища, що є причиною послаблення відповідальності природокористувачів – суб'єктів господарювання і власників землі та основних фондів.

Українські економісти вважають, що за нинішніх умов купівля-продаж сільськогосподарських земель є передчасною. Погоджуємося з цією думкою, оскільки в Україні: 1) відсутній платоспроможний попит на землю; 2) є реальна загроза перетворення землі на об'єкт тіньового ринку; 3) розвиток агропромислового виробництва потребує великих інвестицій, а купівля-продаж «витісняє» б кошти із галузі; 4) необхідно прийняти низку законів, що регулюють ринок землі.

На наш погляд, вагомими аргументами стосовно продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення є такі:

1) відсутність науково обґрунтованої методики оцінювання вартості землі, що означає: селяни продадуть свої землі за безцінь, не отримають належних доходів від продажу і залишаться без паїв;

2) скасування зумовить скуповування земель за низькими цінами заможними людьми, які зазвичай не використовуватимуть її за призначенням. Українська модель розвитку створює сприятливі умови для концентрації землі у фінансових груп;

3) відсутність інфраструктури земельного ринку, яка обслуговує трансакції зі землею. Ринкову інфраструктуру земельного ринку можуть поліпшити земельні банки, сільськогосподарські страхові компанії, земельні біржі, консультаційні фірми, маркетингові організації, органи реєстрації земельних ділянок та прав на них, а також спеціалізована державна установа, яка виконуватиме функції регулятора ринку та розпорядника державних сільськогосподарських земель;

4) за сучасної ситуації в Україні запровадження купівлі сільськогосподарських земель та іпотечного кредитування може спричинити ситуацію, коли банки заволодіють великими ділянками землі при

переході заставленої землі у власність заставоутримувача. Імовірною є ситуація, коли сільськогосподарська земля може використовуватися не за своїм безпосереднім призначенням;

5) держава в обов'язковому порядку мусить регулювати доступ іноземних фірм і фізичних осіб на ринок землі України. У вітчизняному законодавстві такі норми не передбачено, а тому скасування мораторію означає, що на ринку сільськогосподарських земель виникне попит з боку іноземців. Заборона продажу земель іноземцям, на наш погляд, враховує інтереси селян, всіх громадян України і є гарантією національної безпеки;

6) відсутній повноцінний земельний кадастр, що включає кадастрове зонування, кадастрові зйомки, економічну оцінку земель, урахування кількості та якості земель;

7) важливою, на наш погляд, є також необхідність запровадження ринкового механізму господарювання в аграрному секторі національної економіки. Позаяк сільськогосподарський виробник після отримання права на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь здебільшого потребуватиме кредитної підтримки від держави;

8) для забезпечення ефективного функціонування ринку землі в Україні слід прийняти закони України: «Про ринок земель», «Про іпотеку землі», «Про державний земельний (іпотечний) банк», які регламентуватимуть механізм підвищеної відповідальності за використання земель, а також запровадити систему економічного стимулювання раціонального використання земель.

Закони мусять забезпечувати низку обмежень щодо використання землі: зобов'язати землекористувача гарантувати цільове використання сільськогосподарських земель, а також підтримувати і підвищувати їхню родючість. Уряду доцільно встановити спеціальні податкові режими для сільськогосподарських земель під час продажу на похідному ринку і заборонити перетворення земель сільського господарства на несільськогосподарські землі. Уряд має забезпечити моніторинг таких показників, як виснаження ґрунту й наземна рекультивація. Вважаємо, сьогодні важливо не так вільно розпоряджатися земельними ділянками, як забезпечити ефективне і екологічне використання земельних ресурсів.

Висновки. Отже, формування цивілізованого ринку землі є дуже складним і тривалим у часі, вимагає жорсткого регулювання процесу його становлення і розвитку з боку держави, розробки цілої низки нормативних і законодавчих актів. Подальший розвиток ринку сільськогосподарських земель має ґрунтуватися на критеріях оптимізації землекористування, охорони і збереження земель, екологічної безпеки

довкілля, сталого розвитку національної економіки та підвищення життєвого рівня. Вирішення сучасних проблем на земельному ринку можливе лише за умови посилення державного регулювання. З цією метою на державному рівні необхідно вжити комплекс заходів, спрямованих на зменшення розораності земель та розробку економіко-екологічного механізму землекористування. Для досягнення екологічної оптимізації потрібно вивести з інтенсивного обробітку не придатні для сільськогосподарського використання землі, розробити регіональні програми підвищення родючості ґрунтів та контролювати їхнє виконання.

1. Шебаніна О. В. Щодо проблеми землекористування та становлення в Україні раціонального ринку сільгоспземель / О. В. Шебаніна // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання. – Миколаїв, 2009. – С. 30–36.

2. Пасхавер Б. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Б. Пасхавер та ін. // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26.

3. Земля в Україні втрачає свою родючість – Всесвітній банк Retrieved from [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://latifundist.com/novosti/24551-pahotnye-zemli-v-ukraine-teryayut-plodorodnost--vsemirnyj-bank>

4. Юрченко А. Стан земельної політики в Україні / А. Юрченко // Державна земельна політика в Україні: матеріали круглого столу «Стан і стратегія сучасної земельної політики в Україні» (м. Київ, 21 травня 2009 року). – С. 75–85.

5. Красовський Г. Я. Розроблення технології визначення коефіцієнтів розораності земельних масивів / Г. Я. Красовський, О. Є. Толчевська // Екологічна безпека та природокористування. – 2014. – Вип. 15. – С. 111–123.

6. Плакса Ю. В. Регрессионный анализ уровня интенсивности использования сельскохозяйственных угодий в АР Крым / Ю. В. Плакса, Ю. А. Вениченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/2012_227/knp227_68-70.pdf.

7. Булатова Е. В. Государственное регулирование аграрного сектора Украины / Е. В. Булатова // Вісник Донецького університету. Серія «Економіка і право». – Вип. 1. – Донецьк, 1998. – С. 64–67.

8. Шульга О. Формирование рынка земли сельскохозяйственного назначения в Украине / О. Шульга // Вестник Киевского национального торгового-экономического университета. – 2012. – № 1 (81). – С. 13–23.

9. Бальян А. В. Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи / А. В. Бальян // Економіка АПК. – 2001. – № 11. – С. 115–118.

10. Липски С. Изменение земельных отношений / С. Липски // Экономист. – 2003. – № 5. – С. 84–91.

11. Ліщенко Т. М. Формування інфраструктури ринку землі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.07.02 «Економіка сільсько-

го господарства і АПК» / Т. М. Ліщенко // Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2006. – 24 с.

12. Єрмаков О. Ю. Розвиток регіонального ринку оренди сільськогосподарських земель / О. Ю. Єрмаков, А. В. Кравченко // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 10–14.

13. Мартин О. М. Функціонування ринку сільськогосподарських земель і мораторій на їх купівлю-продаж / О. М. Мартин, М. Г. Москва // Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. – Вип. 21.13. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – С. 254–261.

14. Kozhushko L. F. Land Improvement and Land Market Formation / L. F. Kozhushko, T. A. Velesik. – Rural Development, 4. – 2009. – P. 234–239.

15. Єрмаков О. Ю. Розвиток регіонального ринку оренди сільськогосподарських земель / О. Ю. Єрмаков, А. В. Кравченко // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 10–14.

Живко С. Б., Руда А. И., Мартин А. Н. Экологобезопасное функционирование рынка сельскохозяйственных земель в Украине

Приведены основные результаты исследования внедрения рынка земли в Украине, освещена его проблематика. Выделены и охарактеризованы главные этапы становления рынка сельскохозяйственных земель.

Перечислены весомые аргументы организации рынка земли на основании аренды. Акцентировано внимание на актуальности использования в Украине зарубежного опыта на рынке сельскохозяйственных земель.

Обоснована необходимость принятия пакета законодательных и нормативно-правовых актов с учетом экологобезопасного использования земли.

Ключевые слова: *экологическая безопасность, рынок сельскохозяйственных земель, аренда, экологическое использование земли, государственное регулирование рынка земли.*

Zhyvko Z. B., Ruda O. I., Martin O. M. Ecologically safe functioning agricultural land market in Ukraine

The article presents the main results of investigation of the land market in Ukraine and its problems. The authorsingles outand characterizes thethreestages ofthe agricultural land market.

The necessity of a moratorium on the sale of agricultural the present conditions in Ukraine. Basis arguments are considered in relation to organization of market the land on the basis of lease.

The author emphasizes the necessity ofintroducingthe market mechanism in agriculturalproduction. The article attention is paid to the ecology aspects of development the land market.

Theformationof a civilized land market – the process is very complex, gradual and lengthy in time. The evolutionary path of development land market implies several stages. In our view, can be distinguished three stages in the formation of agricultural land market in Ukraine.

The prime reasons which determine of intensification of state regulation of the farm land market are analyzed. The necessity making use in Ukraine of experience of the western countries are substantiated.

Attention is drawn to the relevance of use in Ukraine experience of Western countries on the market of agricultural land. With this purpose the state must implement a set of measures: it is necessary to reduce the proportion of arable land and implement economic-ecological land use mechanism. In order to attain ecological optimization must withdraw from intensive land use, and also is necessary to develop regional programs to improve soil fertility and to provide control over their execution.

Necessity pass the series of laws with taking into account ecology safe use the land are grounded.

Key words: *environmental security, market of agricultural land, land lease, ecology safe use the land, state regulation.*

Стаття надійшла 18 жовтня 2016 р.

УДК 35.071

Н. Я. Михаліцька

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ ТА СУСПІЛЬСТВОМ НА ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАДАХ

Досліджено сутність і зміст понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління», запропоновано введення у систему управління державою і суспільством відносно нових понять «громадське управління», «муніципальне управління» та «інституційне управління». Встановлено взаємозв'язок цих понять, визначено, що у розвинутих країнах головним трендом змін є перехід від державно-владного врядування до публічного адміністрування і публічного управління, які мають будуватися на засадах демократії.

Ключові слова: *держава, суспільство, управління, адміністрування, громадське управління, демократія.*

Постановка проблеми. Впровадження демократичних цінностей та європейських стандартів у державному будівництві нашої країни потребує відповідних змін чинної моделі державного управління. Адже недостатня ефективність системи державного управління залишається однією з найбільших проблем України, що перешкоджає незалежному розвитку нашої держави.

У сучасних умовах відбувається якісна зміна способів і методів державного управління. Нині в багатьох наукових роботах і навчальних виданнях використовуються поняття «державне управління», «публічне адміністрування» або «публічне управління». Однак законодавчого закріплення жодне з них не має. Часто відбувається або поєднання цих понять, або підміна одного іншим. Зокрема, присутнє певне ототожнення понять «публічне управління» та «публічне адміністрування», «управління» та «адміністрування», не кажучи вже про поняття «публічне управління» та «державне управління». Існує потреба в упорядкуванні цих термінів та їхніх дефініцій. Не повністю визначено місце публічного адміністрування та управління у сучасній системі управління державою та суспільством в Україні. Тому висвітлення вказаних аспектів проблеми набуває актуальності.

Стан дослідження. Дослідженню й аналізу сутності державного управління, публічного адміністрування та управління присвячено чимало наукових праць, навчальних підручників і посібників. Наприклад, у 2011 р. фахівцями Національної академії державного управління при Президентові України було опубліковано «Енциклопедію державного управління» у восьми томах. Саме восьмий том – «Публічне врядування» – репрезентує максимально повний, всебічний і системно упорядкований понятійно-категоріальний апарат демократичного врядування як галузь наукового знання, суспільного управління, освіти, практичної діяльності, які у своєму розвитку досягли такого етапу, що дає можливість зробити певні теоретичні узагальнення, формулювання та систематизацію наукових знань і практичного досвіду. Саме тут подано значення понять, термінологічних сполучень, які набули широкого використання за минулі десятиріччя у сфері науки та практики державного управління [1].

«Процес становлення термінологічного апарату будь-якої сфери діяльності, – зазначають автори восьмого тому, – зокрема демократичного врядування, розвивається у декілька етапів, а саме: виникнення основних базових термінів; їх систематизація в комплекс термінів; формування термінологічної системи. Особливість комплексного термінологічного словника сфери демократичного врядування полягає в міждисциплінарності його понятійно-категоріального апарату, до якого належать категорії державного управління, економічної й соціальної політики, права, політичних наук, теорії управління, власне демократичного врядування» [1, с. 7]. Проте процес формування термінологічної системи ще далекий від завершення.

Вважаю, не всіма дослідниками оцінено спробу авторів «Енциклопедії державного управління» замінити терміном «врядування»

терміни «регулювання» та «управління». Адже, на думку самих авторів енциклопедії, «усі ці слова є синонімами, хоч кожне з них має свої відтінки значень та вживається у певних контекстах – часом обгрунтовано, а інколи і не дуже» [1, с. 9]. З огляду на це додаткового тлумачення потребує співвідношення між термінами «публічне врядування», «публічне управління» та «публічне адміністрування», особливо якщо врахувати неусталеність термінів «публічний», «публіка». Автори восьмого тому розуміють, що зміст слова «публічний» зовсім не зводиться до «відкритості», як у нас іноді вважають. «Якщо є потреба в перекладі, – пишуть автори, – то тут доцільніше вживати слова «суспільний» або «громадський» [1, с. 11]. Однак у такому разі замість терміна «публічне адміністрування» треба було б вживати терміни «суспільне адміністрування» або «громадське врядування», які здебільшого не застосовуються суспільством, громадою чи громадянами, а є прерогативою держави, уряду тощо.

У цьому зв'язку в спеціальній літературі [2; 3; 4] помітною є тенденція заміни терміна «публічне адміністрування» на термін «публічне управління», що обгрунтовується еволюцією моделі управління у державному секторі (рис. 1). З цього приводу існує й протилежний погляд. Наприклад, російський дослідник Олексій Гоголев вважає, що поняття «державне адміністрування» охоплює своїм змістом категорію «державне управління», і вибудовується логічний ланцюжок, що утворює наступний категоріальний ряд, який розвиває і доповнює один одного (схожого за суттю, але різного за змістом): «менеджмент», «державне управління», «державне адміністрування», «публічне адміністрування» [5, с. 146].



Рис. 1. Еволюція моделі управління у державному секторі

За джерелом 3.

Таким чином, проблема далека від вирішення – у вітчизняній науці недостатньо дослідженим залишається питання про співвідношення понять «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування», про що йдеться у розвідках таких науковців, як А. Ф. Колодій [6], Р. С. Мельник [7], Т. Б. Семенчук [8], Н. В. Філіпова [9], та інших [10; 11].

Метою статті є дослідження сутності та розмежування таких понять, як «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління», а також доповнення цієї системи поняттям «громадське управління», що охоплює муніципальне та інституційне управління.

Виклад основних положень. Насамперед зазначимо, що *державне управління державою і суспільством* – це здійснювана на основі законів та інших нормативних актів організуюча, виконавча і розпорядча діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських та інших недержавних формувань, наділених відповідними державно-владними повноваженнями. Управління державою або управління справами держави загалом здійснюють усі гілки державної влади: законодавча, виконавча і судова. Всі вони реалізують єдині цілі держави, проводячи певну стратегічну лінію внутрішньої і зовнішньої політики. Державне управління являє собою одну з форм цієї діяльності.

Державне управління має державно-владний характер, є організуючою, безпосередньою діяльністю в міжгалузевій (фінанси, податки, статистика), соціально-політичній (оборона, закордонні, внутрішні справи та ін.), соціально-культурній (наука, освіта, охорона здоров'я), господарській (промисловість, транспорт, зв'язок, торгівля) та інших сферах і здійснюється спеціально на те уповноваженими суб'єктами управління.

Державне управління мусить мати чітко виражений публічний характер: втілювати в життя (виконувати) юридично владні приписи, що містяться в законодавчих актах, здійснювати функції поточного управління суспільством, уособлюючи державну діяльність із управління справами суспільства. У процесі провадження цієї діяльності державні та громадські суб'єкти управління повинні використовувати надані їм розпорядчі повноваження, права щодо прийняття владних актів управління, які є обов'язковими і забезпечуються заходами державного примусу.

Таким чином, поряд й одночасно з державним управлінням існує *громадське управління* – це здійснювана на основі законів та інших нормативних актів організуюча й адміністративна діяльність органів

місцевого самоврядування, громадських та інших недержавних формувань, наділених законодавством відповідними державно-владними повноваженнями. Термін «управління» використовується до соціуму як цілого, якщо йдеться про його впорядкування, регулювання і спонукання до розвитку в бажаному напрямі та в певних заданих параметрах (соціальне управління у його найширшому значенні). Термін «соціальне управління» вживається й для характеристики управлінської діяльності у її «вузькому» значенні – управління як адміністрування.

У літературі визначено, що публічне управління зорієнтовано на реалізацію публічних (загальних) інтересів і охоплює такі складові, як державне управління (суб'єктом є органи державної влади) і громадське управління (суб'єктом є громадські інституції). Як елементи публічного управління, державне і громадське управління взаємодіють, взаємодоповнюють одне одного, виходячи з єдності публічних інтересів та доцільності узгодження управлінського впливу з метою посилення його дієвості. У системі публічного управління провідну роль відіграє державне управління, яке здійснює управлінський вплив на всі сфери суспільного життя. Водночас в умовах розгортання демократичних перетворень зростає активність і громадських структур в управлінні не тільки громадськими, а й державними справами, у розв'язанні суспільних проблем [12].

У межах громадського управління доцільно виокремлювати муніципальне та інституційне управління. Під *інституційним управлінням* слід розуміти свідомий і цілеспрямований вплив на суспільну систему загалом або на її елементи, для здійснення якого створюються спеціальні управлінські підсистеми – інститути громадянського суспільства, основною функцією котрих є публічне управління та урядування.

У країнах ЄС коло інститутів, що безпосередньо залучаються, наприклад, до процесу розвитку територій (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування різного рівня), є дуже широке; можна навести різні інститути й інституції: асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торговельно-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові й інноваційні центри; регіональні фінансові компанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що спеціалізуються на поширенні нових технологій; бізнес-інкубатори; венчурні фонди; гарантійні фонди; благодійні фонди; місцеві агентства розвитку; комунальні фундації; заклади вищої освіти та наукові центри; технологічні дослідні лабораторії; агентства регіонального розвитку тощо [13].

Стосовно *муніципального управління* зазначимо, що органи місцевого самоврядування в Україні мають недержавний статус – відповідно до ратифікованої Верховною Радою України в 1997 р. Європейської хартії місцевого самоврядування. На сьогодні отримали розвиток структури публічного управління на рівні територіальних громад, які дістали назву «*громадівські ради*». Головне їхнє призначення полягає у здійсненні безпосередньої управлінської діяльності та налагодженні управлінських взаємовідносин із державою, головна мета – в консолідації громади на основі базових цінностей та розв’язанні наявних проблем переважно економічного характеру й задля вдосконалення управлінських процесів на рівні громади. Особливості діяльності громадівських рад передбачають: 1) відсутність приналежності до політичних структур; 2) відсутність підтримки політичних партій [14, с. 30].

Громадівські ради не слід плутати з громадськими радами – вони є різні за функціями й відповідальністю перед громадою. Якщо громадські ради утворюють при центральних та місцевих органах виконавчої влади з метою налагодження співпраці з громадськістю, то громадівські ради створюються безпосередньо мешканцями населених пунктів для здійснення управлінської діяльності.

Основними функціями громадівської ради є:

- контроль за збереженням власності та земельних запасів громади;
- проведення управлінських заходів, пов’язаних із життєзабезпеченням громади;
- опрацювання питань порядку денного та проектів рішень загальних зборів членів територіальної громади;
- визначення організаційно-технічних заходів для скликання і проведення загальних зборів членів територіальної громади [15].

Місце публічного адміністрування й управління у сучасній системі управління державою та суспільством зображено на рис. 2.

Як видно, публічне адміністрування й управління в сучасній системі управління державою та суспільством поєднує зусилля держави і громадських інституцій щодо розвитку демократії, спільної законотворчості, досягнення консенсусу, гармонізації інтересів держави та громадян. У 1948 р. американський політолог Д. Уалдо опублікував свою працю «Адміністративна держава: дослідження політичної теорії американської публічної адміністрації», в якій виклав теорію сучасної публічної адміністрації (адміністрування). Д. Уалдо аргументовано захищав тезу, що «демократичні держави підтримуються професійною і політичною бюрократією». Він вважав, що наукове управління й

ефективність не є основною метою бюрократичного уряду, його метою насамперед має бути служба суспільству. Д. Уалдо є першим дослідником, що використав поняття «публічне управління» і протипоставив його поняттю «публічне адміністрування». Він стверджував, що науковий метод, який застосовується в публічному адмініструванні, зазнав невдачі у своїй спробі внести демократичні цінності в публічне управління [16]. На цій підставі доречно стверджувати, що треба переходити від публічного адміністрування до публічного управління, яке включає в себе адміністрування лише як інструментарій загального управління.

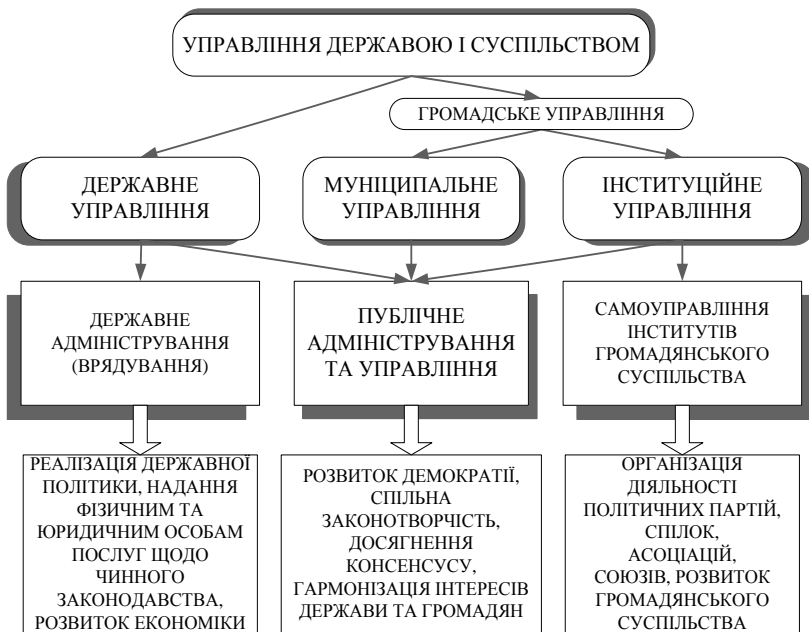


Рис. 2. Місце публічного адміністрування й управління у сучасній системі управління державою та суспільством

Дійсно, історичний аналіз суспільно-трансформаційних змін управління державою та суспільством у розвинутих країнах показує, що головним трендом цих змін є перехід від бюрократії – напрямку, який приймає державне управління в країнах, де всі справи зосереджені в руках органів центральної урядової влади, що діють за приписом (начальства) і через припис (підлеглим), – до публічного адміністру-

вання і публічного управління – напряму, який має ґрунтуватися на засадах демократії. Демократія – це політичний режим, в основі якого лежить метод колективного прийняття рішень з однаковим впливом учасників на результат процесу або на його важливі стадії. Стосовно держави визначення демократії зазвичай звужують до однієї з таких ознак: а) призначення лідерів керованими ними людьми відбувається шляхом чесних і змагальних виборів; б) народ є єдиним легітимним джерелом влади; в) суспільство здійснює самоврядування заради загального блага і задоволення загальних інтересів. Народне правління (врядування) вимагає забезпечення прав для кожного члена суспільства. З демократією пов’язана низка цінностей: законність, політична і соціальна рівність, свобода слова, право на самовизначення, права людини та ін.

Якщо в розвинутих країнах трансформація державного управління пішла шляхом переходу від бюрократично-поліцейської держави до справді демократичного суспільства, то в Україні перехідні процеси розпочалися заміною командно-адміністративної системи на деякий невизначений феномен з ринковими ознаками. На жаль, система державної влади спонтанно трансформувалася в олігархічний режим із засиллям тіньової економіки та корупції, з чим лише віднедавна повели більш-менш результативну боротьбу. Олігархія – це політичний режим, за якого влада зосереджена в руках відносно нечисленної групи громадян (наприклад, представників крупного монополізованого капіталу). Інакше кажучи, влада і капітал зосереджені в одних руках. Олігархи – члени олігархії, можуть або самі бути членами уряду, або суттєво впливати на його формування і прийняття рішень у своїх особистих і групових інтересах.

Зрозуміло, що за олігархічного режиму державної влади ідея публічного адміністрування та публічного управління на засадах демократії використовується не для розбудови держави, а переважно для пустопорожньої риторики. Не випадково, відповідно до Світового рейтингу конкурентоспроможності за 2015–2016 роки, українські державні установи (*Public institutions*) є одними з найгірших у світі, займаючи 130 місце з 140 країн, що є у списку. У цьому рейтингу лідирують Фінляндія, Сінгапур, Катар і держави Західної Європи й Північної Америки. Країни Центральної Європи займають місця у п’ятій і шостій десятці (наприклад, Польща – 62-е). Винятком є Естонія, яка опинилась на 24 місці завдяки реформі та інформатизації значної кількості державних послуг [17].

Прикладом для України можуть слугувати не тільки країни західного світу. Доволі добре оцінюються інститути країн «азійських

тигрів» та арабських країн, таких як Катар (3), Арабські Емірати (8), Саудівська Аравія (22), Бахрейн (26) чи Оман (28). Це країни, які ще 20 років тому вважалися «третім світом», а зараз мають чи не найприхильніші економіки у світі.

До речі, цікавим прикладом є Руанда (13), у якій інститути оцінюються краще, ніж німецькі (20). Руанда ще в кінці 1990-х розпочала масштабну реформу публічної служби й адміністративного порядку у державі. У країні було проведено децентралізацію, звільнено 12 тисяч «фіктивних» держслужбовців, залишено на роботі 8,5 тисячі, підвищено зарплати на 40%... І це в державі, яка znana у світі за жорстокою війною і геноцидом 1994 року [18].

Варто зауважити, що наразі немає єдиного універсального підходу до управління будь-якою державою та її реформування. Проте такі загальні принципи управління, як перехід до публічного управління на всіх рівнях, децентралізація управління державою і суспільством, відкриті конкурси на посади, прозорість формування політики, відсутність корупції та професіоналізм у державній службі, мусять бути збереженні задля забезпечення ефективного розвитку нашої країни.

Висновки. Впровадження демократичних цінностей та європейських стандартів у державному будівництві нашої країни потребує відповідних змін сучасної моделі державного управління. Адже недостатня ефективність системи державного управління залишається однією з найбільших проблем України, що перешкоджає її незалежному розвитку, суттєво знижує місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності країн. Існує нагальна потреба у створенні нової управлінської моделі, прийнятної для України, яка би враховувала позитивний зарубіжний досвід, сприяла підвищенню ефективності системи державного управління та заслуговувала на повагу громадян і довіру міжнародної спільноти.

1. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін.; Національна академія державного управління при Президенті України. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 8: Публічне врядування / ред. кол.: В. С. Загорський (гол.), С. О. Телешун та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління, Національна академія державного управління при Президенті України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 630 с.

2. Босак О. З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі / О. З. Босак // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10bozuds.pdf

3. Обушна Н. І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект / Н. І. Обушна // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 44 (1). – С. 53–63.

4. Колесникова К. О. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації / К. О. Колесникова // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 3. – С. 41–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_8

5. Гоголев А. М. Публичное администрирование как правовая категория / А. М. Гоголев // Экономика. Налоги. Право. – 2015. – № 3. – С. 141–146 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.fa.ru/art2015/bv2374.pdf/download/bv2374.pdf>

6. Колодій А. Ф. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем / А. Ф. Колодій // Демократичне врядування. – 2012. – Вип. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_3

7. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації / Р. С. Мельник // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 1. – С. 8–14.

8. Семенчук Т. Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування / Т. Б. Семенчук // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 42. – С. 385–390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2013_42_64

9. Філіпова Н. В. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно-політичної трансформації / Н. В. Філіпова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=865>

10. Публичное управление: теория и практика: сборник научных трудов Ассоциации докторов наук государственного управления. Спец. выпуск. – Х.: ДокНаукДержУпр, 2013. – 280 с.

11. Становлення публічного адміністрування в Україні: матеріали VII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених / за заг. ред. С. О. Шевченка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2016. – 267 с.

12. Мельник А.Ф. Державне управління: підручник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна. – К.: Знання, 2009. – 582 с. – (Вища освіта XXI століття).

13. Слава С. С. Структурна парадигма збалансованості інструментів підтримки економічного розвитку регіону / С. С. Слава, Н. М. Гапак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 27. – С. 44–50.

14. Ястремська О. М. Публічне адміністрування: навчальний посібник / О. М. Ястремська, Л. О. Мажник. – Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 132 с.

15. Алексеев В. Громадівська рада / В. Алексеев // Віче. – 2014. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4219/>

16. Waldo D. (1948): The Administrative State. A Study of the Political Theory of American Public Administration. – 2nd ed. – New York, London: Holmes & Meier Publishers, 1984.

17. The Global Competitiveness Index Historical Dataset © 2005–2015 World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/GCI_Dataset_2006-2015.xlsx

18. Бялас М. Уроки від семінару з Френсісом Фукуямою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spm.ucu.edu.ua/2016/08/31/uroky-vid-seminaru-z-frensisom-fukuyamoyu/>

Михалицкая Н. Я. Трансформация государственного администрирования: публичное управление государством и обществом на демократических началах

Исследованы сущность и содержание понятий «государственное управление», «публичное администрирование» и «публичное управление», предложено введение в систему управления государством и обществом относительно новых понятий «общественное управление», «муниципальное управление» и «институциональное управление». Установлена взаимосвязь этих понятий, определено, что в развитых странах главным трендом изменений является переход от государственно-властного управления к публичному администрированию и публичному управлению, которые должны строиться на принципах демократии.

Ключевые слова: государство, общество, управление, администрирование, общественное управление, демократия.

Mykhalitska N. Ya. The transformation of the state administration: public management of the state and society on a democratic basis

The paper is concerned with clarifying the notion and implication of concepts the «management of the state», «public administration» and «public management», as well as elaborates upon bringing into the state and society management system of relatively new concepts such as «social management», «municipal management» and «institutional management». The relationship between the concepts herein has been established and it has been identified that the developed countries have marked a strong tendency towards changing over from the authority-compliance state governance to public administration and public management, following the principles of democracy.

The investigation of the notion and implication of concepts the «management of the state», «public administration» and «public management» has revealed that the state and society management system shall comprise the relatively new concepts such as «social management», «municipal management» and «institutional management». In particular, the municipal and institutional management are the core components of social management the instance of which marks bureaucratic and administrative style abatement and initiates movement towards democracy and other progressive changes in the country.

The analysis of social and transformational alterations in the state and society management of the developed countries shows the latter have marked a strong

tendency towards changing over from the authority-compliance state governance to public administration and public management, following the principles of democracy.

It has been investigated that the named transition in Ukraine has started from the replacement of the administrative and command system for the kind of inexplicable phenomenon marked with the market characteristics. Regrettably, the system of government has unexpectedly been transformed into an oligarchic regime under the predominance of shadow economy and corruption that have only recently been more or less effectively struggled with.

It has been emphasized that at present there is no single universal approach to the management of the state and society as a whole. However, the general principles of management such as the transition to the public management at all levels, decentralization of governance over the state and its regions, open tendering for positions, transparency of government policy making, absence of corruption as well as a professional public service are to progress and ensure the evolutionary and efficient development of our country.

Key words: *state, society, management, administration, social management, democracy.*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

УДК 352.075

**І. П. Мойсеєнко,
І. В. Мойсеєнко**

СИСТЕМНІ ОСНОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Описано методологічні підходи до модернізації економічних систем. Визначено критерії модернізації та характеристики процесів модернізації в різних галузях суспільного життя на основі соціалізації економіки України. З'ясовано особливості соціалізації економіки на прикладі параметрів економіки праці та обґрунтовано доцільність гармонізації соціальних стандартів України.

Сформульовано методологічні основи трансформації державного регулювання соціалізації економіки на рівні розробки стратегічних і тактичних документів державного управління.

Запропоновано механізм реалізації трансформації державного регулювання соціалізації економіки.

Ключові слова: *трансформації державного управління, постмодернізація, соціалізація економіки, критерії модернізації, стратегічні документи, тактичний інструментарій.*

Постановка проблеми. Трансформація економічних систем є невід’ємною складовою сучасного глобального світу та рушійною силою його розвитку, тимчасом супроводжується закономірними кризовими явищами.

Сучасний рівень суспільних трансформацій передбачає реалізацію процесів модернізації в трьох основних контекстах: економічному, політичному, соціальному. Запровадження у систему державного управління подолання загроз національній безпеці у соціальній сфері є першочерговим завданням, а подолання соціальних загроз і соціальних ризиків, пов’язаних із людським потенціалом України, має стати пріоритетним національним інтересом згідно з постмодерністським підходом до трансформацій державного управління та місцевого самоврядування. Перед Україною стоїть завдання пошуку власного шляху модернізації в руслі світового розвитку, з віднайденням і реалізацією своїх потенційних переваг, забезпеченням національної безпеки на основі соціально-економічної безпеки регіонів. Такий підхід здатен гарантувати їй економічну незалежність і подолання розриву з економічно розвинутими країнами за принципом «обігнати, не доганяючи».

Трансформація державного регулювання соціалізації економіки України наразі є незавершеною, оскільки сформовані державні й ринкові інститути не відповідають сучасним вимогам прозорості, ефективності та результативності, а проведені реформи мають фрагментарний, а не системний характер.

Головними цілями, що об’єктивно обґрунтовують необхідність подальшої трансформації державного регулювання соціалізації економіки України, є: макроекономічна і фінансова стабілізація; покращення добробуту народу, зростання витрат на медицину, освіту, відпочинок; підвищення інноваційного потенціалу та перехід до інноваційної моделі розвитку.

Стан дослідження. Модернізація як напрямок суспільних системних трансформацій передбачає соціальні, економічні, політичні, екологічні, демографічні, психологічні зміни, які відбуваються в суспільстві традиційного типу в процесі його трансформації в суспільство сучасного типу. Модернізацію можна успішно здійснювати лише на ґрунті власних національних традицій і внутрішнього потенціалу суспільства [1].

Сутність *часткової модернізації* зводиться до того, що «формування нових інститутів і сучасних організаційних типів не обов’язково призводить до цілісного оновлення суспільства, а може навіть супроводжуватися закріпленням традиційних систем через вплив нових форм організації». *Постмодернізація* передбачає відмову від акценту

на економічну ефективність, бюрократичні структури влади і науковий раціоналізм, які були характерні для модернізації, і знаменує перехід до більш гуманного суспільства, де надається перевага самостійності, багатогранності і самовираженню особистості. Доречно виокремити низку *критеріїв модернізації* в різних галузях суспільного життя на основі підвищення значення соціальної відповідальності учасників суспільних трансформацій.

Соціальна сфера: індивідуалізація – базовою соціальною одиницею стає індивід, а не група; диференціація – передача деяких функцій, раніше належних родині, соціальним інститутам; формалізація – підхід до соціальних інститутів, що діють на основі абстрактних і універсальних законів і правил, який передбачає домінуючу позицію науки та експертів; розподіл сфер приватного і суспільного життя; послаблення родинних зв'язків; зростання професійної спеціалізації; зростання формальної освіти; покращення якості життя [3].

Економіка: технологічний розвиток, заснований на використанні наукового (раціонального) знання; розвиток вторинного (індустрія, торгівля), третинного (послуги) секторів господарства; поглиблення суспільного й технічного поділу праці; розвиток ринків товарів, грошей і праці; забезпечення стійкого економічного зростання, соціалізація економіки.

Політика: утворення централізованих держав; розподіл влади; зростання політичної активності мас; формування, розвиток і поширення сучасних інститутів і практик, а також сучасної політичної структури, модернізація державного регулювання та державного управління.

Культура: зміни в ціннісних орієнтаціях соціальних груп; секуляризація освіти, поширення грамотності; різноманітність течій у філософії та науці; релігійний плюралізм; розвиток засобів масової інформації; залучення великих груп населення до досягнень культури [4].

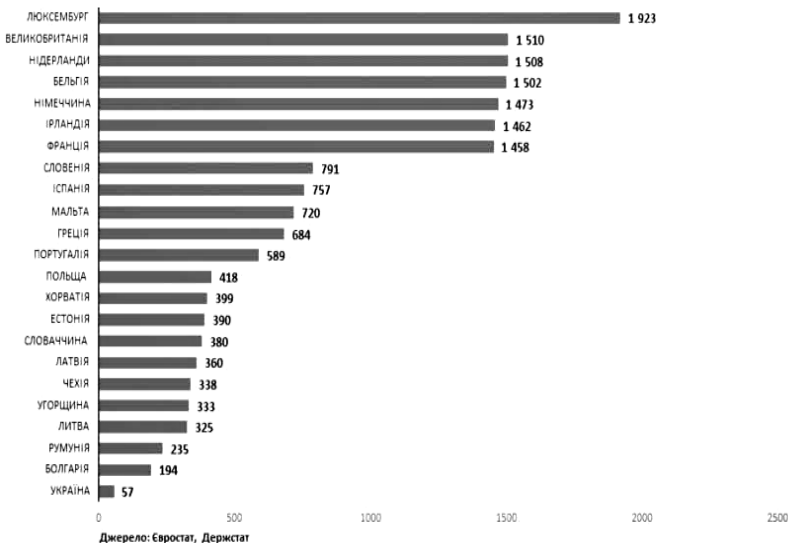
Усі ці критерії перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки основними *характеристиками процесу модернізації* є: комплексність – модернізація охоплює всі сфери життя суспільства; системність – зміна будь-якого елемента або сфери життя суспільства загалом викликає зміни в інших сферах: культурні і політичні зміни призводять до змін в економіці і навпаки; глобальність, притаманна країнам Заходу, поширилася на весь світ; поетапність: поява реформаторської еліти, ініціювання перетворень, поширення і закріплення їх результатів; диференційований характер – модернізація в різних країнах відбувається по-різному, так чи інакше ґрунтуючись на традиціях національної культури й етики, не потребує повної відмови від них [6].

Особливості соціалізації економіки в Україні, що залежать від співвідношення цілей ефективності й соціальної збалансованості соціальної політики, мають різні варіанти розв'язання залежно від наявної соціально-економічної ситуації. Досить високий рівень добробуту зумовлює менші потреби в державній соціальній політиці, низький – актуалізує політику, принаймні в межах забезпечення широкої доступності основних соціально значущих благ і послуг. Оскільки ринок намагається ефективно використовувати чинники виробництва, то роль держави, спроможної реалізувати структурні зміни у соціальній сфері, посилюється в напрямі забезпечення соціальних стандартів. Якщо соціальна політика є складником економічної політики держави, то, раціонально проведена, вона спроможна сформулювати передумови для позитивних тенденцій розвитку національної економіки [3].

Опишемо порівняння соціальних стандартів України та країн ЄС на прикладі параметрів мінімальної зарплати та рівня безробіття.

Інститут мінімальної заробітної плати існує як в Україні, так і в переважній більшості країн ЄС (винятком є Австрія, Данія, Італія, Кіпр, Швеція та Фінляндія) [6].

РІВНІ СЕРЕДНЬОМІСЯЧНОЇ МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ
ЄВРОСОЮЗУ У II ПІВРІЧчі 2015 РОКУ
(у євро на місяць)



На сьогодні серед країн Євросоюзу найвищий рівень мінімальної заробітної плати – 1923 євро на місяць встановлений у Люксембурзі. Ще шість країн ЄС мають середньомісячну мінімальну зарплату у межах 1,5 тисячі євро (Великобританія, Нідерланди, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Франція).

Рівень мінімальної зарплати у країнах, які нещодавно приєдналися до ЄС, є значно нижчим: від 418 євро на місяць у Польщі до 194 євро у Болгарії.

Україна за рівнем мінімальної заробітної плати у рази відстає від найбідніших країн ЄС. Приміром, у грудні 2015 року в еквіваленті євро вона становила 57 євро на місяць, а вже в січні того ж року через девальвацію гривні скоротилася до 52 євро.



За даними джерела 7.

У Євросоюзі за останні 10 років простежується збільшення розміру мінімальних заробітних плат, щоправда, у розрізі країн воно було нерівномірним.

Згідно з українським законодавством, соціальні стандарти встановлені та гарантуються на державному рівні і прив'язані до прожиткового мінімуму. До останнього прив'язані соціальні гарантії, які є нижчі від розміру прожиткового мінімуму і не можуть бути адекват-

ними, позаяк вважаються мінімальними. За Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», розмір основних соціальних гарантій (мінімальних розмірів оплати праці, пенсійного забезпечення, доходів громадян, соціальних допомог, інших видів соціальних виплат) не може бути нижчим законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Тож доречно констатувати, що фактично стандартів, які би визначали рівень добробуту (рівня життя), в Україні не існує. І основу соціальної політики країни становлять соціальні мінімуми. Однак, порівняно зі соціальним мінімумом, соціальний стандарт є гарантією високого рівня та якості життя, який держава зобов'язана забезпечувати громадянам. Зважаючи на це, врахування соціальних стандартів ЄС в процесі гармонізації соціального законодавства України є процедурою, необхідною для визнання держави як країни з ринковою економікою, котра в змозі підтримувати високий рівень добробуту громадян[2].

Метою дослідження є доведення доцільності використання системної методології для обґрунтування трансформацій державного регулювання соціалізації економіки України.

Виклад основних положень. Стрижневою метою державного регулювання соціалізації економіки є створення умов для росту добробуту населення, який, своєю чергою, визначається якістю економічного, соціального й екологічного розвитку. Для досягнення головної мети необхідно створити в економічному просторі умови, що сприятимуть появі соціально орієнтованих підприємств й розвитку соціальної відповідальності учасників суспільних процесів – держави, бізнесу та громадян. Модернізацію державного регулювання соціалізації економіки розглянемо на рівні стратегічного і тактичного управління.

Під системною методологією державного регулювання соціалізації економіки розумітимемо систему підходів, принципів, показників, методів планування соціально-економічних процесів, обґрунтування оптимальних рішень.

До основних принципів державного регулювання соціалізації економіки належать: принцип еволюційного розвитку, науковості, оптимальності, соціальної спрямованості, підвищення ефективності регіональних рішень, пропорційності та збалансованості, принцип пріоритетності.

Порівняльний аналіз стратегічних документів національної регіональної політики засвідчує, що її зміст лише частково відповідає вимогам методологічних основ ефективного розвитку в умовах трансформаційної економіки [5], а саме: практично повністю відсутня стратегія розвитку «полюсів росту» та ущільнення просторового каркасу

території. Натомість застосовуються заходи, які були притаманні плановій економіці, – централізований перерозподіл коштів, встановлення планових показників розвитку, які подовжують екстенсивно-інерційні процеси в економіці.

Теорія поляризованого економічного простору, запропонована Ф. Перру, передбачає в ролі головного механізму розвитку регіону виділення прогресивної галузевої структури економіки, і найперше тих, які лідирують, пропульсивних галузей. Заснована вона на концепції дифузії інновацій Йозефа Шумпетера [3; 4].

Ті центри й ареали економічного простору, де розташовані підприємства пропульсивних галузей, стають полюсами концентрації факторів виробництва, оскільки забезпечують найефективніше їхнє використання.

Концепція підтримки «полюсів росту» може бути реалізована за умови корекції регіональної політики в Україні, яка на сучасному етапі характеризується намаганням вирішити проблеми соціально-економічного розвитку відсталих регіонів за рахунок регіонів-донорів або центру.

З погляду системної методології, загальні характеристики управлінської стратегії державного регулювання соціалізації економіки охоплюють:

- історичний підхід до її формування і реалізації на основі діагностики стану;
- наявність парадигми, яка визначає теоретико-методологічні основи регіонального розвитку;
- системність у визначенні перспектив розвитку продуктивних сил і природного середовища;
- чітко окреслені часові межі стратегії;
- поєднання централізованих і децентралізованих методів формування і реалізації стратегії;
- визначення якісних характеристик стратегічних напрямів розвитку одночасно з прогностичними кількісними параметрами [4].

Тимчасом такий підхід не передбачає врахування географічного стану та інфраструктури регіону, рівня використання соціально-економічного потенціалу та факторів сталого розвитку і безпеки. В умовах суспільних трансформацій слід дотримуватись ефективного використання всіх форм капіталу та потенціалу ресурсів.

При цьому структура сукупного капіталу повинна послідовно змінюватися – від домінування фізичної складової до домінування інтелектуальної, соціального капіталу і знань.

Сучасна регіональна політика в Україні під час розробки тактичного інструментарію державного регулювання соціалізації економіки розв'язку поточних регіональних проблем має передбачати:

1) з'ясування основних проблем, їхньої пріоритетності та черговості вирішення;

3) визначення кількісних характеристик використання потенціалу подолання проблем інтенсифікації розвитку;

4) використання сучасного аналітичного інструментарію моделювання для аналізу стану і прогнозування розвитку регіону на основі кількісних і якісних параметрів та їхньої динаміки;

5) визначення за результатами розрахунків характеристики ефективного використання ресурсів та їхнього потенціалу для реалізації стратегії;

6) виявлення джерел фінансування, відповідальності та мотивування на основі соціального партнерства й узгодження інтересів.

Публічне громадське обговорення майбутнього та досягнення згоди між суб'єктами економіки як партнерами є основою формування стратегії розвитку регіонального економічного простору. Водночас згода про шляхи поступу в майбутнє мусить бути досягнута раніше, ніж майбутнє перетвориться в сьогодення. Розуміння майбутнього має базуватись на розумінні глобальних процесів у світі, тенденцій світового економічного розвитку й сутності соціально-економічного стану регіону та завдань сталого розвитку.

Сучасна стратегія державного регулювання соціалізації економіки повинна мати таке забезпечення:

– сучасну економічну інфраструктуру (зв'язок, дороги, житло, транспорт, сферу обслуговування);

– фінансову інфраструктуру (ринкові інститути);

– умови для формування й нагромадження знань з приводу інституційного забезпечення регіонального інноваційного розвитку;

– соціальне середовище, що заохочує розвиток соціальних інвестицій (інновацій) і продуктивну соціальну взаємодію [5].

Одним із найефективніших шляхів реалізації стратегії є підхід, який може бути використаний за двох умов: діагностики проблем, що їх треба вирішувати у поточний проміжок часу; використання потенційних резервів безпеки й розвитку регіональної соціально-економічної системи.

Назагал процес підготовки стратегії розвитку регіонального економічного простору охоплює різноманітні етапи, визначення, ранжування, взаємного узгодження, уточнення й ідентифікації цілей і способів їх досягнення відповідно до обраного політичного підходу

управління стратегічним розвитком регіону. Динамізм регіонального розвитку вимагає моніторингу стану виконання та коригування пріоритетів задля досягнення цілей соціального розвитку на засадах соціальної відповідальності.

Методологічні основи регіонального розвитку на ґрунті створення поляризованого регіонального економічного простору з центрами у полюсах росту, тобто місцях локалізації пропульсивних галузей, передбачають розроблення кількісних і якісних критеріїв ідентифікації таких галузей.

Стратегія розвитку регіонального економічного простору, що ґрунтується на основі розбудови поляризованого економічного простору, повинна бути спрямована на формування сприятливих умов для виникнення й розвитку регіональних, конкурентоспроможних на внутрішньому та світовому ринку кластерів [4; 5].

Головними етапами формування стратегії соціального розвитку є:

1. Визначення стратегічної мети побудови соціальної економіки на основі досягнення суспільного консенсусу щодо напрямків сталого розвитку і безпеки.

2. Ідентифікація пропульсивних галузей. Аналіз економіки загалом. Формування економічної та фінансової політики.

3. Аналіз стану функціонування кластерів. Оцінка ефективності кластерів.

4. Проектування плану заходів реалізації стратегії соціальної відповідальності, регіональних програм розвитку.

5. Використання механізму реалізації державного регулювання соціалізації економіки (рис.).

Нині теорія і методологія розробки програм розвитку реалізується за двома головними напрямками. По-перше, це розширення і поглиблення змісту досліджень (доповнення класичних теорій новими чинниками, вивчення й осмислення нових процесів і явищ). Другий напрям – це посилення «якості» методології досліджень на основі теорії систем, теорії безпеки і теорії потенціалів. Розробка цих наукових напрямків ґрунтується на прискіпливому вивченні первинних об'єктів – законів та системному дослідженні вторинних – закономірностей, котрі, як правило, трактуються як втілення законів у практичній площині, тобто, відносячи до категорії «закономірності» тільки специфічні закони або ж усі закони, дія яких в умовах певного середовища набуває більш конкретних проявів, зокрема у взаємозв'язках між об'єктами господарської системи.

Реалізація структурних трансформацій соціалізації економіки, зміни інституціональних основ стабілізації економіки потребують

проведення комплексної діагностики з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх обмежень, стану використання потенціалу господарської системи, визначення напрямів розвитку, тобто можливостей його якісного покращення, переходу на новий рівень через відповідні соціально-економічні зрушення в контексті загальнодержавних інтересів задля забезпечення національної та економічної безпеки.

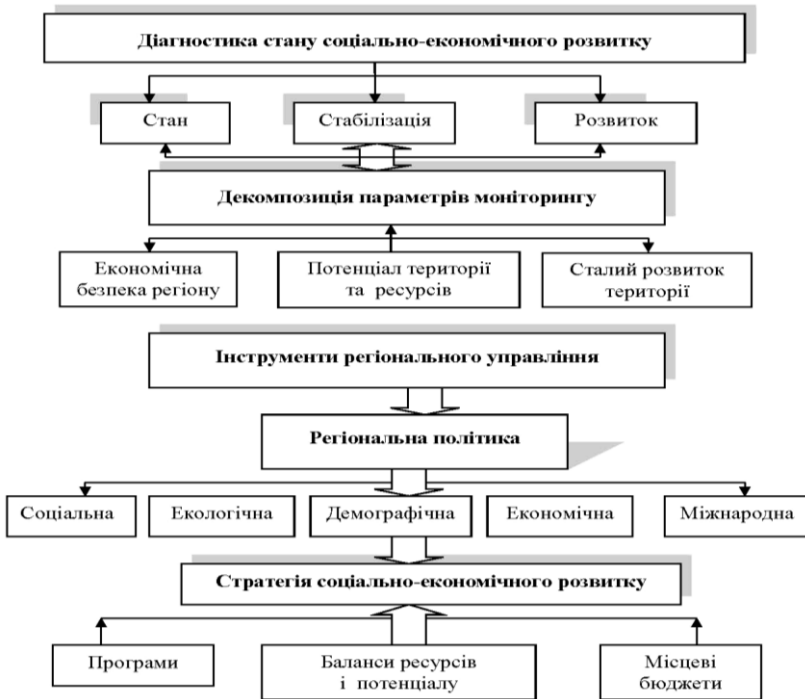


Рис. Механізм реалізації державного регулювання соціалізації економіки

Обираючи європейський шлях розвитку, у процесі розробки та реалізації соціальної політики розвитку Україна мусить неодмінно враховувати принципи децентралізації та субсидіарності, реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади на основі європейських цінностей місцевої демократії. Такі новації дадуть можливість віднайти внутрішні ресурси розвитку громад, сприятимуть системним трансформаціям на місцевому рівні, уможливають створення

умов для підвищення соціальних стандартів і якості життя на всій території України [2].

Висновки. Основою сучасних теорій соціалізації економіки має стати загальноприйнята модель стійкого розвитку, яка передбачає досягнення збалансованості соціальної, економічної та екологічної складових регіональної господарської системи, використання теорії економічної безпеки й теорії потенціалів території, теорії модернізації (як прикладного напрямку теорії систем). Розвиток теорій соціалізації економіки здійснюється головно двома шляхами – це:

- розширення й поглиблення змісту стратегічних досліджень (урахування сучасних факторів, процесів і явищ, посилення міждисциплінарних підходів до вирішення проблем розвитку);
- поглиблення методологічних основ соціалізації економіки з урахуванням принципів синергетики та коеволюції на тактичному рівні.

1. Бужимська К. О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан / К. О. Бужимська // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 2 (44). – С. 216–217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eztuir.ztu.edu.ua/3071/1/216.pdf

2. Гафарова К. Е. Європейські соціальні стандарти та їх імплементація в Україні / К. Е. Гафарова // Академічний огляд. – 2011. – № 1 (34). – С. 25–31.

3. Головніна О. Г. Основи соціальної економіки: підручник / О. Г. Головніна. – К.: ЦУЛ, 2013. – 647 с.

4. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – М.: ИД ГУ ВШЭ, 2006. – 450 с.

5. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія / А. М. Гуменюк. – К.: НІСД, 2014. – С. 256–258.

6. План відновлення України: стратегічний документ: 2015–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: reforms.in.ua/Content/download/Strategic_doc_final%202015-2017.pdf

7. Світовий центр даних з неоінформатики та сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/node/394>

8. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Моисеенко И. П., Моисеенко И. В. Системные основы трансформации государственного регулирования социализации экономики Украины

Описаны методологические подходы к модернизации экономических систем. Определены критерии модернизации и характеристики процессов модернизации в различных областях общественной жизни на основе социализации экономики Украины. Уяснены особенности социализации экономики на

примере параметров экономики труда и обоснована целесообразность гармонизации социальных стандартов Украины.

Сформулированы методологические основы трансформации государственного регулирования социализации экономики на уровне разработки стратегических и тактических документов государственного управления. Предложен механизм реализации трансформаций государственного регулирования социализации экономики.

Ключевые слова: *трансформации государственного управления, постмодернизация, социализация экономики, критерии модернизации, стратегические документы, тактический инструментарий.*

Moiseenko I. P., Moiseenko I. V. System fundamentals of state regulation transformation of the Ukrainian economic socialization

The current level of social transformation involves the modernization processes implementation in three main contexts: economic, political, and social. The introduction of the overcoming mechanisms of the threats to national security in the social sphere into the system of government is a priority, and overcoming of the social risks and social risks associated with the Ukrainian human potential should become the priority state interest according to the postmodern approach to the transformation of public administration and local government.

This paper describes the methodological approaches to modernizing economic systems. The modernization criteria and modernization processes characteristics in different areas of public life, that are based on the socialization of the Ukrainian economy are determined. Economy socialization peculiarities are presented on the example of the labor economics parameters and the necessity of the social standards harmonization in Ukraine is justified. The aim of this study is to use a systematic methodology to justify the state regulation transformations of the Ukrainian economy socialization.

It was suggested to examine the systemic methodology of state regulation of the economy socialization as the system of approaches, principles, parameters, planning methods of social-economic processes and justifying the optimal solutions. Creating conditions for the growth of welfare, which in its turn is determined by the quality of economic, social and environmental development is the primary purpose of the government regulation of the economy socialization.

Modernization of the state regulation of the economy socialization is considered at the strategic and tactical management levels of governance.

The realization mechanism of the state regulation transformation of the economic socialization is suggested. The basic principles of the state regulation of the economic socialization include: the principle of evolution development, science, optimality, social orientation, increasing the efficiency of regional decisions, proportionality and balance, and the principle of priority.

Key words: *transformation of public administration, postmodernizatsiya, socialization of the economy, the criteria for modernization, strategic documents tactical tools.*

Стаття надійшла 1 листопада 2016 р.

НАПРЯМИ РОЗШИРЕННЯ ІНВЕСТУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Розкрито особливості індикативного управління інвестуванням розвитку людського капіталу у формі організаційно-економічних та інституційних заходів. Досліджено чинну законодавчу базу України, котра регулює розвиток і відтворення людського капіталу, та встановлено, що невиконання окремих положень призводить до зниження ефективності діяльності інституційної системи й гальмує формування системи людського капіталу інформаційного суспільства.

Обґрунтовано необхідність формування інвестиційного сектора розвитку людського капіталу на основі розширення мережі інституційних інвесторів і джерел інвестування в людський капітал. Доведено, що запропоновані заходи доступу до освітніх послуг та формування інвестиційного сектора розвитку людського капіталу забезпечують перехід від витратної моделі його розвитку до інвестиційної.

Ключові слова: людський капітал, інвестиційне відтворення людського капіталу, регуляторні інструменти, лізинг, аутсорсинг, рекрутинг людського капіталу.

Постановка проблеми. В умовах становлення й розвитку інформаційного суспільства дедалі більше уваги приділяють основним чинникам його генерування – інформаційно-комунікаційним технологіям і людському капіталу. Останній у межах інформаційного укладу набуває особливого значення, оскільки здатен приносити економічні, соціальні та статусні ефекти учасникам процесу формування інформаційного суспільства. Через це посилюється увага до інвестування людського капіталу як специфічного активу підприємства, який належить розглядати в межах індустріального укладу через поняття трудових ресурсів, трудового потенціалу, персоналу. Тож виникає потреба визначення ефективності капіталовкладень у людський актив, розробки нових інноваційних інструментів та джерел інвестування, розвитку невиробничого сектора, науки, продукування новітніх винаходів і нововведень, котрі впроваджуються в усі сфери виробництва та забезпечують довгострокове економічне зростання.

Стан дослідження. Питанням теорії людського капіталу й інвестування в людський капітал, особливо за умов зростаючої інформатизації та інтелектуалізації всіх сфер економічної діяльності, присвячено праці визначних вітчизняних науковців: В. Антонюк, В. Гейця,

О. Грішнкової, О. Захарової, М. Ніколайчука, Л. Семів та ін. Водночас, незважаючи на достатнє обґрунтування, формування й розвиток людського капіталу на інвестиційній основі вимагають подальших досліджень з огляду на появу нових тенденцій, у межах яких зростає увага до інвестиційного відтворення людського капіталу та забезпечення отримання ефектів.

Мета статті – дослідити особливості формування інвестиційного сектора розвитку людського капіталу на основі розширення мережі інституційних інвесторів та джерел інвестування в людський капітал; проаналізувати можливості інвестування людського капіталу завдяки використанню ресурсів суб'єктів ринкової інфраструктури; обґрунтувати необхідність перебудови сучасної системи формування та відтворення людського капіталу.

Виклад основних положень. Людський капітал в умовах розвитку інформаційного суспільства та становлення економіки знань стає ключовим чинником інноваційно-інтелектуального розвитку, виходить за межі рудиментарних понять трудового потенціалу, трудових ресурсів, а отже, вимагає розробки нових підходів та інструментів дослідження. В основі розвитку людського капіталу повинен бути закладений інвестиційний підхід до його формування, нагромадження й відтворення, що, своєю чергою, обумовлює зміну чинної системи розвитку і збереження, тобто системи освіти та охорони здоров'я на конкурентних ринкових умовах.

Реформування медичного забезпечення викликано необхідністю підвищення рівня здоров'я населення, доступності та якості медичних послуг, оскільки сучасна система охорони здоров'я унеможливило ефективне відтворення людського капіталу, продовження терміну його експлуатації та збереження. Зважаючи на це, на державному рівні потрібно внести зміни до основних законодавчих актів, що регламентують діяльність системи охорони здоров'я. Проведення таких заходів здатне створити передумови для переходу до системи соціального медичного страхування завдяки впровадженню загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та стимулювання приватного страхування. Таким чином, виникає необхідність розвитку інфраструктури страхового недержавного ринку, здатного ефективно перерозподіляти ресурси і забезпечувати право на отримання неодмінних послуг. Вирішити цю проблему можна шляхом впровадження трирівневої системи фінансування медицини на основі внесків за непрацююче населення (пенсіонерів, неповнолітніх, непрацюючих) державою у вигляді відрахувань із бюджету і внесків суб'єктів господарювання за своїх працівників, приватних підприємців за себе та найманих працівників

до фонду загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування; добровільного приватного страхування. Реформування охорони здоров'я передбачає розмежування первинного, вторинного й третинного рівнів надання медичної допомоги, розвиток на їх основі сімейної медицини та високоспеціалізованої медичної допомоги, що забезпечує орієнтацію на профілактику, а не на лікування, отож, сприяє ефективнішому використанню людського капіталу.

Окрім перебудови системи охорони здоров'я, з метою забезпечення формування конкурентних якісних характеристик людського капіталу слід здійснити дерегулювання системи освіти – це має відчуватися через ринок освітніх послуг, що передбачає ліквідацію бар'єрів входження в освітній простір, розширення джерел та інструментів інвестування освіти, перехід МОН як директивного керуючого органу, який розподіляє фінансові ресурси між навчальними закладами, до регулюючого органу, котрий здійснює функції індикативного планування, формування нормативної бази та нагляд за її дотриманням. Зменшення контролю з боку держави можна досягти шляхом дотримання принципів розвитку та становлення Болонської системи освіти, що передбачає самостійний вибір і складання набору дисциплін у ВНЗ. З метою забезпечення переходу ВНЗ на ринкову основу потрібно здійснити комплекс економічних і законодавчих заходів, які сприятимуть підвищенню самостійності ВНЗ, їх успішному функціонуванню на ринку освітніх послуг відповідно до потреб ринку праці. За таких умов логічною виглядає зміна розподілу державних коштів на навчання завдяки впровадженню системи державних грантів або іменних державних фінансових зобов'язань. Відповідно до зазначених інструментів, абітурієнти зможуть отримувати максимальні, загальні, соціальні чи спеціальні гранти на навчання за результатами ЗНО і матимуть право вкладати їх у ті навчальні заклади, які самі обиратимуть. Як наслідок, МОН здійснюватиме контроль за якістю освіти, а не за організацією та фінансуванням підготовки спеціалістів. Водночас за МОН варто залишити фінансування освіти спеціалістів для забезпечення виконання державних функцій та соціально незахищених верств населення на основі впровадження соціальних грантів чи іменних державних фінансових зобов'язань (останні вибірково видаються абітурієнтам і дають змогу вільно вибирати навчальний заклад на ринку освітніх послуг).

Поряд із наведеними інструментами інвестування освіти на бюджетній основі з метою забезпечення більшого доступу громадян до освіти доречним вбачається формування інвестиційного сектора розвитку людського капіталу на основі розширення мережі інституційних інвесторів і джерел інвестування в людський капітал. Формування

ринку освітніх послуг та інвестиційного сектора розвитку людського капіталу зумовлює перехід від витратної його моделі до інвестиційної. Водночас трансформація інституційної системи розвитку людського капіталу інформаційного суспільства має ґрунтуватись винятково на регуляторно-нормативній базі, що сприятиме розширенню інструментів інвестування людського капіталу на основі пенсійного, накопичувального та приватного страхування, освітніх облігацій, векселів та кредитів, продажу активу людського капіталу, лізингу, аутсорсингу, рекрутингу людського капіталу, договорів на підготовку спеціалістів від організацій.

Слід зазначити, що застосування таких інструментів з метою отримання вищої чи професійної освіти і подальшого розвитку є особливо важливим в умовах економічної кризи, недостатнього матеріального забезпечення носіїв людського капіталу.

Отож не викликає сумнівів доречність застосування таких інвестиційних інструментів розвитку людського капіталу, як освітня облігація, освітній кредит та освітній вексель, які розширюють можливості доступу населення до вищої чи професійної освіти. Одночасно такі інвестиційні інструменти сприятимуть реформуванню системи освіти завдяки залученню коштів із позабюджетних джерел. На нашу думку, під освітньою облігацією слід розуміти цінний папір на пред'явника, що може бути придбаний фізичними чи юридичними особами і погашається шляхом надання навчальних послуг в освітньому закладі. Такий інструмент інвестування вищої освіти широко використовують за кордоном як спосіб накопичення коштів через низку переваг:

- по-перше, освітня облігація купується з метою покриття вартості навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» чи «спеціаліст» денної форми навчання строком від одного до п'яти років;

- по-друге, оскільки облігація є на пред'явника, то передбачає можливість передачі, продажу чи заповіту без її переоформлення;

- по-третє, купівля облігації в період первинного розміщення відбувається за номінальною ціною в національній валюті, а її погашення проходить незалежно від вартості навчання в момент пред'явлення;

- по-четверте, оплата за навчання у формі облігацій дає змогу зекономити значні кошти, оскільки його вартість не залежить від рівня інфляції та курсових коливань;

- по-п'яте, пред'явник облігації має перевагу при вступі;

- по-шосте, освітні облігації повинні мати фіксований строк погашення (до 5 років).

Отже, доходимо висновку, що освітні облигації є вигідним і привабливим інструментом інвестування людського капіталу, позаяк надають можливість на ранніх етапах спланувати й оплатити навчання за ціною, нижчою ніж через кілька років. Попри всі переваги такий інвестиційний інструмент в Україні майже не використовують.

Схожим за своєю суттю до освітньої облигації є освітній вексель – цінний папір, безумовне боргове зобов'язання, що дає право її власнику (абітурієнту) вимагати сплати зазначеної суми у вигляді послуг на навчання від навчального закладу. В такому разі треба скористатися фінансовим переказним векселем за участю інвестиційних компаній чи фінансово-кредитних установ. Перевагами освітнього векселя є те, що абітурієнт оплачує навчання за ціною, дійсною на момент покупки векселя, а в разі вступу на державну форму пред'являє вексель інвестиційній компанії чи фінансово-кредитній установі, яка повертає кошти з нарахованими відсотками.

Освітній кредит – інструмент інвестування людського капіталу, в Україні існує у двох формах: державного пільгового кредитування [1] та банківського кредитування освіти комерційними банками (остання не набула популярності через високі ризики повернення вкладів, низькі відсотки та довготерміновість – до 15 років). Тому вважаємо, що з метою стимулювання кредитування освіти комерційними банками та формування якісного людського капіталу в умовах становлення інформаційного суспільства держава повинна розробити програму пільгового кредитування освіти на основі укладання угоди між МОН та комерційними банками з приводу видачі пільгових освітніх кредитів, за умови, що поручителем і компенсатором відсоткової ставки є держава.

В разі неповернення кредиту вона зобов'язана виплатити банку компенсацію у вигляді відсотка від вкладу. Такі умови є значно вигіднішими порівняно зі звичайним споживчим кредитуванням і для боржника, котрий отримує інвестиційні засоби для примноження якісних характеристик, реалізація яких забезпечує високу віддачу у майбутньому, і для кредитора, якому надано державні гарантії.

Формування механізму інвестування в людський капітал з використанням освітніх облигацій, кредитів і векселів залежить від рівня доходів населення та від функціонування накопичувальних, інвестиційних, недержавних пенсійних фондів, фінансово-кредитних установ, страхових компаній, які забезпечують отримання додаткових фінансових ресурсів.

Використання зазначених інструментів інвестування людського капіталу може здійснюватися за власні кошти особи чи домогосподарства винятково шляхом удосконалення нормативно-правової бази та стимулювання розвитку суб'єктів ринкової інфраструктури. Таке

інвестування забезпечує здатність вільно розпоряджатись людським капіталом, також самостійно вибирати місце працевлаштування.

Однак через нестачу індивідуальних ресурсів для здійснення інвестицій особа може відмовитись від купівлі освітніх послуг і втратити можливість конвертувати наявний потенціал у капітал або використати інвестиційні ресурси основних суб'єктів інвесторів ринкової інфраструктури за часткової втрати самостійного вибору працевлаштування, компенсацією чого є забезпечення зайнятості в результаті вмотивованості суб'єктів отримати віддачу за інвестовані кошти (рис.).

Тимчасом запропонована схема має гіпотетичну структуру, оскільки не трапляється у вітчизняній практиці, однак використовується в країнах зрілого розвитку інформаційного суспільства, де трудові ресурси та персонал розглядаються лишень із позицій людського капіталу, для формування високої якості якого можуть бути використані інвестиційні ресурси лізингових, рекрутингових, аутсорсингових і венчурних компаній.

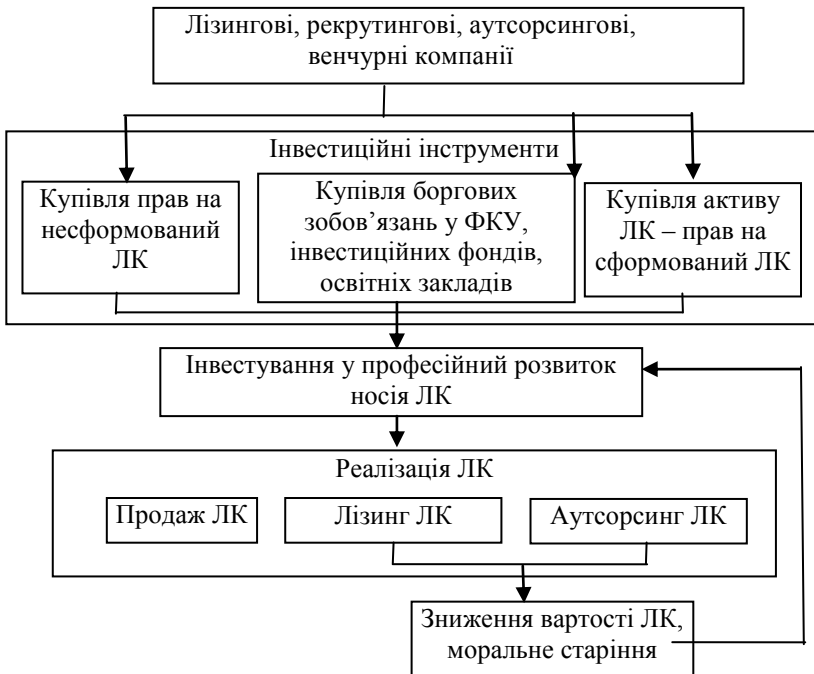


Рис. Інвестування та управління людським капіталом на основі лізингових, рекрутингових, аутсорсингових та венчурних операцій

Мотивом венчурних компаній є вкладання коштів у формування інтелектуального потенціалу людського капіталу, результатом діяльності якого є новостворене знання, інноваційний продукт, що забезпечує отримання високих фінансових ефектів завдяки використанню авторських і суміжних прав; лізингових, аутсорсингових та рекрутингових компаній – досягнення комерційного ефекту на основі забезпечення реалізації висококонкурентоспроможного людського капіталу на ринку праці.

Формування й розвиток людського капіталу на інвестиційній основі передбачає розбудову інфраструктури інвестиційного відтворення людського капіталу відповідно до заходів і вимог інституційної системи. Формування інфраструктури розвитку людського капіталу передбачає: розбудову інформаційного суспільства на основі розвитку й поширення доступу до Інтернету як приватного сектора, так і суб'єктів господарювання та органів державної влади; розвиток і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя й економічної діяльності з метою досягнення соціально-економічних ефектів; розвиток національної інформаційної інфраструктури на основі розвитку високотехнологічних секторів економіки, освіти та людського капіталу, нормативно-правової бази з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки і якості життя населення; забезпечення інформаційної та комп'ютерної грамотності населення з метою формування конкурентоспроможного високорозвиненого людського капіталу на основі ефективної системи освіти, орієнтованої на використання ІКТ. З метою забезпечення конкурентних переваг і прибутковості суб'єкти господарювання переходять від стандартних рішень до технологічних інновацій шляхом створення та розвитку науково-дослідних інститутів (НДІ) і венчурних фондів, що сприяє диверсифікації у бік високотехнологічних сегментів ринку, які швидко розвиваються в умовах інформаційного суспільства, активній патентно-ліцензійній політиці, посиленню ролі людського капіталу і особливого його інтелектуальної складової, необхідності законодавчого врегулювання та посилення захисту інтелектуальної власності, авторських і суміжних прав.

Завдяки запропонованим заходам можна досягти формування людського капіталу на інвестиційній основі в умовах становлення й розвитку інформаційного суспільства через виокремлення основних складових: джерел, інструментів та об'єктів інвестицій, а також важелів регулювання. Джерелами інвестицій формування людського капіталу інформаційного суспільства є фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання, домогосподарств, накопичувальних, недер-

жавних пенсійних, венчурних фондів, страхових організацій, фінансово-кредитних установ, рекрутингових, лізингових та аутсорсингових компаній. Інвестиційними інструментами нагромадження й відтворення людського капіталу в умовах інформаційного суспільства повинні стати державні гранти та іменні фінансові зобов'язання, освітні векселі, облігації, кредити, страхові поліси, договори на підготовку спеціалістів від організацій, накопичувальні рахунки, лізинг, аутсорсинг, рекрутинг людського капіталу, продаж активу «людський капітал». Розширення бази інвестиційних інструментів забезпечить: доступ населення до фінансових засобів та їх використання для розвитку і множення індивідуального людського капіталу; суб'єктам господарювання – можливість отримати високоосвічений, креативний, інформаційно-мобільний людський актив; державі – зростання соціальної мобільності, економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності.

Очевидно, що об'єктами інвестування повинні бути складові, які забезпечують створення високої вартості людського капіталу, тобто виховання, освіта, професійна підготовка, охорона здоров'я, мотивація, мобільність, наукові дослідження, винахідництво та раціоналізація, гуманітарний і культурний розвиток.

Важелі системи формування людського капіталу інформаційного суспільства на інвестиційній основі охоплюють форми і засоби, що регулюють рух інвестиційних ресурсів, зокрема, умови ведення інвестиційної діяльності визначають коло суб'єктів, які можуть здійснювати діяльність із надання потрібних коштів з метою розвитку, нагромадження та відтворення людського капіталу; важіль «нормативи держфінансування» передбачає обсяги державних інвестицій у систему відтворення людського капіталу; важіль «умови оподаткування» передбачає створення податкових стимулів з метою забезпечення розвитку інвестиційного відтворення людського капіталу; важіль «інфраструктурні вимоги» означає необхідність їх відповідності викликам інформаційного суспільства, що вимагає зростання інвестицій у створення відповідної інфраструктури системи відтворення й розвитку людського капіталу; важіль «маркетингові заходи» регламентує проведення суб'єктами ринкової інфраструктури та суб'єктами системи відтворення людського капіталу агітаційної та інформаційної політики з метою популяризації власних послуг і залучення більшої кількості інвестиційних ресурсів.

Висновки. Слід констатувати, що система формування людського капіталу інформаційного суспільства на інвестиційній основі має враховувати ключові етапи інвестиційного процесу, дотримуватись їх,

а також здійснювати управління ризиками. Результатом ефективної реалізації й упровадження запропонованих заходів мусить стати створення високорозвиненого людського капіталу інформаційного суспільства.

Надалі ж дослідження повинні бути в руслі визначення ефективності вкладень у людський капітал на основі використання інвестиційних ресурсів головних суб'єктів-інвесторів загалом і суб'єктів ринкової інфраструктури зокрема.

1. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами та іншими установами та закладами системи освіти, що не належать до державної і комунальної форм власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 769 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/8906>

2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.

3. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія / О. В. Захарова. – Донецьк: ДонНТУ, 2010. – 378 с.

4. Ніколайчук В. М. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: проблеми теорії та практики: монографія / В. М. Ніколайчук. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – 201 с.

Подра О. П. Направления расширения инвестирования человеческого капитала

Раскрыты особенности индикативного управления инвестированием развития человеческого капитала в форме организационно-экономических и институционных мер.

Исследована действующая законодательная база Украины, регулирующая развитие и воссоздание человеческого капитала, и установлено, что неисполнение отдельных положений приводит к снижению эффективности деятельности институционной системы и сдерживает формирование системы человеческого капитала информационного общества.

Обоснована необходимость формирования инвестиционного сектора развития человеческого капитала на основании расширения сети институционных инвесторов и источников инвестирования в человеческий капитал. Доказано, что предложенные мероприятия доступа к образовательным услугам и формированию инвестиционного сектора развития человеческого капитала обеспечивают переход от расходной модели его развития к инвестиционной.

Ключевые слова: *человеческий капитал, инвестиционное воссоздание человеческого капитала, регуляторные инструменты, лизинг, аутсорсинг, рекрутинг человеческого капитала.*

Podra O. P. Ways of human capital investments increase

In article indicative management features of the human capital development investment in the form of organizationally economic on institutional actions are analyzed.

It is investigated existing legislative base of Ukraine which regulates human capital development and recreation and it is established, what not all provisions are carried out that leads to institutional system activity efficiency decrease and slows down information society human capital system formation. Actions for citizens' access growth to receiving the higher education, and also usage of regulatory tools, for the purpose of providing human capital investment recreation are offered. In a basis of human capital development approach investment to its formation, increase and recreation must be created.

All this requires change of the existent system of human capital development and maintenance, it mean change of education and health care systems that should exist under competition market conditions.

In the article it was grounded a necessity of formation of human capital development investment sector on the basis of institutional investors expansion and expansion of human capital investing sources.

The offered measures of access to educational services and human capital development investment sector formation provide a transition from the expense model of his development to the investment.

It is set that transformation of the institutional system of information society human capital development is possible exceptionally on the basis of existence legal and normative base, which helps to expanse human capital investment instruments on the basis of pension, accumulation and private insurance, educational bonds, bills of exchange and credits, sale of asset human capital, leasing, outsourcing, recruit of human capital, agreements on preparation of specialists from organizations.

It is researched that investment instruments of human capital accumulation and recreation under conditions of information society must be state grants and nominal financial obligations, educational bills of exchange, bonds, credits, insurance policies, agreements on preparation of specialists from organizations, accumulation accounts, leasing, outsourcing, recruit of human capital, sale of asset «human capital».

Investment instruments base expansion will provide the access of population to the financial means and its usage for development and increase of individual human capital. It is offered to work out the preferential taxation regulatory tools of the enterprises innovative activity that will promote information society reorganization and market infrastructure subjects involvement to human capital investment.

Key words: *human capital, human capital investment recreation, regulatory tools, leasing, outsourcing, recruit of human capital.*

Стаття надійшла 10 листопада 2016 р.

СТРАТЕГІЧНІ ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Визначено зміст стратегії досягнення сталості енергетичної безпеки, що передбачає її зміцнення у способи, які б щонайменше суперечили засадам сталого розвитку. Доведено, що стимулювання переходу до сталості енергетичної безпеки мусить мати висхідний характер: від створення умов до сталого енергозабезпечення на місцях, які би були обмежувачами чинниками несталого енергозабезпечення на вищих щаблях, – до рівня міжнародних відносин.

Підсумовано, що головною комплексною стратегією досягнення сталості енергетичної безпеки є просторовий розвиток відновлюваної енергетики та підвищення рівня енергетичної самозабезпеченості регіонів.

Ключові слова: енергетична безпека, сталий розвиток, сталість енергетичної безпеки, відновлювана енергетика.

Постановка проблеми. Сучасний стан енергозабезпечення та гарантування енергетичної безпеки (ЕнБ) ускладнюється внаслідок загострення актуальних глобальних проблем сьогодення, з-поміж яких вичерпання запасів невідновлюваних енергетичних ресурсів (ЕР), подальша боротьби за їх поклади, погіршення стану навколишнього природного середовища (НПС).

Зростання паливної та енергетичної бідності на планеті (понад 1,2 млрд населення не мають доступу до послуг електрозабезпечення, значна кількість населення використовує небезпечні для здоров'я та природного довкілля ЕР й технології) фактично демонструє певну недієвість нинішніх практик гарантування надійності енергопостачання та його прийнятності; їхня незмінність загрожує подальшим загостренням цих глобальних проблем, що прямо чи опосередковано пов'язані із задоволенням енергетичних потреб кінцевих споживачів та захистом національних інтересів у цій сфері.

Серед шляхів подолання та нейтралізації глобальних проблем і викликів, які постали перед людством, вирізняється парадигма сталого розвитку (СР).

Планування та реалізація шляхів гарантування ЕнБ відповідно до основних засад СР здатні частково вирішувати згадані проблеми. А тому постає питання вибору конкретних шляхів гарантування

ЕнБ, які б найменше суперечили принципам і засадам парадигми СР.

Стан дослідження. Назагал існує небагато наукових досліджень, об'єктом яких є відповідність шляхів гарантування ЕнБ принципам СР.

Дещо вивчено поняття сталості ЕнБ та концептуальних засад енергозабезпечення, які відповідають вимогам СР, деякі праці присвячено ролі окремих напрямів досягнення сталості ЕнБ [3–5] та значенню наднаціональних інституцій, які здатні сприяти переходу до сталості енергозабезпечення [6: 7] тощо.

Попри це комплексне бачення стратегії зміцнення ЕнБ відповідно до основних засад СР є відсутнє, що й обумовлює актуальність подальшого вивчення та формалізації шляхів досягнення сталості ЕнБ.

Мета статті – сформулювати концепцію комплексної стратегії досягнення сталості ЕнБ, яка ґрунтується на одночасному енергетичному забезпеченні та зменшенні протиріч із головними вимогами й засадами сталого розвитку.

Виклад основних положень. На основі відмінностей понять класичної та сталої ЕнБ, в контексті актуальності задачі зміни парадигми енергетичного забезпечення, шляхом зменшення протиріч із вимогами СР задля подолання гостроти наявних нині глобальних проблем доречно виокремити дві групи цілей і завдань енергетичного забезпечення: тактичні та стратегічні.

Тактичні – спрямовані на зміцнення й гарантування ЕнБ у класичному розумінні поняття, а стратегічні полягають у зменшенні протиріч енергозабезпечення засадничим принципам СР.

Отже, стратегію досягнення сталості ЕнБ слід трактувати як комплекс довготермінових заходів у сфері внутрішньої та зовнішньої енергетичної політики держави, спрямованих на гарантування ЕнБ держави з частковим (більшою чи меншою мірою) дотриманням принципів СР.

Завдання реалізації ідеї СР (відповідно, стану сталої ЕнБ – повної її відповідності засадам СР) мають глобальний характер і не можуть бути реалізованими в окремо взятому регіоні, на відміну від досягнення сталості ЕнБ, тобто створення умов, які б забезпечували її зміцнення з одночасним зменшенням суперечностей із принципами СР. Чинна система ЕнБ формується з чіткої ієрархії суб'єктів та формоутворювальних рівнів – від індивіда до держави [8], а в разі сталої ЕнБ – охоплює планетарний рівень.

Тому в контексті детермінації та формулювання стратегій досягнення сталості ЕнБ постає питання про напрям стимулювання та виникнення відповідних змін: згори вниз, тобто від створення конкретних умов та обмежень на глобальному рівні, які би сприяли сталості ЕнБ на «місцях» (в окремих країнах та регіонах), чи навпаки – знизу вгору, тобто шляхом створення локальних умов у регіонах для сприяння досягненню цілей СР на вищих щаблях.

У цьому розрізі не можна оминати ідеї глобального енергетичного урядування (ГЕУ), яке інколи розглядається в ролі потенційного інструменту досягнення сталості енергозабезпечення. В літературі відсутні чіткі дефініції поняття ГЕУ, але фактично йдеться про створення інструментів впливу на глобальному рівні на окремі регіони в процесі розробки та імплементації ними власної енергетичної політики. Окремі автори навіть розмірковують, які зі сучасних міжнародних організацій могли б стати основою для нової системи ГЕУ [6; 9].

Істотно ускладнюють визначення ролі ГЕУ та перспективи його встановлення фактична відсутність глобального рівня ЕнБ, практична відсутність спільних інтересів країн експортерів та імпортерів ЕР, відсутність дієвих інструментів для ГЕУ та досвіду в такому регулюванні. До того ж сучасний стан глобального урядування в сфері енергетичних відносин є далеким від успішного вирішення задач стимулювання ефективності ринків, інтерналізації зовнішніх ефектів (передусім кліматичних змін, хоча й не лише їх), розширення доступу до послуг енергопостачання для мільярдів осіб і пошуку компромісів для зміцнення ЕнБ [10].

Зважаючи на динамічний характер міжнародних відносин у сфері енергетики та на ринках основних ЕР, появу нових міжнародних і регіональних організацій, головним завданням яких є координація зусиль держав та великих корпорацій у зазначених сферах, створення нових енергетичних технологій, які здатні кардинально змінювати співвідношення сил і рівень напруги між окремими країнами в енергетичній сфері, переконані, що в контексті задачі формулювання стратегій досягнення сталості енергозабезпечення важливішим є питання змісту ГЕУ та його ролі у трансформації системи енергетичних відносин у найближчому майбутньому, аніж його форми.

Тому наголос варто ставити на площині об'єктів і методів регулювання, для досягнення актуальних сьогодні завдань, аніж на полеміці про конкретні суб'єкти його реалізації.

Беззаперечно, потенційна дієвість такого глобального інституційного утворення (у контексті задачі сталості енергозабезпечення) на найвищому рівні ієрархічної системи ЕнБ та міжнародних енергетич-

них відносин певною мірою визначатиме систему планування та імплементації заходів з досягнення сталості енергозабезпечення.

Отож головним є питання ролі основних учасників потенційного інституту глобального енергетичного урядування у сприянні сталості енергозабезпечення та використовувани інструменти: рекомендації та координація зусиль країн чи обмеження і примус до імплементації обраних цілей.

Неможливо оперативно змінити характер міжнародних суспільних відносин (привівши їх у відповідність до основних засад парадигми СР), позбавити міжнародну торгівлю ЕР від окремих елементів тиску постачальників на покупців задля отримання економічних і геополітичних вигід, перевести її на засади рівноправності та конкурентності, лише шляхом імплементації важелів міжнародного права, примусу й тиску на окремі країни чи декларуванням (суто формальним чи з реальними діями) потреби до формування суспільства СР деякими країнами; цей шлях повинен передбачати постійну свідому цілеспрямовану участь національних урядів та економік.

Водночас, попри усі декларації про необхідність та бажання переходу до СР, вкрай сумнівним видається те, що деякі країни підуть на поступки та змиряться із втратою певних переваг, а іноді навіть з отриманням значних збитків, змінюючи характер міжнародних суспільних відносин і політики для досягнення цієї мети та забезпечуючи лише незначний поступ у формуванні суспільства СР.

Основні країни-експортери ЕР намагатимуться зберегти свій вплив на геополітичній арені та прагнути отримання вигід від свого становища.

Своєрідним зразком неналежної дієвості сучасних наднаціональних інституцій, які використовують методи обмежень і примусу, є, зокрема, Рада безпеки ООН. Прикладом невисокої ефективності спроб здійснення глобальних міжнародних домовленостей на засадах партнерства та самообмеження національних інтересів задля досягнення глобальних цілей у сфері охорони НПС та сприяння реалізації окремих принципів СР став Кіотський протокол: окремі країни відмовились брати на себе та виконувати зобов'язання угоди через загрози, які виникали для національної економіки (наприклад, найбільші емітенти діоксиду вуглецю – Китай та США), інші – внаслідок побоювання штрафних санкцій за невиконання умов угоди, а Канада вийшла з угоди, бо порівняла власні збитки та безтурботність деяких країн (звинувачуючи також США та Китай) стосовно проблеми скорочення викидів парникових газів. Приклад провалів міжнародних домовленостей в енергетичній сфері – фактичне фіаско ОПЕК у виробленні рішення

скорочення обсягів видобутку нафти для підвищення ціни на неї у 2015–2016 рр. Уся проблема створення глобального урядування у вирішенні задач досягнення сталості полягає у фактично добровільному характері міжнародного права у вирішенні таких задач та відсутності механізмів примусу до імплементації домовленостей окремими країнами.

Не заперечуємо всієї цінності міжнародних і наднаціональних угод та ініціатив, потенційної можливості глобального урядування й управління, спрямованих на прискорення формування суспільства СР, а також потуг деяких країн у реалізації обраних цілей і їх поступу у цьому, проте вважаємо, що на сучасному етапі міжнародних суспільних відносин та в умовах наявної системи глобального урядування (зокрема кліматичного та енергетичного), в умовах існування значних протиріч у національних інтересах окремих країн, глобальні ініціативи, які ґрунтуватимуться на поєднанні імперативності й доброї волі усіх країн, залишатимуться важливими, проте не достатньо ефективними для досягнення зазначених цілей.

Тому переконані, що вся сукупність процесів, направлених на досягнення сталості енергозабезпечення, буде більш ефективною у разі їх планування та імплементації з найнижчого рівня до найвищого. Цей підхід повинен передбачати створення таких умов на кожному із рівнів системи ЕнБ (починаючи з найнижчого), які звужуватимуть поле дії інших суб'єктів на поточному та ієрархічно вищих щаблях, приводячи їх активність у меншу суперечність з вимогами та принципами сталості енергозабезпечення.

Деякі автори [11], визнаючи важливість змін в енергоспоживанні для вирішення проблем подолання кліматичних змін, погоджуючись із значимістю розширення використання відновлюваних ЕР та підвищення енергоощадності у контексті цього, стверджують про потребу зміни поведінки та звичок індивіда в енергоспоживанні, які безпосередньо й опосередковано впливають на поступ у переході до системи сталості енергозабезпечення, та досліджують, які саме з них повинні змінюватись і на чому мають бути поставлені акценти задля мотивації населення у досягненні обумовлених цілей.

Науковці, зрозуміло ж, не розмірковують про ГЕУ, міжнародні ініціативи й вибір напряму планування у розробленні та реалізації політики досягнення сталості ЕнБ, проте отримані ними результати засвідчують важливість зміни в установленні відповідної етики споживання та формуванні дещо нового морального імперативу. Пам'ятаючи, що індивід є базовим формоутворювальним рівнем ЕнБ [8], цілком очевидно, що такий підхід є яскравою демонстрацією важливості руху

знизу вгору для пришвидшення досягнення сталості енергозабезпечення.

Цілком погоджуємося з тим, що система сталого енергозабезпечення є за своєю природою суспільним благом [7; 12]. Сучасні виклики у сфері енергетики характеризуються глобальними взаємозв'язками, екстерналії, зумовлювані виробництвом і споживанням ЕР, перестали бути локальними та регіональними, а натомість стали глобальними; тож завдання створення таких суспільних благ, як гарантування ЕнБ, а також запобігання виникненню глобальних антиблаг, як-от кліматичні зміни, набули глобального характеру [12]. У такому контексті постає проблема інтерналізації ефектів, які власне ведуть до усталення такої системи.

Система суспільних відносин, яка відповідає моделі сталості ЕнБ, складається з низки як приватних, так і публічних благ: для кожної окремо взятої держави зміцнення її ЕнБ та зменшення переліку актуальних загроз для країни є приватним благом, тимчасом досягнення станів, які відповідатимуть умовам сталої безпеки (а тому окремим засадам парадигми СР), є суспільними благами.

Реалізація системи планування та імплементації заходів, спрямованих на поступ у сталості ЕнБ з найнижчого рівня до найвищого в умовах сучасних суспільних відносин, здатна бути одним зі способів інтерналізації таких ефектів, коли сприяння сталості енергозабезпечення генеруватиметься як побічний продукт гарантування енергетичної незалежності та безпеки окремих регіонів і держав.

Це може відбуватися, зокрема, шляхом переходу до використання більш екологічнобезпечних ЕР і технологій, підвищення ощадності використання енергії, стимулювання до лібералізації міжнародних відносин у сфері енергозабезпечення та зниження політичного тиску постачальників ЕР через підвищення рівня енергетичної самозабезпеченості регіонів тощо.

Така зміна підходів у гарантуванні ЕнБ розширюватиме перелік учасників (держав, чиї зусилля цілеспрямовано чи опосередковано спрямовані на досягнення сталості ЕнБ), які безпосередньо братимуть участь у формуванні системи сталого енергозабезпечення та в появі інших суспільних благ (як-от: зниження загрози кліматичних змін, встановлення партнерських стосунків тощо), та скорочуватиме перелік тих держав та інших суб'єктів міжнародних відносин, які користуватимуться відповідними публічними благами без здійснення власного вкладу у їхнє продукування.

В такому розрізі особлива роль у процесі переходу до сталості енергозабезпечення та ЕнБ належить малим, менш розвинутим і енер-

гозалежним країнам, які мусять не лише очікувати дій від сильних країн, міжнародних та наднаціональних організацій на власну користь, але й бути ініціатором і учасником відповідних змін.

Стрижневим мотивом для цих держав є необхідність поступового нівелювання негативного впливу сильніших країн (найперше постачальників ЕР) та зниження залежності від них, а методом – підвищення енергетичної незалежності (а відповідно, й ЕнБ), зрозуміло ж, шляхами, які б якнайменше суперечили основним засадам СР в частині енергозабезпечення.

Своєю чергою, розвинуті країни, а також інститут ГЕУ можуть стати джерелом технологічної та консультативної підтримки розвитку відновлюваної енергетики малих та енергетично залежних країн.

Як для малих, так і для великих країн, незалежно від рівня їхнього розвитку, але першочергово для всіх енергетично залежних, поступ до відновлюваної енергетики сприятиме зміцненню ЕнБ, зниженню рівня забруднення НПС та частково створюватиме передумови для лібералізації міжнародних відносин у сфері користування ЕР та наближення до стану сталості ЕнБ, оскільки зменшення вартості невідновлюваних ЕР знижуватиме гостроту й кількість міжнародних конфліктів, які виникають на ґрунті боротьби за ЕР.

Впровадження відновлюваних ЕР та заміщення ними невідновлюваних означатиме використання нових технологій, а це, своєю чергою, частково зумовлюватиме підвищення ощадності у використанні енергії. Тож унаслідок розвитку ВЕ в країні не лише зміцнюється ЕнБ у класичному її розумінні, але й гарантування останньої здатне надавати рис сталості, створювати передумови для формування суспільства СР.

Саме тому комплексний розвиток відновлюваної енергетики може розглядатися як стратегія досягнення сталості ЕнБ, а не як тактичний напрям її гарантування у класичному розумінні, що за своєю суттю забезпечує реалізацію лише певного етапу чи конкретних умов поступу до кінцевої мети.

Схему механізму дії такої стратегії в частині досягнення сталості ЕнБ відтворено на рисунку. Блоки 1–4 відображають ітераційний характер процесу заміни імпортованих невідновлюваних ЕР власними відновлюваними та підвищення ефективності використання енергії загалом, що зрештою призводить (або ж створює більше умов для цього) до зниження загрози тиску постачальників ЕР на країну-споживача і поступового забезпечення сталості гарантування ЕнБ.

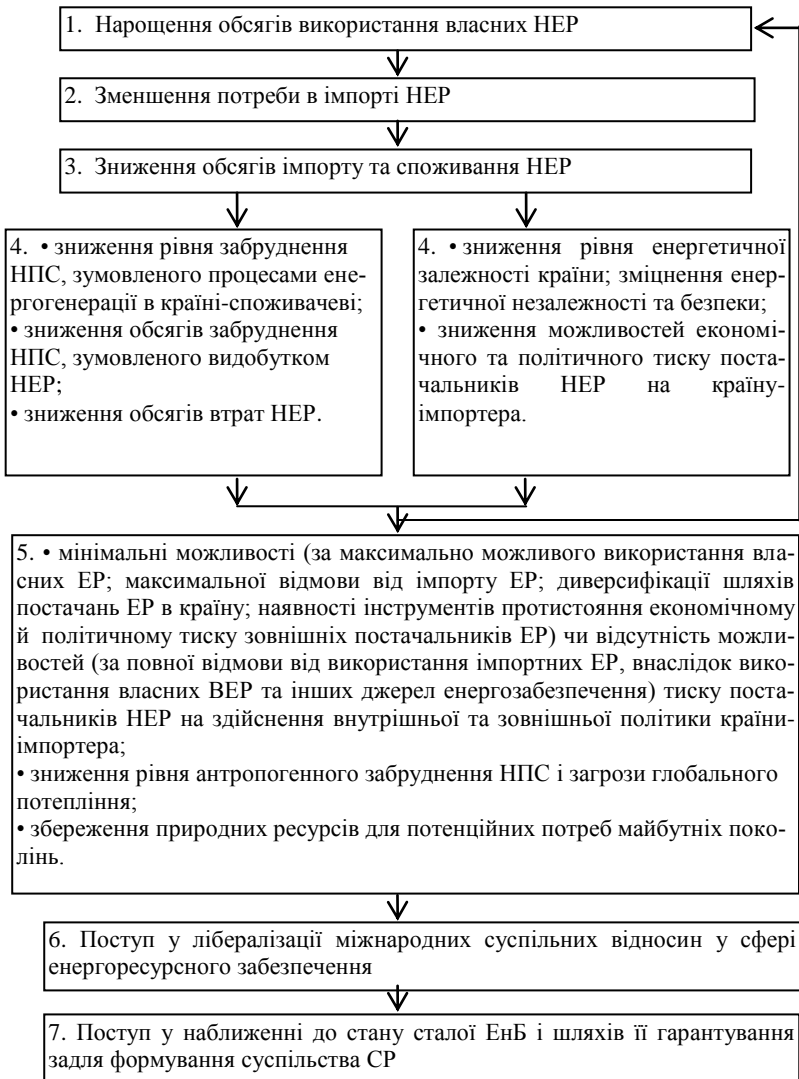


Рис. 1. Схема дії стратегії досягнення сталості енергетичної безпеки шляхом розвитку відновлюваної енергетики

Розроблено автором.

Висновки. Реалізація комплексної стратегії розвитку відновлюваної енергетики здатна забезпечити досягнення тактичних і стратегічних цілей сталості енергетичної безпеки.

Головними тактичними результатами передбачено зниження рівня залежності від зовнішніх постачальників ЕР та підвищення рівня екологічної прийнятності енергетики.

Стратегічними результатами є лібералізація міжнародних суспільних відносин у сфері енергетики, переведення їх на засади конкурентного партнерства завдяки зниженню важливості та обсягів споживання невідновлюваних ЕР, а супутно й збереженню цих ЕР і скороченню збитків, пов'язаних із їхнім видобутком і втратою.

1. Прокіп А. В. Сучасні підходи до енергозабезпечення людства в умовах формування суспільства сталого розвитку / А. В. Прокіп // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 85–90.

2. Прокіп А. В. Трансформація поняття «енергетична безпека» в контексті формування суспільства сталого розвитку / А. В. Прокіп // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2. – С. 76–79.

3. Lund H. Renewable energy strategies for sustainable development / H. Lund // Energy. – 2007. – № 32. – P. 912–919.

4. Zhang Y. Renewable Energy Strategies for Sustainable Development in Fujian / Y. Zhang, Q. Guo // Advanced Materials Research. – 2015. – Vols. 1073–1076. – P. 2477–2482.

5. Прокіп А. В. Роль відновлюваної енергетики у досягненні сталості енергетичної безпеки / А. В. Прокіп // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. – 2016. – Вип. 1 (73). – С. 79–93.

6. Karlsson-Vinkhuyzen S. The Legitimation of Global Energy Governance: A Normative Exploration / S. Karlsson-Vinkhuyzen; ed. by F. Mancebo, I. Sachs // Transitions to Sustainability. – Dordrecht: Springer, 2015. – 162 p.

7. Karlsson-Vinkhuyzen S.I. Global governance for sustainable energy: The contribution of a global public goods approach / S.I. Karlsson-Vinkhuyzen, N. Jollands, L. Staudt // Ecological Economics. – 2012. – № 83. – P. 11–18.

8. Прокіп А. В. Механізм формування стану енергетичної безпеки країни / А. В. Прокіп // Науковий вісник. Серія економічна. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – Вип. 1. – С. 117–126.

9. The Reform of Global Energy Governance. Grantham Institute For Climate Change Discussion Paper № 3 / Grantham institute, Chatham House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Energy,%20Environment%20and%20Development/1212granthamreport_energygovernance.pdf.

10. Florini A. Bridging the Gaps in Global Energy Governance / A. Florini, B. K. Sovacool // Global Governance. – 2011. – № 17. – P. 57–74.

11. Steg, L. Understanding the human dimensions of a sustainable energy transition / L. Steg, G. Perlaviciute, E. van der Werff // *Frontiers in Psychology* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2015.00805/full>. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00805.

12. Goldthau A. Governing global energy: existing approaches and discourses / A. Goldthau // *Current Opinion in Environmental Sustainability*. – 2011. – Vol. 3, Iss. 4. – P. 213–217.

Прокип А. В. Стратегические пути достижения устойчивости энергетической безопасности

Определено содержание стратегии достижения устойчивости энергетической безопасности, предусматривающей ее укрепление путями, которые бы минимально противоречили принципам устойчивого развития.

Доказано, что стимулирование перехода к устойчивости энергетической безопасности должно иметь восходящий характер: от создания условий к устойчивому энергообеспечению на местах, которые выступали бы ограничивающими факторами неустойчивого энергообеспечения на высших ступенях, – до уровня международных отношений.

Подытожено, что главной комплексной стратегией достижения устойчивости энергетической безопасности является пространственное развитие возобновляемой энергетики и повышение уровня энергетической самообеспеченности регионов.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, устойчивое развитие, устойчивость энергетической безопасности, возобновляемая энергетика.

Prokip A. V. Strategic pathways of achieving sustainability of energy securing

Pathways of transition to sustainability of energy security strengthening were taken under consideration in the paper. Definition of strategy of achieving sustainability of energy securing was determined. The strategy is treated as energy security strengthening in the way that provide as little contradictions to sustainable development principles as possible.

In the paper was grounded the idea that the way of changes, which promote transition to sustainability of energy security should have bottom to top direction, instead of top to bottom. The main reasons for such direction are strong contradictions between interests of energy importing and exporting countries and absence of efficient global energy governance.

Creating conditions on the bottom level can decrease opportunities for non-sustainable energy usage and supplying at higher levels, including international relations level.

The main strategy for transition to sustainability of energy security is local development of renewable energy usage which, together with energy efficiency enhancing can cause decreasing of non-renewable energy sources' demand, imports and decreasing of those importance at international scale.

Besides decreasing environment pollution and non renewable energy sources' losses, this also will case weakening usage of those sources as a leverage of political and economic pressure of energy exporting countries on energy importers and thereby will bring to liberalizing of international economic relations in the field of energy supplying.

Constant development of renewable energy sources usage at all regions will bring to accumulation of those described positive impacts. All together those impacts will bring the energy security features closer to sustainable development principles and will help to cope with current global problems.

Key words: *energy security, sustainable development, sustainability of energy security, renewable energy.*

Стаття надійшла 28 листопада 2016 р.

УДК 338.2

**О. Р. Сватюк,
Ю. Б. Миронов, М. І. Миронова**

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто проблеми досягнення ефективності національної економіки та забезпечення безпеки її функціонування й розвитку. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення категорії «економічна безпека», наведено складові економічної безпеки національної економічної системи, з'ясовано чинники, які впливають на формування економічної безпеки держави. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності функціонування вітчизняної економічної системи з погляду системності економічного розвитку та гарантування економічної безпеки України.

Ключові слова: *економічна безпека, економічна система, національна економіка, ефективність.*

Постановка проблеми. Проблеми ефективності національної економіки та забезпечення безпечності її функціонування й розвитку завжди посідали важливе місце в економічній науці. Посилення інтересу до економічної безпеки держави з боку вчених, підприємців, політиків пов'язано із визнанням важливої ролі, яку відіграє національна економіка в забезпеченні внутрішньої й зовнішньої безпеки країни, у формуванні оптимальної державної стратегії, що стимулює економіч-

ний розвиток та забезпечує високу ефективність функціонування економічної системи. За таких умов конкурентні ринкові відносини стали першоджерелом виникнення небезпек, ризиків і непередбачуваних ситуацій в управлінні національною економікою.

Саме тому питання теоретико-методологічного обґрунтування аспектів забезпечення економічної безпеки функціонування та розвитку економічної системи є актуальними та вимагають поглибленого аналізу.

Стан дослідження. Проблемні аспекти функціонування економічних систем, а також питання забезпечення їх економічної безпеки досліджували такі вчені, як Н. Гук [1], М. Єрмошенко [2], Г. Пастернак-Таранушенко [5], Т. Сак [6], О. Судакова [7], І. Яремко [9] та ін. У їхніх працях трактовано сутність економічної безпеки держави, вивчено теоретичні підходи до управління економічною безпекою регіонів і системи підприємництва.

Водночас вимагають розгляду питання впливу економічної безпеки на ефективність функціонування та розвитку економічної системи національної економіки.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних і прикладних аспектів забезпечення економічної безпеки функціонування та розвитку національної економічної системи за сучасних умов.

Виклад основних положень. Сучасні науковці-економісти продовжують уточнювати підходи стосовно визначення категорії «економічна безпека», що несприятливо впливає на теоретичні та прикладні дослідження.

Так, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України у своїх «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» трактує економічну безпеку як «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства і держави» [3].

М. Єрмошенко зазначає, що економічна безпека характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [2, с. 29].

Ширше та повніше поняття економічної безпеки подає Г. Пастернак-Таранушенко, зазначаючи, що «економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [5, с. 29].

Економічна безпека є універсальною категорією, яка відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. Політика економічної безпеки повинна не лише зберегти її стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, а й забезпечувати можливість ефективного функціонування та сталого розвитку національної економічної системи. Внаслідок узагальнення накопиченого досвіду у сфері вивчення проблем забезпечення економічної безпеки держави нами виокремлено найважливіші складові економічної безпеки (рис.).

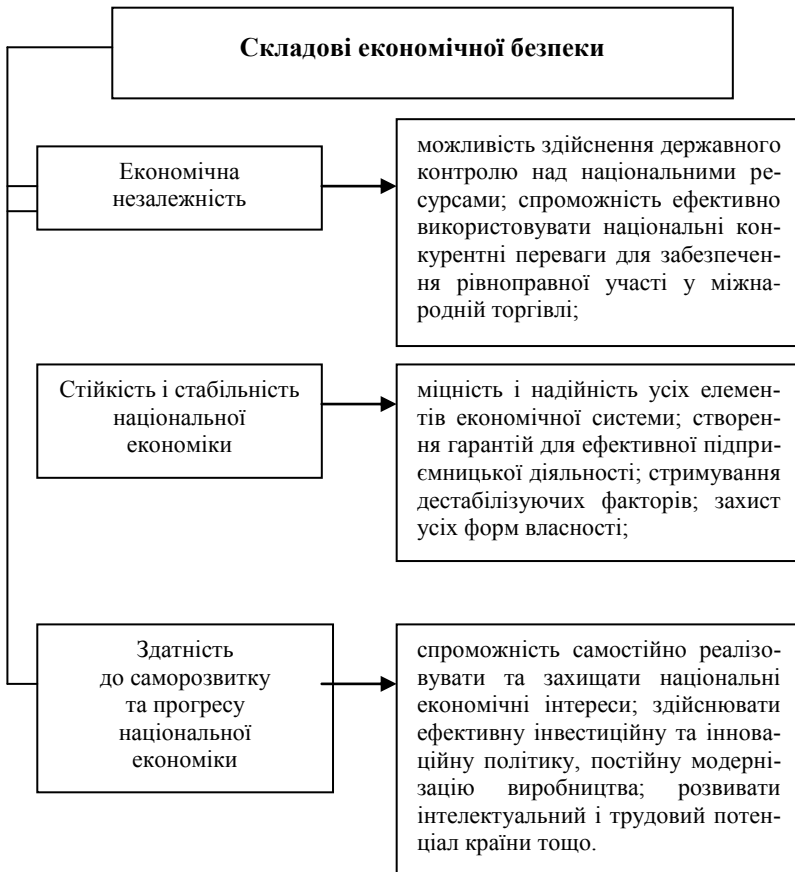


Рис. Характерні ознаки економічної безпеки держави

Політика економічної безпеки визначається на основі системи принципів, які створюють політичну і правову базу для оцінки зовнішніх і внутрішніх загроз, формування національних економічних інтересів і стратегії економічної безпеки.

Основна мета забезпечення економічної безпеки національної економічної системи – комплексне вирішення проблеми переходу до сталого функціонування і розвитку, при якому забезпечується стабільне економічне зростання на основі підвищення конкурентоспроможності країни, ефективного задоволення суспільних потреб, висока якість адміністративного менеджменту, здатність реалізації національних інтересів на світовому ринку, забезпечення гідних умов життєдіяльності населення, усунення виниклих екологічних та інших загроз.

Як результат застосування наукової методології інституціонального підходу, соціологічних досліджень і методів статистичного економічного аналізу, виявлено чинники, які впливають на формування економічної безпеки держави – чинники структурних та інституціональних трансформацій в економіці та суспільному житті.

В інституційному середовищі держава забезпечує регулювання, рух, перерозподіл і координацію фінансових, матеріальних та інформаційних потоків в економіці, що у кінцевому результаті дає змогу ефективно використовувати обмежені економічні ресурси виробничими системами [4].

Однією з головних функцій держави стає утворення такого інформаційного простору, який здатен перешкоджати викривленню актуальної ринкової інформації для суб'єктів господарювання, зменшує невизначеність їх поведінки за рахунок зниження ризиків, формування обов'язкових правил і вимог, що обмежують неналежне виконання домовленостей між учасниками ринку та узгоджують їхні спільні зусилля у досягненні взаємовигідного результату, а також знижує асиметричність у розподілі інформації. Асиметричністю у розподілі інформації вважається така ситуація, за якої частина суб'єктів ринку володіє такою інформацією, яка не є доступною для інших учасників ринку [8, с. 33], що може перешкоджати ефективному прийняттю управлінських рішень і суб'єктами господарювання, і на рівні державного управління.

Важливим чинником, який обумовлює економічне зростання та забезпечує високу ефективність функціонування національної економічної системи, є самоорганізація підприємництва, а саме виробничих систем. Однією з головних причин появи загроз економічній безпеці є запізнювання в розвитку інститутів державного управління, їх відставання від розвитку економічних інститутів. Унаслідок цього виробничі

системи національної економіки використовують свій потенціал недостатньо ефективно.

Аналіз форм і методів самоорганізації виробничих систем в Україні показав, що самоорганізація підприємництва виявляється у підвищенні активності підприємств у розробці інновацій, включаючи технологічні, технічні інновації та бізнес-інновації, у зростанні інвестиційної активності підприємств, прагненні організувати неформальні ділові мережі, за допомогою яких підприємство може впливати на державну політику. Динаміка цих тенденцій демонструє зростаючу самоорганізацію виробничих систем, а те, що самоорганізація підприємства відбувається інтенсивніше, ніж змінюється державна промислова політика, свідчить про існування певного запізнення стратегії державного регулювання економіки [7].

Адаптація підприємств відбувається швидше, ніж державні інституції реагують на змінні умови господарювання і створюють умови для підвищення конкурентоспроможності бізнесу. Тенденція самоорганізації виробничих систем на тлі зростаючої інерційності державного управління має як позитивні, так і негативні наслідки.

Позитивним наслідком є вплив посилення самоорганізації бізнесу на ефективність функціонування виробничих систем, а отже, на динаміку соціально-економічних показників на макроекономічному рівні. Серед негативних – існування та зростання неформальних, тіньових форм самоорганізації, наприклад, монополізації ринку, корупції, поширення тіньових форм лобіювання інтересів в органах державного управління, що часто суперечить інтересам суспільства.

Аналіз функціонування інститутів держави і реально наявних у практиці моделей узгодження інтересів за участю підприємництва дає змогу виокремити й обґрунтувати ролі основних агентів економіки і політики у формуванні економічної безпеки національної економічної системи, їхні цілі, інтереси, функції та методи вирішення конфліктів [1, с. 281].

Слід констатувати існування протиріч між окремими громадянами та державою в забезпеченні ними своєї економічної безпеки. Найперше це пов'язано з тим, що держава може не лише виступати гарантом економічної безпеки своїх громадян, але й сама бути для них джерелом загроз (йдеться про збільшення витрат громадян на комунальні платежі, знецінення грошових заощаджень, затримку соціальних виплат, високі податки тощо). Якщо уряд створюватиме для громадян загрозу, котра перевищуватиме ту небезпеку, від якої вона їх захищає, то такий уряд навряд чи буде викликати у них довіру. Ба більше, державне управління у такому разі не зможе бути виразником

національних економічних інтересів та ефективним агентом забезпечення економічної безпеки, адже економічній безпеці притаманний інтегральний характер, вона є результатом спільних зусиль усієї нації, що виявляється через дії всіх гілок влади на всіх її рівнях, наявних у державі сил і засобів, об'єднань громадян і окремих осіб.

З огляду на пріоритетні національні інтереси та загрози економічній безпеці країни визначаються заходи державної політики економічної безпеки, які охоплюють науково-технічну, економічну, соціальну сфери, а також політику, військову, екологічну, інформативну сфери для забезпечення національної безпеки загалом. На макрорівні з погляду системності доречно визначити пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки національної економічної системи та підвищення ефективності її функціонування й розвитку в сучасній Україні, а саме:

- аналіз і прогнозування основних умов ведення бізнесу в Україні на сучасному етапі, проведення моніторингу національних економічних інтересів та їх моделювання;
- зменшення енергомісткості та матеріаломісткості валового внутрішнього продукту;
- здійснення кардинальної модернізації виробництва та розвиток його наукомістких галузей;
- збереження й розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалу України;
- створення замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції, зокрема військової техніки та озброєння;
- забезпечення фінансово-економічної стабілізації;
- здійснення широкого комплексу інституційних змін з метою динамічного розвитку національної економіки;
- забезпечення альтернативних джерел виробництва електроенергії, проведення ефективної політики енерго- та ресурсозаощадження;
- пошук та освоєння родовищ вугілля, нафти, газу, золота, алмазів тощо;
- залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів до розвитку національної економіки;
- вирішення державою соціальних проблем (низького рівня життя населення, безробіття, злочинності, житлового забезпечення та ін.);
- боротьба з корупцією і тіньовою економікою;
- здійснення державою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку національного товаровиробника;

– побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємної вигідності, підтримка вітчизняних експортерів;

– ефективне використання Україною свого вигідного географічного розташування для здійснення міжнародних транзитів та ін.

Висновки. Таким чином, економічна безпека країни характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення держави на визначеному рівні, протистояння дестабілізуючій дії різноманітних чинників (внутрішніх та зовнішніх), а також забезпечення ефективного функціонування виробничих систем і конкурентоспроможності національної економіки. Перспективними для подальших досліджень є питання гарантування економічної безпеки національної економічної системи України за умов макроекономічної нестабільності, розробка теоретичних і практичних засад удосконалення механізму забезпечення економічної безпеки країни.

1. Гук Н. А. Теоретичні підходи до управління економічною безпекою регіонів / Н. А. Гук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 278–282.

2. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.

3. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.

4. Миронов Ю. Б. Інституціоналізація як соціально-економічний феномен / Ю. Б. Миронов, М. І. Миронова // Вісник Херсонського державного університету. Економіка. – 2016. – Вип. 17. – Ч. 3. – С. 9–11.

5. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.

6. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції / Т. В. Сак // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6 (44). – С. 336–340.

7. Судакова О. І. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва / О. І. Судакова // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2007. – Вип. 231. – Том VIII. – С. 1652–1661.

8. Сучасні економічні теорії: навч. посібник / Г. І. Башнянин, Б. М. Шевчик, Ю. Б. Миронов, М. І. Миронова. – Львів: Новий світ-2000, 2015. – 338 с.

9. Яремко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави / І. І. Яремко // Інтегроване стратегічне управління: проблеми адмініс-

трування, економічної безпеки та проектної діяльності: тези доповідей Першої міжвузівської науково-практичної конференції (м. Львів, 24–26 квітня 2013 р.). – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2013. – С. 74–75.

Сватюк О. Р., Миронов Ю. Б., Миронова М. И. Сущностные характеристики составных элементов экономической безопасности национальной экономики

Рассмотрены проблемы достижения эффективности национальной экономики и обеспечения безопасности ее функционирования и развития. Проанализированы теоретические подходы к определению категории «экономическая безопасность», приведены составляющие экономической безопасности национальной экономической системы и факторы, влияющие на формирование экономической безопасности государства.

Обоснованы направления повышения эффективности функционирования отечественной экономической системы с позиций системности экономического развития и гарантирования экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, экономическая система, национальная экономика, эффективность.*

Svatyuk O. R., Myronov Yu. B., Myronova M. I. The national economy security main elements justification

Authors investigate the problems of the national economy efficiency and the safety of its operation and development in this article.

Problems of efficiency of the national economy have always occupied an important place in the economic science.

The increased interest to the economic security of the state by scientists, entrepreneurs, politicians shows how crucial is role of the national economy in ensuring internal and external security of the country, in shaping of optimal government strategy that promotes economic development and ensures a high efficiency of functioning of the economic system.

Under these conditions, competitive market relations become the basic source of hazards, risks and emergency situations in the national economy management.

Economic security is a universal category that reflects the protection of subjects of socio-economic relations at all levels, from the state to every citizen. Economic security policy must not only maintain its stability to internal and external threats, but also to ensure the possibility of effective functioning and sustainable development of the national economic system.

The main goal of providing economic security to the national economic system is a comprehensive solution to the problem of transition to sustainable functioning and development, while ensuring stable economic growth based on improved competitiveness and effective satisfaction of social needs, high quality administrative management, the ability of realization of national interests on the world market, ensuring decent life conditions, the elimination of environmental and other emerging threats.

The state's economic security characterizes the ability of the national economy to expand by self-reproduction with the aim of balanced satisfaction of populations needs at a certain level, ability to oppose various destabilizing factors (internal and external) and ensure effective operation of production systems and competitiveness of the national economy into the world economy system.

The ways of providing economic security to the economic system of Ukraine are very important and must be developed and researched.

Key words: *economic security, economic system, national economy, effectiveness.*

Стаття надійшла 4 листопада 2016 р.

УДК 343.9:330.5

**Р. І. Сибірна,
А. В. Сибірний, О. В. Хомів**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Розглянуто особливості механізму злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, та вдосконалено їх криміналістичну характеристику.

Встановлено визначальні елементи, що розкривають нецільове використання бюджетних коштів: бюджетні кошти у великих і особливо великих розмірах – як предмет злочинного посягання; нецільове використання, здійснення видатків, надання кредитів – як спосіб учинення злочину; службову особу – як типову особу злочинця; документи – як типові сліди вчинення злочину.

Ключові слова: *економічні злочини, господарські злочини, бюджетні кошти, нецільове використання, криміналістика.*

Постановка проблеми. Згідно з даними Головного управління статистики України, загальна кількість виявлених злочинів з року в рік зростає. Приміром, у 2010 р. їх було зареєстровано 13871 (з них 8176 – злочини у сфері господарської діяльності), у 2011 р. – 16573 (8601 відповідно), у 2012 р. – 17509 (10246), у 2013 р. – 15337 (11330), у 2014 р. – 17469 (6026), у 2015 р. – 18664 (4813). Проте кількість злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, залишається відносно стійкою: у 2010 р. – 27, у 2011 р. – 39, у 2012 р. – 37, у 2013 р. – 40, у 2014 р. – 45, у 2015 р. – 32.

Економічні злочини є складним негативним явищем і переважно мають латентний характер.

З-поміж злочинів у сфері економіки чи не найпоширенішим є нецільове використання бюджетних коштів (ст. 210 Кримінального кодексу (далі – КК) України), що завдає значних збитків державі.

Стан дослідження. Деяким аспектам розслідування злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, приділено увагу у працях П. П. Андрушка, Б. М. Головікіна, О. Г. Кальмана, В. В. Кікінука, В. П. Корж, Ю. І. Кудряшова, Г. К. Літвінука, Г. А. Магусовського, Я. В. Мочкоша, Є. В. Невмержицького, В. А. Нечитайла, І. І. Попович, О. В. Пчеліна, О. В. Скворцова, Р. Л. Степанюка. Однак роботи наведених авторів не розкривають повністю механізму вказаної категорії злочинів і містять лише окремі рекомендації з розслідування загального характеру.

З криміналістичного погляду у низці наукових розробок заналізовано закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у бюджетно-фінансовій сфері, діяльність правоохоронних і контролюючих органів. Одержані в процесі дослідження наукові результати ґрунтуються й на працях вітчизняних і зарубіжних вчених-криміналістів: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, А. Ф. Волобуєва, А. В. Дулова, В. А. Журавля, Г. Г. Зуйкова, І. О. Ієрусалімова, А. В. Іщенко, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, О. М. Ларіна, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, І. М. Лузгіна, М. В. Салтевського, М. Я. Сегає, М. А. Селиванова, В. В. Тіщенко, Ж. В. Удовенко, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших.

Мета статті – визначити особливості механізму злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, та вдосконалити їх криміналістичну характеристику.

Виклад основних положень. Одним із видів економічної злочинності у сфері господарських злочинів є нецільове використання бюджетних коштів. Оскільки характеристика кожного злочину передбачає опис конкретного посягання, у нашому випадку характеристикою виду злочинів виступає криміналістична характеристика господарських злочинів, а характеристикою конкретного злочину – криміналістична характеристика нецільового використання бюджетних коштів [2, с. 236–237; 8, с. 15, 27–28].

Стосовно структури криміналістичної характеристики, запропонованої В. П. Бахіним, то в ній слід виокремлювати теоретичну концепцію (як основу формування окремих методик розслідування злочинів) та робочий, практичний інструмент (як систему зібраних та узагальне-

них даних про криміналістично значимі ознаки злочину, що враховуються під час розслідування) [1, с. 177, 179]. Вчений вказує, що, розглядаючи криміналістичну характеристику як практичний інструмент, до її складу треба вносити лише ті елементи, які вирізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю. До них належать предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, слідова картина та характеристика особи злочинця.

У нашому дослідженні їх взято за основу під час аналізу такого господарського злочину, як нецільове використання бюджетних коштів, що передбачає відповідальність за ст. 210 КК України.

У формуванні криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, вихідними є такі елементи їхніх складів, як: безпосередній об'єкт – встановлений законом порядок розподілу, перерозподілу й використання фінансових ресурсів у бюджетній системі держави; предмет посягання – бюджетні кошти у великому та особливо великому розмірі; форми злочинних порушень бюджетного законодавства – використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків; спеціальний суб'єкт злочину – службова особа, яка має повноваження з використання бюджетних коштів, дотримання вимог чинного бюджетного законодавства щодо пропорційного скорочення і фінансування видатків бюджетів.

З криміналістичного погляду відомості про особливості предмета злочину мають принципово важливе значення для його розслідування. А.Ф. Волобуєв зазначає: «Особливості предмета розкрадання детермінують дії злочинців по підготовці, вчиненню і приховуванню цього злочину, які, у свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів» [4, с. 43]. Це пояснює доцільність встановлення й описання типових ознак предмета бюджетних злочинів як елемента їх криміналістичної характеристики.

Предмет злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, визначається в Кримінальному кодексі України поняттям «бюджетні кошти», до яких, згідно з приміткою до ст. 210 КК України, «належать кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування» [6]. Бюджетні кошти – це належні, відповідно до законодавства, надходження бюджету та витрати бюджету. Витрати бюджету – це видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів. Видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом [3].

Кримінально-правові особливості бюджетних коштів як предмета злочинів певною мірою висвітлено в працях В.О. Навроцького та Н.О. Гуторової. Зокрема, В.О. Навроцький вказує на такі їхні ознаки: 1) кошти повинні бути включені до бюджету будь-якого рівня; 2) визначеність цільового використання таких коштів бюджетом держави чи адміністративно-територіальної одиниці або кошторисом підприємства, установи, організації, що фінансується з бюджету; 3) кошти мусять вже фактично надійти до бюджету; 4) розмір коштів, що неправомірно використовуються, досягає встановленого законом рівня [9, с. 126–127]. Н. О. Гуторова відзначає: 1) соціальну ознаку бюджетних коштів як предмета злочину, передбаченого ст. 210 КК України, яка полягає в тому, що вони є складовою частиною їх об'єкта – суспільних відносин, котрі виникають у процесі розподілу, перерозподілу й використання бюджетних коштів, збігаються і з предметами цих відносин, і з предметами злочинного впливу; 2) фізичну ознаку, яка акцентує, що ними виступають не будь-які речі матеріального світу, а лише грошові кошти; 3) юридичну ознаку, яка свідчить, що предмети злочинів, котрі розглядаються, вказані як обов'язкова ознака складу злочину у диспозиції ст. 210 КК України й можуть мати правову регламентацію у нормативно-правових актах, що регулюють розподіл, перерозподіл і використання бюджетних коштів [5, с. 104–105].

Отож бюджетні кошти як предмет злочину, передбаченого ст. 210 КК України, мають такі ознаки:

– включення до бюджету будь-якого рівня, тобто кошти мають бути внесеними до складу бюджету (фінансового плану), віднесеними до певної статті доходів або видатків;

– досягнення суми бюджетних коштів кваліфікуючого розміру, тобто мати великий (в тисячу і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян) чи особливо великий (в три тисячі і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян) розмір;

– визначення джерел одержання та напрямів витрачання одним або кількома з чинних нормативно-правових актів і планових документів (Бюджетним кодексом України; законами; підзаконними актами вищих органів влади; рішеннями про місцевий бюджет; розписами бюджетів; планами асигнувань; кошторисами доходів і видатків; документами, згідно з якими виділено кошти з бюджету або бюджетної установи іншим установам, підприємствам, організаціям; планами використання бюджетних коштів і т. п.).

Кошти, які є предметом злочину, що розглядається, можна поділити на дві великі групи: кошти, заплановані в бюджеті, але ще

не одержані (планові бюджетні кошти); кошти, які вже надійшли до бюджету (наявні бюджетні кошти).

Предметом посягання у злочинах, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, можуть бути грошові кошти у національній або іноземній валюті чи їхній еквівалент (цінні папери, банківські метали), що їх включено до бюджетів усіх рівнів. Особливості обігу, зберігання й використання цих коштів у бюджетній системі детермінують способи злочину та відповідні його сліди. На відміну від більшості інших економічних злочинів, предметом порушень бюджетного законодавства не можуть бути матеріальні цінності [10, с. 87], позаяк бюджет є планом і фондом фінансових (грошових) ресурсів, а також кошти, які належать окремим юридичним особам на праві власності [9, с. 127].

Залежно від суб'єкта і призначення, їх класифікують за такими групами:

- розподільні: кошти, призначені для подальшого розподілу між різного рівня бюджетами, розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів; кредитні кошти, які призначені для фінансової допомоги або компенсацій з бюджету;

- внутрішні кошти, призначені для безпосереднього витрачання на потреби державного органу, підприємства, установи або організації, основна діяльність яких відбувається завдяки коштам державного та (або) місцевого бюджету;

- резервні кошти, тобто кошти резервного фонду відповідного бюджету, створеного для фінансування непередбачених витрат;

- вільні кошти бюджету (вільний залишок коштів, що утворився на початок бюджетного року; доходи бюджету, додатково одержані в процесі його виконання; суми перевищення доходів над видатками);

- складові цільові кошти, виділені з державного чи місцевого бюджету державним небюджетним установам, а також підприємствам, установам та організаціям недержавної форми власності у вигляді цільової фінансової допомоги, бюджетної компенсації або для фінансування певних програм [11, с. 21–22].

Особливості формування та використання кожної групи коштів, обсяг службових повноважень осіб, у розпорядженні яких вони перебувають, обумовлюють специфічні способи вчинення бюджетних злочинів і відповідні їм сліди.

Істотне місце у криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, займають типові способи їх підготовки, вчинення і приховування.

Спосіб бюджетного злочину завжди пов'язаний із прямим порушенням вимог чинного законодавства стосовно порядку і характеру зміни доходної і видаткової частин бюджету, розподілу і використання бюджетних коштів. Вибір конкретного способу значною мірою обумовлений особливостями предмета злочину – бюджетних коштів, тому що саме цей елемент пов'язує між собою різні форми злочинних дій і бездіяльності службових осіб.

Спосіб злочинів, передбачених ст. 210 КК України, може бути трактовано як сукупність умисних актів поведінки (дій або бездіяльності) службової особи, спрямованих на порушення вимог бюджетного законодавства під час формування, розподілу, перерозподілу, одержання й використання бюджетних коштів.

Г. К. Літвінчуком та Г. М. Гончаром визначено способи вчинення бюджетних злочинів: подання свідомо неправдивих документів до державних фінансових органів з метою отримання бюджетних коштів для подальшого їхнього використання не за призначенням; використання цільових бюджетних коштів не за призначенням; перерахування бюджетних коштів на рахунки фіктивних підприємств і викрадення їх під час готівкових операцій; безпідставне проведення взаємозаліків коштів на фінансування видатків на вже побудовані об'єкти соціального призначення; зловживання з боку посадових осіб у зв'язку з проведенням виборчих кампаній – привласнення придбаних на виділені кошти товарно-матеріальних цінностей [7, с. 4].

Серед характерних способів порушення бюджетного законодавства виокремлюють способи злочинів стосовно наявних бюджетних коштів та способи злочинів щодо планових бюджетних коштів, зокрема:

1. Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню. Можливість учинення злочину у такий спосіб обумовлена відсутністю належного контролю за цільовим спрямуванням бюджетних коштів. Тому такі злочини скоюються переважно на підприємствах недержавної форми власності під час використання цільової фінансової допомоги з бюджету або коштів, одержаних для фінансування цілей, передбачених певною бюджетною програмою. Механізм злочину полягає в отриманні певної суми коштів із бюджету, призначеної для фінансування обраних програм або цілей; подальшому використанні цих коштів усупереч їх цільовому призначенню.

Напрями нецільового використання коштів можуть бути різними і залежать найперше від сфери господарської діяльності установи, форми власності, стану попереднього контролю за використанням бюджетних коштів тощо. Найпоширенішими є: а) придбання бюджетним

коштом активів (валюти, цінних паперів, майна) з метою подальшого продажу; б) здійснення внесків у статутний фонд комерційних структур; в) надання (здебільшого власним працівникам) безвідсоткових і безстрокових позичок; г) оплата бюджетними коштами потреб підприємства, які не відповідають цільовому призначенню коштів (погашення банківських кредитів, оплата господарських витрат, витрат на відрядження, незаконна виплата премій і матеріальної допомоги працівникам, виплата податків та інших платежів до бюджету, оплата оренди приміщень, придбання обладнання, інвентаря, автомобілів та іншої техніки, комп'ютерної та оргтехніки тощо).

2. Використання бюджетних коштів у супереччя їх цільовому призначенню шляхом порушення спеціальних правил використання бюджетних коштів, установлених чинним бюджетним законодавством на певний період. Скоєння злочину в такий спосіб полягає в порушенні службовою особою прямих заборон, затверджених нормативними актами на використання бюджетних коштів на певні цілі, або встановленого особливого порядку витрачання бюджетних коштів.

3. Використання бюджетних коштів у супереччя цільовому призначенню з оформленням їх на видатки за певною передбаченою бюджетом (кошторисом, планом) статтею (кодом) бюджетної класифікації при фактичному витрачанні на цілі, що не відповідають характеру витрат, які можуть здійснюватись згідно з цією предметною категорією видатків. У такий спосіб злочини вчиняються переважно в бюджетних установах, котрі перебувають на казначейському обслуговуванні.

Механізм злочину полягає в тому, що службова особа, оформлюючи розрахункові документи, вводить в них код відповідної бюджетної (програмної, економічної) класифікації видатків, який відповідає бюджетним призначенням. Насправді ж кошти використовуються для оплати потреб, котрі не відповідають змісту (економічному, функціональному, складовому і т. ін.) витрат, охоплених цією категорією.

4. Використання бюджетних коштів у супереччя цільовому призначенню шляхом їхнього надання неналежним одержувачам. Механізм способу передбачає видачу службовою особою бюджетних коштів підприємствам, установам, організаціям, які, згідно з чинним законодавством, не можуть одержувати цих коштів. Заразом виконуються й дії, спрямовані на створення видимості законності виділення коштів, як правило, через підробку належних документів.

5. Використання бюджетних коштів у супереччя цільовому призначенню шляхом незаконного одержання і, відповідно, нецільового використання коштів у вигляді бюджетного фінансування, кредиту, позички або бюджетної компенсації. Механізм цього способу полягає

в поданні службовими особами недостовірної інформації про нібито наявне у них право на одержання певної грошової суми з бюджету. Після одержання таким чином бюджетних коштів їх використовують на потреби установи.

6. Тимчасове використання бюджетних коштів у супереч їх цільовому призначенню. Сутність способу полягає у вжитку цільових бюджетних коштів не за цільовим призначенням (переважно на власні потреби) певний період, після закінчення якого кошти використовують цілеспрямовано.

Використання того чи іншого способу порушення бюджетного законодавства значною мірою зумовлюється специфікою галузі господарювання, в якій працює посадова особа.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 210 КК України, може бути будь-яка службова особа органу виконавчої влади або місцевого самоврядування, підприємства, установи чи організації незалежно від форми власності, до повноважень якої входить виконання функцій із формування, розподілу, перерозподілу, безпосереднього використання бюджетних коштів, дотримання вимог щодо пропорційного скорочення або фінансування видатків бюджету.

З урахуванням конкретного службового статусу і повноважень стосовно бюджетних коштів усіх службових осіб, котрі можуть бути суб'єктами злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства, Р. Л. Степанюк пропонує розділити на кілька груп: 1) службові особи – розпорядники бюджетних коштів; 2) службові особи одержувачів бюджетних коштів; 3) службові особи органів виконавчої влади, бюджетних установ, які не є розпорядниками бюджетних коштів, але мають повноваження щодо їх формування і використання; 4) службові особи Міністерства фінансів України, місцевих фінансових органів, органів ДКУ, які, згідно з законодавством, зобов'язані виконувати функції щодо забезпечення виконання бюджетів, обслуговування рахунків державного та місцевих бюджетів, бюджетних і небюджетних установ [11, с. 30–31].

Під час вчинення будь-якого злочину в навколишню обстановку вносяться певні зміни, тобто залишаються сліди. Залежно від характеру змін, цим слідам притаманна певна інформація про подію, що сталася та досліджується [2, с. 236–237]. Дані про типові сліди злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, є невід'ємною частиною їхньої криміналістичної характеристики.

Найбільш характерні сліди злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, містяться у документах. Це пояснюється тим, що під час учинення злочинів службові особи викори-

стовують певні господарські, фінансові й нормотворчі операції. Кожна така операція підлягає обов'язковій реєстрації у документах, які є найпоширенішими джерелами доказів у справах досліджуваної категорії. Не слід відхиляти можливості виявити і «традиційні» криміналістичні сліди – відбитки пальців рук, взуття, транспортних засобів. Також на сьогодні актуальними залишаються відображення на різноманітних засобах фіксації (фотознімки, відеозаписи, інформація на електронних носіях, електронні листи тощо).

З метою документального оформлення відносин у бюджетній сфері вдаються до значної кількості різноманітних документів. Практично кожен із них може за певних обставин мати сліди злочину і бути джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Документи, що можуть бути використані як джерела доказів у розслідуванні нецільового використання бюджетних коштів, залежно від характеру та значення наявної в них інформації доцільно розподілити на такі групи: планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл і цільове призначення бюджетних коштів; документи, що ідентифікують посадовий стан, компетенцію відповідної службової особи; документи, що окреслюють організаційно-правовий статус і джерела фінансування підприємства, на якому вчинено злочин; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що засвідчують укладання певних угод і стають підставами для їхньої оплати; казначейські (банківські) документи; чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінального провадження; документи, що супроводжують прийняття та реєстрацію нормативно-правових або розпорядчих актів; інші документи [11, с. 57–58].

На ознаки вчинення злочину, пов'язаного з нецільовим використанням бюджетних коштів, вказують здебільшого суперечності даних, що містяться у вказаних документах, зокрема: невідповідність даних про розподіл, цільове спрямування, розміри бюджетних коштів у планових документах нижчого рівня (кошторисах, планах використання бюджетних коштів і т. ін.) напрямам, вказаним у планових документах вищого рівня (розписі бюджету, плані асигнувань, кошторисі вищої установи); невідповідність даних про розподіл, цільове спрямування, розміри бюджетних коштів у бухгалтерських, управлінських, казначейських документах, діловому листуванні напрямам, вказаним у нормативно-правових актах і планових документах; невідповідність даних про розміри, розподіл, цільове спрямування бюджетних коштів у різних екземплярах одного документа або у різних документах, що відображають одну господарську, фінансову, нормотворчу операцію;

невідповідність даних про напрями діяльності установ-одержувачів бюджетних коштів в установчих документах цілям, профінансованим із бюджету, визначеним у нормативно-правових актах і планових документах; розбіжності у змісті або формі одного документа, тобто ознаки його підлогу; невідповідність даних, вказаних у протоколах засідань колегіальних органів, які ухвалили певне рішення щодо бюджету, даним, встановленим у виданому з метою втілення цього рішення службовою особою нормативно-правовому (розпорядчому) акті.

За нецільового використання бюджетних коштів очевидцями злочинних дій чи бездіяльності можуть бути: вищі стосовно порушника службові особи, з якими узгоджуються або до відома яких доводяться певні дії, документи, рішення; підпорядковані службові особи, котрі розробляють, підписують певні документи, або з якими обговорюються певні рішення (головні бухгалтери, керівники планово-фінансових підрозділів); пересічні працівники і службовці установ, підприємств та організацій, де було скоєно злочин, котрі внаслідок своєї професійної діяльності беруть участь у відповідній господарській, фінансовій, плановій чи нормотворчій діяльності (бухгалтери, касири, працівники канцелярії, юридичного відділу, планово-фінансового відділу, секретарі тощо); працівники органів, що здійснюють попередній і поточний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та касове обслуговування відповідних бюджетів або установ (ДКУ, МФУ і місцевих фінансових органів, банків); працівники органів та установ, які виділяють бюджетні кошти, що потім використовуються з порушенням (працівники вищих або кредитних установ); службовці та працівники установ-одержувачів бюджетних коштів, що їх використано з порушеннями; інші особи, котрі випадково стали очевидцями певних злочинних дій.

Висновки. Під криміналістичною характеристикою нецільового використання бюджетних коштів слід розуміти систему узагальнених даних про найтиповіші ознаки цього виду злочину, що виявляються у механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі злочинця та інших обставинах, закономірне поєднання яких слугує основою для наукового та практичного вирішення завдань розслідування. Розглянута криміналістична характеристика належить до характеристики конкретного злочину. З огляду на практичне значення криміналістичної характеристики, до головних елементів, що розкривають нецільове використання бюджетних коштів, слід відносити: бюджетні кошти у великих і особливо великих розмірах – як предмет злочинного посягання; нецільове використання, здійснення видатків, надання кредитів –

як спосіб вчинення злочину; службову особу – як типову особу злочинця; документи – як типові сліди вчинення злочину.

1. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002): монография / В. П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.
2. Благута Р. І. Криміналістика: навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К.: Атіка, 2012. – 496 с.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2000. – 336 с.
5. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія / Н. О. Гуторова. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2001. – 384 с.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Літвінчук Г. К. Розслідування кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства / Г. К. Літвінчук, Г. М. Гончар // Слідча практика. – К.: РВВ МВС України, 2000. – С. 3–13.
8. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х.: Консум, 1999. – 480 с.
9. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В. О. Навроцький. – К.: Знання, КОО, 2000. – 771 с.
10. Степанюк Р. Л. Криміналістичні особливості предмета злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства / Р. Л. Степанюк // Теорія і практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції: в 2-х ч. – Ч. 1. – К.: ЕАВСУ, 2001. – С. 87–89.
11. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Р. Л. Степанюк. – Х., 2004. – 261 с.

Сибирная Р. И., Сибирный А. В., Хомив Е. В. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с нецелевым использованием бюджетных средств

Рассмотрены особенности механизма преступлений, связанных с нецелевым использованием бюджетных средств, и усовершенствована их криминалистическая характеристика.

Установлены определяющие элементы, раскрывающие нецелевое использование бюджетных средств: бюджетные средства в больших и особо больших размерах – как предмет преступного посяательства; нецелевое использование, осуществление расходов, предоставление кредитов – как

способ совершения преступления; служебное лицо – как типичная личность преступника; документы – как типичные следы совершенного преступления.

Ключевые слова: *экономические преступления, хозяйственные преступления, бюджетные средства, нецелевое использование, криминалистика.*

Sybirna R. I., Sybirnyy A. V., Khomiv O. V. Features of leadthrough scientifically economic researches

The features of related to misuse of budget funds mechanism offenses and improved their forensic characterization. Shown that the criminal characteristic of budget funds misuse should understand the system of generalized data on the most common signs of this type of crime, which are the identity commit setting acts mechanism of the perpetrator and other circumstances, the logical connection which serves as the basis for the scientific investigation and practical problems solving.

Among specific ways violations of budget legislation may be ways to crimes against the available budget and how crimes against planned budget.

The specifics of the budget legislation violations method use is largely determined by economic sector, which employs the official.

For documenting relationships in the public sector uses a large variety of documents. Almost all of them can under certain circumstances bear the traces of the crime and act as a source of evidence in criminal proceedings. The most typical traces of crimes related to misuse of budget funds contained in the documents.

The basic elements that characterize the misuse of budget funds: the budget in large and extra large sizes – as the subject of a criminal assault; misuse, expenditures, loans – as a way of committing a crime; officer – a typical offender; documents – as typical traces of the crime.

Key words: *economic crimes, budget, misuse, criminology.*

Стаття надійшла 19 жовтня 2016 р.

УДК 336.226:336.2

Р. С. Сорока

МІСЦЕ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Розглянуто податки як важливе дохідне джерело фінансування державою її функцій. Акцентовано, що непрямі податки посідають чільне місце у наповненні дохідної частини Державного бюджету України і є важливим структурним елементом її податкової системи.

Встановлено, що в кризових умовах сьогодення непряме оподаткування є важливим засобом впливу і на економіку загалом, і на обсяги споживання населення. Завдяки аналітичній оцінці структури бюджетних надходжень

констатовано, що в Україні перевага належить непрямим податкам як основному джерелу податкових надходжень і сукупних доходів Державного бюджету.

Ключові слова: *непрямі податки, Державний бюджет, доходи, податкові надходження, ПДВ, акцизний податок, мито.*

Постановка проблеми. Від своєчасності й повноти формування доходів бюджету залежить рівень та ефективність фінансування основних функцій держави. Сьогодні формування бюджетних доходів забезпечується здебільшого завдяки податковим надходженням, з-поміж яких чільне місце в Україні займають непрямі податки. Це і пояснює таку прискіпливу увагу до функціонування та реформування системи непрямого оподаткування в Україні [5], що, відповідно, й обумовлює актуальність теми дослідження.

Стан дослідження. Проблеми функціонування системи непрямого оподаткування аналізовано у працях багатьох вітчизняних учених-економістів: І. Благуна, В. Загорського, А. Крисоватого, І. Педь, А. Соколовської, О. Червінської та ін.

Проте за кризових умов сьогодення проблема формування Державного бюджету України за рахунок непрямих податків є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз тенденцій формування доходів Державного бюджету України за рахунок непрямих податків.

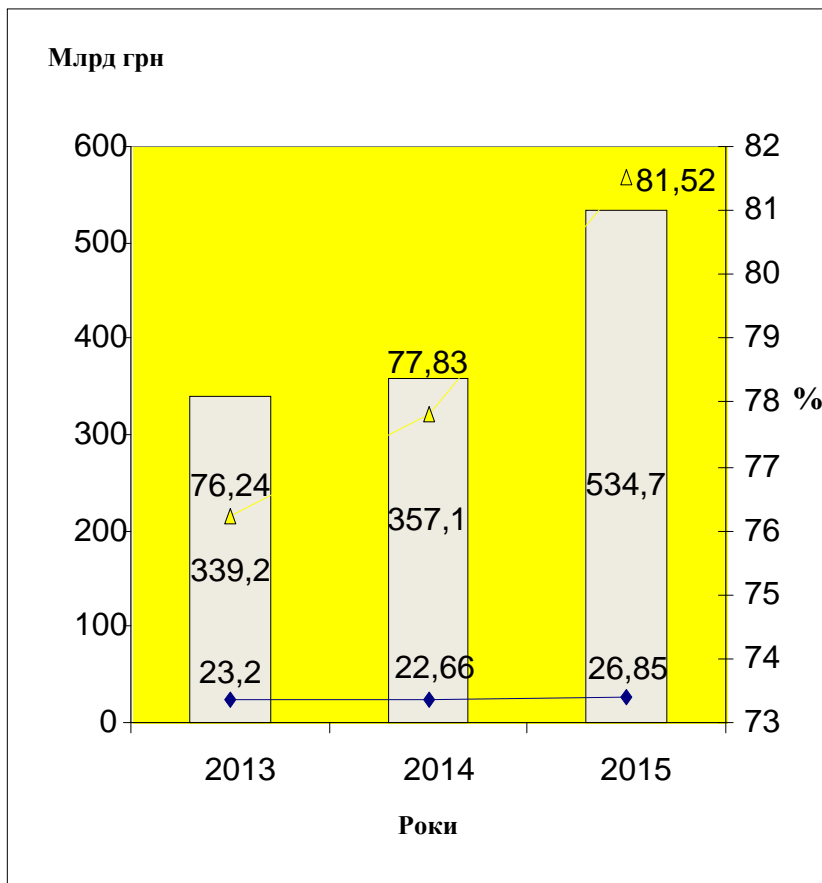
Виклад основних положень. Згідно з чинним бюджетним законодавством, усі види непрямих податків, які фактично стягуються в Україні, стовідсотково зараховуються до Державного бюджету України [1].

З огляду на це основний акцент розвідки зосередимо саме на доходах Державного бюджету, що дасть змогу визначити практичне значення непрямих податків у формуванні централізованих фінансових ресурсів держави.

Державний бюджет України як фінансовий план складається з двох частин – доходів і видатків, кожна з яких має специфічне суспільне призначення.

За рахунок доходів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків забезпечуються економічні і соціальні потреби всіх членів суспільства.

Перед визначенням реального впливу обсягу непрямих податків на формування бюджетного фонду доцільно оцінити загальні тенденції основних бюджетних показників, які обумовлюють напрями економічної політики держави (рис. 1).






-  Доходи державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн
-  Частка державного бюджету у доходах зведеного бюджету, %
-  Частка перерозподілу ВВП через державний бюджет, %

Рис. 1. Динаміка бюджетних показників за 2013–2015 рр.

Виконання дохідної частини бюджету 2014–2015 рр. відбувалося в умовах зниження промислового виробництва, скорочення імпорту товарів, зростання збитків підприємств, що суттєво відобразилось на надходженнях.

Загальний обсяг доходів Державного бюджету України у 2015 р. склав 534,7 млрд грн і зріс порівняно з 2013 р. на 195,5 млрд грн, або на 57,64%, причому основне зростання відбулося у 2015 р. на 177,6 млрд грн, або на 52,36%, що зумовлено не зростанням обсягів ВВП, а різким стрибком обмінного курсу іноземних валют, котрий збільшив податкові зобов'язання за імпорту товарів.

Частка перерозподілу ВВП через державний бюджет мала тенденцію до збільшення на 3,65 відсоткового пункта і становила у 2015 р. 26,85%. Це спричинено швидшим ростом доходів Державного бюджету порівняно з ростом обсягів ВВП протягом досліджуваного періоду.

Упродовж 2013–2014 рр. рівень бюджетної централізації залишався відносно стабільним – на рівні приблизно 76–77%. Логічним видався у 2015 р. суттєвий ріст рівня бюджетної децентралізації у зв'язку з коригуванням для цієї мети норм Бюджетного і Податкового кодексів України. Однак фактичні показники функціонування бюджетної системи 2015 р. засвідчили суттєве збільшення частки Державного бюджету та зниження частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету на 3,69 в.п. до 18,48% і, відповідно, ріст рівня централізації бюджетних ресурсів із 77,83% у 2014 р. до 81,52% у 2015 р. Все це дає підстави для висновку, що, незважаючи на розширення переліку доходів місцевих бюджетів, фактично відбулася імітація проведення бюджетної децентралізації в Україні через вилучення частини основного бюджетоутворюючого джерела регіонів – податку на доходи фізичних осіб – до складу доходів Державного бюджету.

Згідно з бюджетною класифікацією, склад і структура доходів Державного бюджету України, які формуються з податкових і неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів та відрахувань у цільові бюджетні фонди, відображено в табл. 1.

Як видно з таблиці 1, структура доходів Державного бюджету досить швидко змінюється, що пояснюється постійними перетвореннями і змінами в податковій системі України і неподаткових надходженнях до бюджету, обумовлених змінами до Бюджетного кодексу та введенням у дію і подальшим щорічним суттєвим коригуванням норм Податкового кодексу України, проте основну частину доходів Державного бюджету становлять податкові надходження.

Таблиця 1

**Динаміка складу і структури доходів
Державного бюджету України за 2013–2015 роки***

Роки Найменування доходів	2013		2014		2015		Показники 2015 р. у % до	
	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	2013 р.	2014 р.
1. Податкові надходження	262777,1	77,46	280178,3	78,46	409417,5	76,58	155,80	146,13
2. Неподаткові надходження	72853,2	21,48	68355,2	19,14	119960,3	22,44	164,66	175,50
3. Доходи від операцій з капіталом	255,4	0,08	888,1	0,25	171,4	0,03	67,11	19,30
4. Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	3138,5	0,92	7500,9	2,10	4944,5	0,92	157,54	65,92
5. Цільові фонди	202,7	0,06	161,7	0,05	155,0	0,03	76,47	95,86
Разом доходів	339226,9	100,0	357084,2	100,0	534648,7	100,00	157,61	149,73

* Розраховано та складено автором на основі джерела 2.

Приміром, у 2015 р. частка податків і зборів, які фактично стягуються в Україні, в структурі доходів Державного бюджету становила 76,58% усіх доходів, що в абсолютному вимірі склало 409417,5 млн грн. і скоротилася порівняно з 2013 роком на 0,88 відсоткового пункта.

Безперечно, це спричинено найперше тим, що у 2015 році очікування завершення антитерористичної операції, відновлення світової економіки та покращання кон'юнктури на світових фінансових і товарних ринках не виправдалися. Водночас протягом 2013–2015 років обсяг податкових надходжень зріс до 146,6 млрд грн, або на 55,8%.

Безперечно, частково це свідчить про деяке відновлення української економіки, однак поглиблений аналіз макропоказників демонструє, що збільшення обсягу податкових доходів обумовлено не зростанням обсягів ВВП, а, як уже зазначалося, різким стрибком обмінного

курсу іноземних валют, котрий спричинився до збільшення податкових зобов'язань під час імпорту товарів, що зумовило суттєве зростання обсягу непрямих податків.

Роль податкових надходжень у формуванні доходів Державного бюджету є визначальною, що наочно відображає рис. 2.

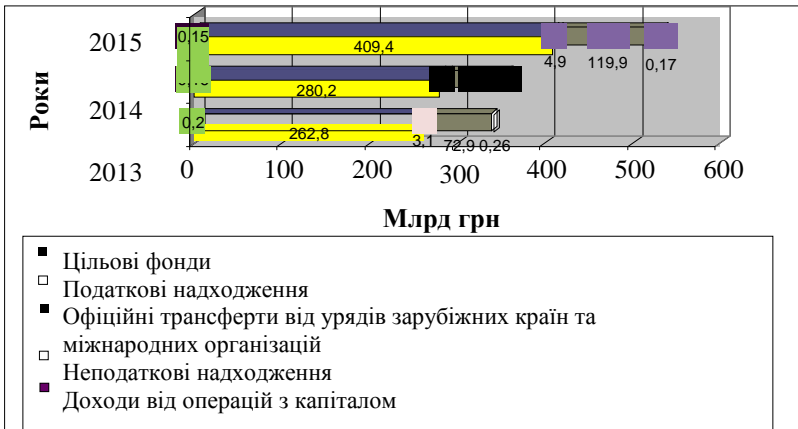


Рис. 2. Динаміка надходжень до Державного бюджету України за 2013–2015 роки

Другим за значенням і за питомою вагою джерелом формування доходів Державного бюджету є неподаткові надходження, які охоплюють усі безповоротні надходження, крім доходів від продажу капіталу, всі надходження від штрафів і санкцій, крім штрафів за порушення податкового законодавства, а також добровільні, невідплатні поточні надходження з недержавних джерел.

Протягом всього досліджуваного періоду спостерігалось деяке зростання питомої ваги цього виду доходів через його збільшення в абсолютних величинах (на 47107,1 млн грн, або на 64,66%) до 22,44% у 2015 р. проти 21,48% у 2013 р.

Надходження від інших доходів (доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій, коштів, що формують цільові бюджетні фонди)

здебільшого є незначними і не перевищують 1% від загального обсягу доходів Державного бюджету, а тому істотного значення не мають.

Загалом на розвиток вітчизняної економіки, а відповідно, і на формування доходної частини Державного бюджету у 2014–2015 рр. суттєво впливали і сформовані у попередні роки зовнішні та внутрішні дисбаланси, і несприятлива цінова кон'юнктура на зовнішніх ринках, військовий конфлікт на сході України, анексія Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та торговельні обмеження з боку Російської Федерації.

Отже, чільне місце в системі доходів Державного бюджету займають податкові надходження, основним критерієм структуризації яких є їх поділ за формою оподаткування на прямі і непрямі податки. Динаміка питомої ваги непрямих податків у формуванні доходів Державного бюджету постійно змінюється, що наочно відображають табл. 2 і рис. 3.

Проведений аналіз структури фіскальних інструментів у формуванні доходів бюджету засвідчує, що протягом усього досліджуваного періоду у надходженнях до Державного бюджету переважали непрямі податки, які більше ніж удвічі перевищують частку прямих податків.

Частка непрямих податків у доходах Державного бюджету у 2015 році становила 52,72%, тобто переважна частина доходів бюджету формується завдяки надходженням від податків на споживання. Скорочення частки непрямих податків упродовж 2015 р. на 2,33 відсоткового пункта пояснюється значним зниженням купівельної спроможності населення.

Істотне збільшення у 2015 році надходжень від непрямих податків, зарахованих до Державного бюджету, на 85289,9 млн грн, або на 43,99%, зумовлено, за оцінкою Рахункової палати, девальвацією гривні до долара США на 52,2% і до євро на 36,3%.

Внаслідок девальвації гривні доходи Державного бюджету збільшилися на 69,8 млрд грн [4].

Враховуючи, що з використанням офіційного курсу гривні до долара США і євро обчислюються ПДВ, акцизний податок із ввезених на територію України товарів, податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (мити), сумарна частка яких становила за 2015 рік 39,3% доходів Державного бюджету, девальвація офіційного курсу гривні до іноземних валют стала одним із головних чинників зростання надходжень від непрямих податків, і, як наслідок, збільшення доходів Державного бюджету.

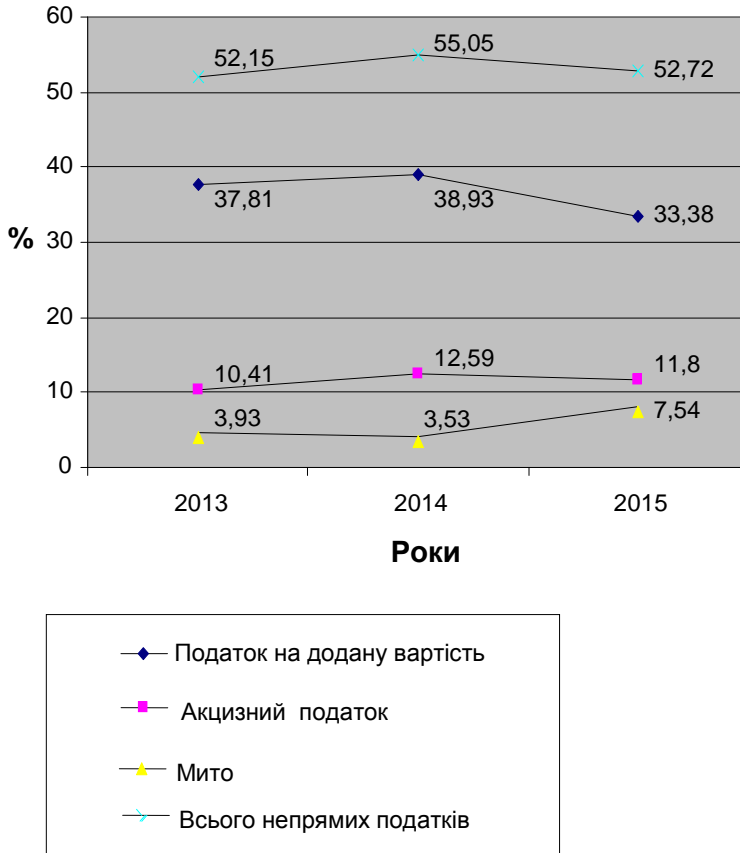
Основним джерелом доходів Державного бюджету України є податок на додану вартість (табл. 2 і рис. 3).

Склад і структура непрямих податків
у доходах Державного бюджету України за 2013–2015 роки *

Таблиця 2

Доходи	2013 рік		2014 рік		2015 рік		Відхилення (Гр-2)			
	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	2014 р. від 2013 р. в сумі	у %	2015 р. від 2014 р. в сумі	у %
1. Податок на додану вартість	128629,3	37,81	139024,3	38,93	178452,4	33,38	49823,1	38,73	39428,1	28,36
2. Акцизний податок	35309,4	10,41	44940,9	12,59	63110,6	11,80	27801,2	78,74	18169,7	40,43
2.1. Акцизний податок із вироблених в Україні товарів	26362,6	7,77	28085,5	7,87	38783,8	7,25	12421,2	47,12	10698,3	38,09
2.2. Акцизний податок із ввезених на територію України товарів	8946,8	2,64	16855,4	4,72	24326,8	4,55	15380	171,91	7471,4	44,33
3. Мито	13342,5	3,93	12608,7	3,53	40300,8	7,54	26958,3	202,05	27692,1	219,63
3.1. Ввізне мито	13264,6	3,91	12388,6	3,47	39881,0	7,46	26616,4	200,66	27492,4	221,92
3.2. Вивізне мито	77,9	0,02	220,1	0,06	419,8	0,08	341,9	438,90	199,7	90,73
Всього непрямих податків	176921,2	52,15	196573,9	55,05	281863,8	52,72	104942,6	59,32	85289,9	43,39
Разом доходів	339226,9	100,0	357084,2	100,0	534648,7	100	195421,8	57,61	177564,5	49,73

* Розраховано та складено автором на основі джерела 2.



*Рис. 3. Роль непрямих податків у формуванні доходів
Державного бюджету України за 2013–2015 роки*

Розраховано та складено автором на основі джерела 2.

Як свідчать дані, наведені в табл. 2 і на рис. 3, протягом 2013–2015 років динаміка надходжень податку на додану вартість в абсолютних показниках мала прогресуючий характер (приріст становив 49,8 млрд грн), однак разом спостерігалось зниження його частки

як бюджетоутворюючого джерела (із 37,81% у 2013 р. до 33,38% у 2015 р.).

У 2015 році надходження ПДВ до Державного бюджету становили 178,5 млрд грн, що на 39,4 млрд грн, або на 28,36%, більше відповідного показника попереднього року. Збільшення відбулося за всіма складовими податку:

- з вироблених в Україні товарів – на 26,9 млрд грн, або на 33,1%, що зумовлено зростанням середніх за 2015 рік споживчих цін на 48,7% і цін виробників промислової продукції на 36,0%;

- із увезених на територію України товарів – на 31,5 млрд грн, або на 29,3%, що зумовлено, попри зниження імпорту товарів на 33,5%, зростанням в 2015 році, порівняно з попереднім роком, середнього офіційного курсу гривні до долара США – в 1,8 раза, до євро – в 1,5 раза;

- збільшився проти попереднього року також обсяг відшкодованого податку з бюджету – на 18,2 млрд грн, або на 36,2% [4].

Надпрогнозована інфляція (понад 20%) та девальвація офіційного курсу гривні до іноземних валют стали основними чинниками перевищення планових показників податку на додану вартість та зростання надходжень від непрямих податків як джерела формування доходів Державного бюджету.

Акцизному податку належить третє місце (після ПДВ і податку на прибуток підприємств) серед податкових джерел формування доходної частини Державного бюджету. Протягом 2013–2015 рр. прослідковувалася тенденція збільшення суми надходжень акцизного податку, що свідчить про зростання обсягів виробництва та реалізації підакцизних товарів. Така тенденція позитивно впливає на формування доходної частини Державного бюджету України, особливо за рахунок податкових надходжень.

Отож, якщо в 2013 році загальна сума надходжень акцизного податку як із вироблених в Україні, так і з увезених на територію України товарів склала 35309,4 млн грн, то протягом досліджуваного періоду відбулося збільшення його на 27801,2 млн грн, або на 78,74%, що уможливило формування за рахунок цього джерела у 2015 р. 11,8% усіх надходжень Державного бюджету.

Державний бюджет України у 2015 році отримав 63110,6 млн. грн. акцизного податку, що на 18,2 млрд грн, або на 40,4%, більше такого показника минулого року.

Річний план перевиконано і загалом (на 5,1%), і за складовими: податку із вироблених в Україні товарів (на 6,2%) і акцизного податку із увезених товарів (на 3,5%) [2].

Одночасно частка надходжень акцизного податку з вироблених в Україні товарів зменшилася на 1,0 в.п. і становила 61,5% від загальних надходжень податку.

У 2015 р. групу підакцизних товарів було розширено завдяки віднесенню електричної енергії з одночасним скасуванням збору у формі цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію. З цього джерела до Державного бюджету надійшло 3,5 млрд грн, або 8,9% від загального обсягу надходжень акцизного податку з вироблених в Україні товарів.

Утім основним чинником збільшення акцизного податку стало зростання надходжень акцизу з нафти та нафтопродуктів у понад 1,5 раза, що відбулося внаслідок підвищення у 2015 р. ставок акцизного податку на нафтопродукти і розширення переліку продукції, яка підпадає під оподаткування, зокрема на речовини, що використовуються як компоненти моторного пального чи альтернативне моторне пальне.

Крім того, майже удвічі зросло надходження акцизного податку на транспортні засоби, знову ж таки що внаслідок збільшення ставок, що через розширення переліку підакцизних транспортних засобів. Зокрема, з 2015 року акцизом оподатковуються транспортні засоби, призначені для перевезення 10 та більше осіб, а також для перевезення вантажів.

Частка акцизного податку у доходах Державного бюджету коливається, однак протягом досліджуваного періоду вона збільшилася на 1,39 відсоткового пункту і за підсумками 2015 року становила 11,8% сукупних доходів Державного бюджету (рис. 3).

До Державного бюджету надійшло 40,3 млрд грн, податків на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (ввізне та вивізне мито), що на 27,7 млрд грн, або більше ніж утричі, перевищує цей показник минулого року. Це збільшення майже цілком зумовлено зростанням обсягів сплати ввізного мита (на 27,5 млрд грн).

Порівняно з аналогічним періодом попереднього року, структура митних надходжень зазнала певних змін у частині ввізного мита внаслідок зменшення надходжень сплати мита на нафтопродукти, транспортні засоби та шини до них. Зокрема, відбулися такі зміни:

- частка надходжень ввізного мита (без нафтопродуктів) збільшилася на 6,2 в.п.;
- частка надходжень вивізного мита зменшилася на 0,7 в.п.;
- частка ввізного мита на нафтопродукти, транспортні засоби та шини до них зменшилася на 5,5 в.п. [2].

Ввізне та вивізне мито має чималу питому вагу у надходженнях до Державного бюджету (у 2015 році його частка становила 7,54% всіх

доходів бюджету і збільшилася порівняно з 2013 р. на 3,61 в.п.). Як випливає з рис. 3, щороку протягом 2013–2015 рр. розмір його впевнено зростав на 202,05% і 2015 року був 40 300,8 млн грн.

Найбільшу питому вагу в надходженнях від міжнародної торгівлі та зовнішніх операцій має ввізне мито (99,0%), обсяг надходжень якого до бюджету за результатами 2015 року становив 39 881 млн грн.

Стягнення державою на свою користь певної частини ВВП – це один, хоч і дуже важливий, бік податкових відносин. Розмір податку на додану вартість, акцизного податку і мита та їх питому вагу в валовому внутрішньому продукті, податкових надходженнях й доходах Державного бюджету в Україні за 2013–2015 рр. характеризують дані табл. 3 та рис. 4.

Як свідчать дані табл. 3, за минулі роки частка непрямих податків у ВВП і доходах Державного бюджету, попри незначне їхнє зниження, є істотною, що й зумовлює їх фіскальне значення для держави загалом. Водночас упродовж досліджуваного періоду помітно тенденцію до збільшення частки непрямих податків у доходах, податкових надходженнях Державного бюджету України та ВВП.

Приміром, протягом 2013–2015 рр. темпи росту суми ПДВ, зарахованого в доходи Державного бюджету України, склали 139,12% і були вищими, ніж темпи росту ВВП (136,05%), та нижчими за темпи росту доходів Державного бюджету (157,61%) і податкових надходжень бюджету (180,54%).

Це обумовило, отже, збільшення частки ПДВ у ВВП протягом 2013–2015 рр. на 0,19 в.п. до 9,01% та зниження частки ПДВ у податкових надходженнях і доходах Державного бюджету із 48,81% і 37,81% у 2013 р. відповідно до 43,59% і 33,38% у 2015 р. Слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду за рахунок ПДВ сформовано майже половину всіх податкових надходжень Державного бюджету України. Частка ПДВ у податкових надходженнях бюджету впродовж 2013–2015 рр. скоротилася на 5,22 відсоткового пункта і склала у 2015 р. 43,59%.

Питома вага акцизного податку у структурі доходів Державного бюджету протягом 2013–2015 рр. коливається, однак за досліджуваний період помічено тенденцію до зростання із 10,41% до 11,8%.

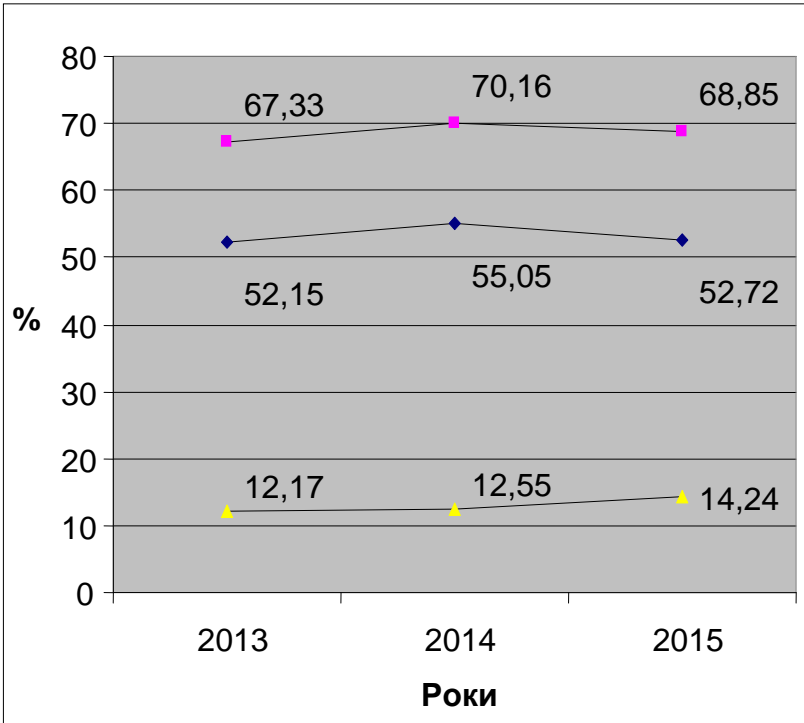
При рості суми акцизних податків в абсолютних показниках упродовж досліджуваного періоду простежується і зростання його питомої ваги у податкових надходженнях та ВВП. Приміром, якщо в 2013 році його частка у податкових доходах Державного бюджету становила 13,44 %, а у ВВП – 2,43 %, то у 2015 році вже 15,41 % та 3,19% відповідно.

Таблиця 3

**Динаміка суми і частки непрямих податків у доходах,
податкових надходженнях Державного бюджету України
та ВВП за 2013–2015 рр.***

Показники	Роки			Показники 2015 р. у % до	
	2013	2014	2015	2013	2014
1. Частка непрямих податків, у %:					
1.1) доходах Державного бюджету;	52,15	55,05	52,72	101,09	95,77
1.2) податкових надходженнях;	67,33	70,16	68,85	102,26	98,13
1.3) ВВП.	12,17	12,55	14,24	117,01	113,47
2. Частка ПДВ, у %:					
2.1) доходах Державного бюджету;	37,81	38,93	33,38	88,28	85,74
2.2) податкових надходженнях;	48,81	49,62	43,59	89,31	87,85
2.3) ВВП.	8,82	8,87	9,01	102,15	101,58
3. Частка акцизного податку, у %:					
3.1) доходах Державного бюджету	10,41	12,59	11,80	113,35	93,73
3.2) податкових надходженнях	13,44	16,04	15,41	114,66	96,07
3.3) ВВП	2,43	2,87	3,19	131,28	111,15
4. Частка мита, у %:					
4.1) доходах Державного бюджету;	3,93	3,53	7,54	191,86	213,60
4.2) податкових надходженнях;	5,08	4,5	9,84	193,70	218,67
4.3) ВВП.	0,92	0,81	2,04	221,74	251,85
5. Вихідні дані:					
5.1) ВВП, млн грн	1454931	1566721	1979506	136,05	126,35
5.2) всього доходів Державного бюджету, млн грн	339226,9	357084,2	534648,7	157,61	149,73
5.3) податкові надходження, млн грн	226777,1	280178,3	409417,5	180,54	146,13
5.4) непрямі податки, млн грн	176921,2	196573,9	281863,8	159,32	143,39
5.5) ПДВ, млн грн	128269,3	139024,3	178452,4	139,12	128,36
5.6) акцизний податок, млн грн	35309,4	44940,9	63110,6	178,74	140,43
5.7) мито, млн грн.	13342,5	12608,7	40300,8	302,05	319,63

* Розраховано та складено автором на основі джерела 2.



- ◆ Частка непрямих податків у доходах Державного бюджету, %
- Частка непрямих податків у податкових надходженнях, %
- ▲ Частка непрямих податків у ВВП, %

Рис. 4. Динаміка частки непрямих податків у доходах, податкових надходженнях до Державного бюджету України та ВВП за 2013–2015 рр.

Дані табл. 3 засвідчують, що протягом 2013–2015 рр. відбулося істотне зростання суми платежів від ввізного та вивізного мита більше ніж утричі – до 40 300,8 млн грн, що зумовило збільшення його частки в доходах Державного бюджету у 2015 р. до 7,54% проти 3,93% у 2013 р.

Частка мита у ВВП упродовж 2013–2015 рр. зросла із 0,92% у 2013 р. до 2,04% у 2015 р. Внаслідок вказаних вище причин зросла і частка мита у податкових доходах Державного бюджету на 4,76 відсоткового пункта, яка у 2015 р. склала 9,84%.

Висновки. Проведений аналіз демонструє, що національна податкова система проходить очікуваний шлях формування своєї структури – в період з 2013 по 2015 рік зберігалася тенденція до збільшення наповнення Державного бюджету за рахунок непрямих податків, що позитивно впливає на структуру дохідної частини бюджету. Завдяки непрямим податкам протягом 2013–2015 рр. сформовано більше половини доходів Державного бюджету (у 2015 р. частка непрямих податків у доходах бюджету становила 52,72%). Значення непрямих податків для вітчизняної економіки важко переоцінити. Непрямі податки належать до загальнодержавних і діють на всій території України. З появою ПДВ, акцизу і мита в податковій системі України непрямі податки стали відігравати вирішальну роль в частці мобілізованих доходів бюджету. В Державному бюджеті України надходження від непрямих податків є основною частиною податкових надходжень держави і впродовж досліджуваного періоду зросли на 1,52 відсоткового пункта, склавши у 2015 р. 68,85%. Частка непрямих податків у ВВП теж дещо зросла і становила у 2015 р. 14,24%. З аналізу структури податкових надходжень констатуємо, що в Україні перевага належить непрямим податкам як основному джерелу і податкових надходжень до бюджету, і сукупних доходів Державного бюджету загалом.

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного бюджету України за 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

4. Показники виконання Державного бюджету України // Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.

6. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/para2#n2>.

Сорока Р. С. Место косвенных налогов в формировании доходов государственного бюджета Украины

Рассмотрены налоги как важный доходный источник финансирования государством его функций. Акцентируется, что косвенные налоги занимают видное место в наполнении доходной части Государственного бюджета Украины и являются важным структурным элементом ее налоговой системы. Установлено, что в кризисных условиях настоящего косвенное налогообложение есть важным средством воздействия и на экономику в целом, и на объемы потребления населения. Благодаря аналитической оценке структуры бюджетных поступлений констатируется, что в Украине преимущество принадлежит косвенным налогам как главному источнику налоговых поступлений и совокупных доходов Государственного бюджета.

Ключевые слова: косвенные налоги, государственный бюджет, доходы, налоговые поступления, НДС, акцизный налог, пошлина.

Soroka R. S. Place indirect tax revenues in the formation of the state budget of Ukraine

A characteristic feature of economic policy is that the funding of its functions can provide only she, with such an important revenue sources as taxes. Indirect taxes occupy a prominent place in filling the revenue side of the State Budget of Ukraine and is an important structural element of the tax system. In the present crisis indirect taxation is an important means of influence on the economy as a whole, and the consumption of the population. The article is an analysis of income trends of the State Budget of Ukraine due to indirect taxes. The study determined that the state tax system maintains positive trend forming its structure – in the period from 2013 to 2015, a trend increase in the State Budget through indirect taxes, which positively affects the structure of budget revenues. Due to indirect taxes during the 2013–2015 biennium. Formed more than half of the state budget (in 2015 the share of indirect taxes in budget revenues amounted to 52,72%). Reducing the share of indirect taxes for 2015 to 2,33 percentage points is explained by the significant decline in purchasing power. Inflation (over 20%), devaluation of the official exchange rate to foreign currencies, expanding the list of excisable goods and increase the excise tax were the main factors for exceeding targets value added tax, excise tax, duty and growth of revenues from indirect taxes as a source of income State budget.

The value of indirect taxes for the domestic economy is difficult to overstate. Indirect taxes are taxes to the state and operate on the territory of Ukraine. With the introduction of VAT, excise duties and the tax system Ukraine indirect taxes were to play a crucial role in the share of revenues mobilized. In Ukraine the state budget revenues from indirect taxes are a major part of the revenue of the state and during the period increased by 1,52 percentage points and amounted in 2015 68,85%. The share of indirect taxes in GDP increased slightly and amounted in 2015 14,24%.

Analytical assessment of revenue shows that Ukraine benefits include indirect taxes as a major source of tax revenue as well as total state budget revenues.

Key words: indirect taxes, the budget, income, tax revenue, VAT, excise tax, customs duty.

Стаття надійшла 22 вересня 2016 р.

УДК. 338.439:65.012.8(477)

В. І. Франчук,
С. І. Мельник, М. Д. Курляк

ОЦІНКА СТАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено стан продовольчої безпеки як однієї з підсистем продовольчої системи України. За результатами аналізу наукових і нормативних джерел виокремлено низку недоліків у методичних підходах та методиках оцінки стану продовольчої безпеки України.

З урахуванням наведених вузьких місць у методичних підходах і методиках оцінки з метою кількісного обчислення та визначення рівня національної продовольчої безпеки за окремим продуктом та загалом запропоновано використовувати такі індикатори: 1) рівень середньодобової енергетичної цінності раціону людини; 2) достатність запасів зерна у державних продовольчих ресурсах; 3) достатність продовольчого забезпечення; 4) продовольча незалежність за окремим продуктом.

За вказаними індикаторами проведено оцінку та встановлено рівні продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: національна продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, продовольча система України, продовольче забезпечення.

Постановка проблеми. Продовольче забезпечення та продовольча безпека – це дві підсистеми продовольчої системи України, про стан яких потрібно мати належну інформацію. Стан системи – це сукупність значень її параметрів (властивостей) у певний момент часу. Його визначають або через вхідні впливи й вихідні сигнали (результати), або через макропараметри, макровластивості системи (тиск, швидкість, температуру, уставний фонд тощо) [10]. Що стосується оцінки стану продовольчої системи, особливо підсистеми продовольчої безпеки, то для цього доцільно використовувати відповідні індикатори та методичні підходи й методики оцінювання, які потребують відповідного удосконалення.

Стан дослідження. Розв'язання проблем продовольчої безпеки неможливе без адекватної оцінки її стану. Остання має не лише інформаційно-пізнавальне, а й практичне значення.

Будучи поінформованим про реальний стан продовольчої проблеми та її розвитку в часі, можна і виробити стиль поведінки суспільства, і розробити конкретні заходи, спрямовані на попередження та максимальне зниження дії негативних факторів впливу на погіршення продовольчого забезпечення [11].

У наукових і нормативних джерелах [1–9, ін.] висвітлено чимало методичних підходів до визначення рівня продовольчої безпеки.

Аналізуючи їх, доречно виокремити низку недоліків:

1) у більшості методичних підходів оцінювання автори не проводять межі між поняттями «продовольча безпека» та «забезпечення продовольством». Це призводить до неправильного визначення граничного показника для кожного критерію оцінювання. Показники першого мають нижню межу, яку не можна переступати, а другого – верхню, чим вищий показник – тим краще;

2) застосування індикатора «економічна доступність продовольства» не є предметом дослідження продовольчої безпеки, оскільки відображає рівень платоспроможності домогосподарств щодо придбання продовольства. Вартість продукту може бути в економічно обґрунтованих межах, з мінімальним рівнем рентабельності, навіть дотаційною державою, але залишатиметься для споживача високою через низький рівень його платоспроможності. Тому він належить до категорії соціальної, отож є індикатором соціальної безпеки;

3) визначення рівня продовольчої безпеки країни методом відношення обсягу виробництва до обсягу споживання лише показує, наскільки власне виробництво забезпечує споживання населення протягом року. Низька купівельна спроможність населення формує низький попит, а отже, й виробництво продуктів. За такого підходу кількісні показники забезпеченості продуктами є ідеальними, а насправді люди переважно недоїдатимуть. На думку автора, необхідно брати до уваги не фактичне споживання, а потребу у споживанні, позаяк вона прив'язана до раціональної норми споживання, яка визначена МОЗ України. Отож, слід аналізувати відношення виробництва та імпорту конкретного продукту до потреби у споживанні;

4) у запропонованих методиках рівень продовольчої безпеки, як правило, визначається за кожним основним продуктом окремо, але без урахування його імпортової складової. Крім цього, не пропонується визначати індекс продовольчої безпеки за усіма продуктами та з урахуванням їх імпорту з чітким кількісним і якісним розмежуванням на поле безпеки й небезпеки;

5) для оцінювання продовольчої безпеки пропонується використовувати значну кількість індикаторів і формул їхнього розрахунку. Це ускладнює на практиці об'єктивне проведення оцінки рівня продовольчої безпеки.

Метою дослідження є розробка методичних підходів та оцінка й визначення на їхній основі рівня продовольчої безпеки України.

Виклад основних положень. З урахуванням наведених вузьких місць у методичних підходах і методиках оцінки для кількісного розрахунку та визначення рівня національної продовольчої безпеки за окремим продуктом і загалом треба використовувати такі індикатори:

1. Рівень середньодобової енергетичної цінності раціону людини.
2. Достатність запасів зерна у державних продовольчих ресурсах.
3. Достатність продовольчого забезпечення.
4. Продовольча незалежність за окремим продуктом.

Стан продовольчої безпеки за наведеними індикаторами оцінювався шляхом визначення:

1) коефіцієнта продовольчої безпеки за окремим основним продуктом;

2) інтегрального індексу продовольчої безпеки.

Коефіцієнт продовольчої безпеки за окремим основним продуктом розраховувався за формулою:

$$KB_n = \frac{C_\phi}{C_p} - \frac{OI}{OC}, \quad (1)$$

де KB_n – коефіцієнт продовольчої безпеки за окремим основним продуктом;

C_ϕ – фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік;

C_p – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік;

OI – обсяг імпорту окремого продукту;

OC – обсяг фактичного споживання окремого продукту.

Інформація для розрахунків використовувалася з офіційних даних Державної служби статистики за п'ять років. Результати розрахунку наведено у таблиці 1. За цією формулою ми отримали коефіцієнт продовольчої безпеки за окремим основним продуктом на основі двох індикаторів:

1) індикатора достатності, який розраховується шляхом відношення фактичного споживання до раціональної норми;

2) індикатора імпортозалежності, який розраховується шляхом відношення обсягу імпорту до обсягів фактичного споживання.

Інтегральний індекс національної продовольчої безпеки визначався як середньоарифметичне значення коефіцієнтів безпеки за окремим видом продуктів за формулою:

$$IIPB = \sum \frac{KB_n}{n}, \quad (2)$$

де *IIPB* – інтегральний індекс продовольчої безпеки;

KB_n – коефіцієнт безпеки за видом продукту;

n – кількість продуктів.

Формування інтегрального індексу національної продовольчої безпеки дає змогу встановлювати тенденції її тренду. Водночас потрібно мати інформацію й про рівень безпеки.

Для визначення було розроблено відповідну бальну шкалу від 0 до 1 з розподілом на безпекові рівні. У науковій літературі є різні бачення такого поділу.

Однак тут взято до уваги думку вчених, що небезпека для соціальної системи виникає за умови, коли її безпековий потенціал наближається до 0, і навпаки, оптимальним рівень безпеки є тоді, коли він близький до 1 [12].

З огляду на те, що рівень продовольчого забезпечення має суттєве значення для життя і здоров'я людини, то значення продовольчого безпекового потенціалу мають наближатися до 1. Тому для оцінки важливо, щоб відрізки у вигляді граничних значень показників небезпеки (небезпечний рівень) мали пріоритет і були найбільшими, а наступні на один крок були зменшені, тобто слід врахувати чутливість розподілу та його математичну зручність. Для цього було запропоновано та використано формулу 3.

$$X_n = X_{n-1} + X_{\text{середнє}} - 0,1n, \quad (3)$$

де $X_0 = X_{\min} = 0$ і від 1 до 4;

$X_{\text{середнє}} = (X_{\min} + X_{\max}) / 2$;

n – граничні межі рівнів безпеки.

Таким чином шкалу оцінки стану продовольчої безпеки поділено на чотири рівні, а саме:

небезпечний – 0–0,40;

критичний – 0,41–0,70;

достатній – 0,71–0,90;

оптимальний – 0,91–1.

Результати аналізу стану системи продовольчої безпеки за п'ять років за окремим продуктом та інтегральним індексом за запропонованою методикою наведено в таблиці 2, а рівні продовольчої безпеки за окремим продуктом та їхні тенденції розвитку – на рисунку 1.

Таблиця 1

Результати діагностики рівня продовольчої безпеки за 2010–2015 рр.

	Індикатор достатності споживання ^{***}					Коефіцієнт залежності					Коефіцієнт безпеки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Хліб і хлібопродукти	1,10	1,09	1,08	1,07	1,07	1,02	0,034	0,054	0,046	0,049	0,056	0,043	1,066	1,039	1,037	1,024	1,018	0,979
М'ясо і м'ясо- продукти	0,65	0,64	0,68	0,70	0,68	0,64	0,159	0,104	0,171	0,130	0,086	0,073	0,491	0,536	0,509	0,571	0,590	0,564
Молоко і молокопродукти	0,54	0,54	0,57	0,58	0,59	0,55	0,029	0,027	0,042	0,055	0,039	0,009	0,514	0,512	0,524	0,527	0,547	0,544
Риба і рибопродукти	0,73	0,67	0,68	0,73	0,56	0,43	0,715	0,666	0,712	0,730	0,752	0,646	0,010	0,004	0,032	0,000	0,197	0,216
Яйця (шт.)	1,00	1,07	1,06	1,07	1,07	0,97	0,009	0,004	0,005	0,006	0,009	0,016	0,991	1,065	1,054	1,059	1,060	0,950
Овочі та баштанні	0,89	1,01	1,01	1,01	1,01	1,00	0,047	0,038	0,029	0,032	0,032	0,014	0,844	0,973	0,986	0,982	0,982	0,985
Плоди, ягоди та виноград	0,53	0,58	0,59	0,63	0,58	0,57	0,513	0,484	0,481	0,458	0,381	0,270	0,020	0,101	0,111	0,168	0,200	0,296
Картопля	1,04	1,12	1,13	1,09	1,14	1,11	0,005	0,006	0,004	0,004	0,007	0,003	1,034	1,117	1,127	1,088	1,130	1,106
Цукор	0,98	1,01	0,99	0,98	0,96	0,94	0,053	0,027	0,006	0,007	0,004	0,003	0,923	0,986	0,984	0,970	0,951	0,937
Олія рослинна всіх видів	1,14	1,05	1,00	1,02	1,01	0,95	0,469	0,398	0,391	0,490	0,398	0,305	0,669	0,655	0,609	0,533	0,610	0,641

Результати діагностики рівня національної продовольчої безпеки за 2010–2015 рр.

Рік	Коефіцієнт продовольчої безпеки за окремим продуктом										Рівень продовольчої безпеки	
	Хліб	М'ясо	Молоко	Риба	Яйця (шт.)	Овочі	Фрукти	Картопля	Цукор	Олія		
2010	1,068	0,491	0,514	0,010	0,991	0,844	0,020	1,034	0,923	0,669	0,66	Критичний
2011	1,039	0,536	0,512	0,004	1,065	0,973	0,101	1,117	0,986	0,655	0,70	Критичний
2012	1,037	0,509	0,524	0,032	1,054	0,986	0,111	1,127	0,984	0,609	0,69	Критичний
2013	1,024	0,571	0,527	0,000	1,059	0,982	0,168	1,088	0,970	0,533	0,69	Критичний
2014	1,018	0,590	0,547	-0,197	1,060	0,982	0,200	1,130	0,951	0,610	0,69	Критичний
2015	0,979	0,564	0,544	-0,216	0,950	0,985	0,296	1,106	0,937	0,641	0,68	Критичний

Аналіз отриманих результатів засвідчує, що починаючи з 2010 року коефіцієнти безпеки за такими видами продуктів, як риба та ягоди, знаходяться на небезпечному рівні (рис. 1).

Такий стан з продовольчим забезпеченням цих видів продуктів пояснюється високим рівнем їх імпортозалежності, з одного боку, та низьким рівнем їх виробництва в Україні, з іншого. На критичному рівні продовольчого забезпечення – такі види продуктів, як м'ясо, молоко та олія.

Очевидно, що такий стан справ пов'язаний із тим, що процес продовольчого забезпечення дестабілізує низка різних за характером загроз. Для протидії їм необхідно розробити й прийняти відповідну урядову програму.

Одночасно на оптимальному рівні продовольчого забезпечення знаходяться такі види продуктів, як хліб, яйця, овочі, картопля й цукор (рис.).

Це також має відповідне пояснення. З одного боку, для виробництва цих продуктів в Україні є умови та можливості, а з іншого, вони є економічно доступнішими для придбання і споживання більшістю населення України.

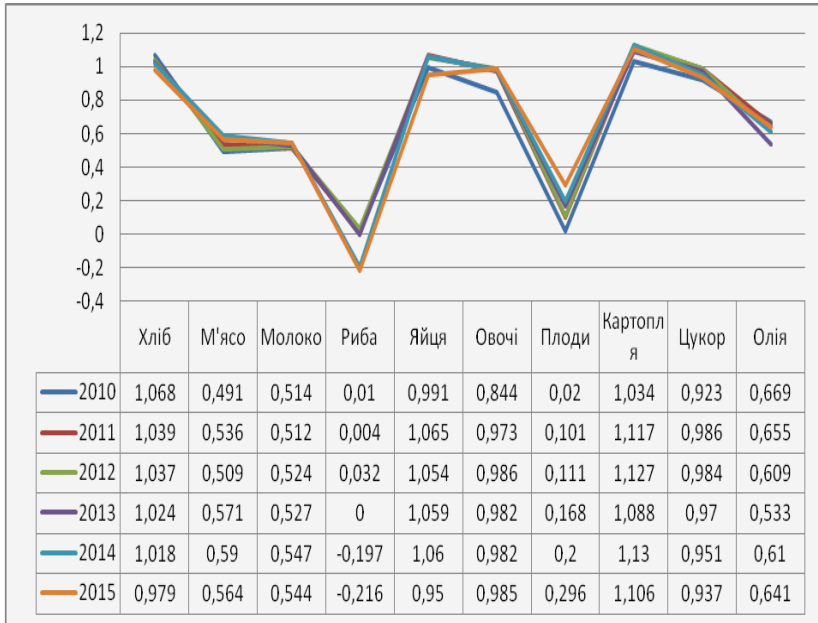


Рис. Тенденції стану системи продовольчої безпеки України за окремим продуктом за 2010–2015 рр.

З аналізу стану продовольчої безпеки за інтегральним індексом (табл. 2) очевидно, що вона перебуває стабільно на критичному рівні за показниками, наближеними до нижньої межі достатнього рівня.

Це зумовлено тим, що на ринку продукти з обсягом на небезпечному рівні (риба, ягоди) заміщуються іншими основними продуктами, які є дещо доступнішими за ціною на продовольчому ринку.

Висновки. За результатами дослідження можна дійти висновку, що задля отримання об'єктивної інформації про стан продовольчої безпеки країни її необхідно оцінювати шляхом визначення коефіцієнта продовольчої безпеки за окремим основним продуктом та інтегральним індексом продовольчої безпеки.

Застосовуючи запропонований методичний підхід, відповідні суб'єкти мають змогу оцінювати й аналізувати стан продовольчої безпеки і поточний, і за попередні роки.

Окрім цього, з'являється можливість встановлювати рівень продовольчої безпеки за окремим продуктом та загалом, а також

з'ясовувати небезпечні тенденції в забезпеченні продовольчої безпеки України.

1. Гойчук О. І. Критерії продовольчої безпеки / О. І. Гойчук // Вісн. Полтав. держ. аграр. акад. – 2004. – № 1. – С. 42–44.
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
3. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Іванова Н. С. Система індикаторів продовольчої безпеки України: огляд та аналіз / Н. С. Іванова, О. В. Балуєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=641>
5. Кирилюк Є. М. Сучасний стан і шляхи гарантування продовольчої безпеки України / Є. М. Кирилюк // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія: Економічні науки. – 2009. – Вип. 153. – С. 49–58.
6. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. Національна доктрина продовольчої безпеки України / П. Т. Саблук, С. М. Калетнік, С. М. Кваша, В. І. Власов та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–11.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Резнікова О. С. Продовольча безпека в умовах глобалізації економіки: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. С. Резнікова. – К., 2012. – 52 с.
10. Система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
11. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: монографія / Р. І. Тринько. – Львів, 2010. – 168 с.
12. Франчук В. І. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки акціонерних товариств: монографія / В. І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 400 с.

Франчук В. И., Мельник С. И., Курляк М. Д. Оценка состояния национальной продовольственной безопасности

Исследовано состояние продовольственной безопасности как одной из подсистем продовольственной системы Украины. По результатам анализа научных и нормативных источников выделен ряд недостатков в методических подходах и методиках оценки состояния продовольственной безопасности Украины. С учетом приведенных узких мест в методических подходах и методиках оценки с целью количественного расчета и определения уровня

национальной продовольственной безопасности по отдельному продукту и в целом предлагается использовать такие индикаторы:

- 1) уровень среднесуточной энергетической ценности рациона человека;
- 2) достаточность запасов зерна в государственных продовольственных ресурсах;
- 3) достаточность продовольственного обеспечения;
- 4) продовольственная независимость по отдельному продукту.

По указанным индикаторам проведена оценка и установлены уровни продовольственной безопасности государства.

Ключевые слова: национальная продовольственная безопасность; индикаторы продовольственной безопасности; продовольственная система Украины; продовольственное обеспечение.

Franchuk V. I., Mel'nyk S. I., Kurlyak M. D. The Assessment of National Food Safety

The article examines the state of food safety as one of the subsystems of the food system in Ukraine.

According to the analysis of scientific and regulatory sources a number of shortcomings in methodical approaches and methods of assessment of the food safety in Ukraine is singled out. In particular it is found that:

- 1) *in the most of methodical evaluation approaches the authors do not make the boundaries between the concepts of "food safety" and "food supply".*
- 2) *the use of the indicator of "economic accessibility of food" is not a subject of study of the food safety, because it reflects the level of solvency of households on the acquisition of food and is an indicator of social security;*
- 3) *the determination of the level of national food safety by ratio of the production to the consumption only shows how own production ensures public consumption during the year;*
- 4) *in the proposed methods the level of food safety is usually determined by each main product separately, but excluding its import component.*

Taking into account these narrow places in methodological approaches and assessment methods for a quantitative calculation and determination of national food safety of a separate product and in general it is offered to use the following indicators:

- 1) *the level of the average daily energy value of the human diet;*
- 2) *the sufficiency of grain stock in the state food resources;*
- 3) *the sufficiency of food provision;*
- 4) *food independence of the individual product.*

According to the mentioned indicators, the state assessment is conducted and the levels of food safety are established, using the author's method of assessment, which involves determining the coefficient of food safety of a separate main product and the integral index of food safety.

Key words: national food safety; indicators of food safety; Food System of Ukraine; food provision.

Стаття надійшла 24 листопада 2016 р.

ПРАВОВА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Висвітлено суть поняття «соціальний захист», наведено різні його тлумачення та подано власне трактування соціального захисту населення в Україні.

Проаналізовано нормативно-правові акти, які регламентують соціальний захист населення, зокрема працівників деяких правоохоронних органів.

Ключові слова: *соціальний захист, соціальні гарантії, рівень соціального захисту, структура правоохоронних органів, працівники правоохоронних органів, грошова допомога та виплати.*

Стан дослідження. Соціальний захист громадян у непростих умовах сучасної Української держави залишається невирішеною проблемою, що створює перешкоди на шляху до розвитку та становлення стабільності у суспільстві.

Тематика соціального захисту є надактуальною, тому що в державі сьогодні триває реформування системи правоохоронних органів. А одночасно з реформуванням на порядку денному має стояти питання соціального захисту працівників, що мусить ґрунтуватися на наданні додаткових соціальних гарантій і прав та обумовлюватися специфікою і складністю професійної діяльності, наявністю великої кількості ризикових ситуацій. Також актуальність теми зумовлена тим, що підвищення рівня соціального захисту правоохоронців у процесі реформування неможливе без розуміння проблеми соціального захисту та його ролі в системі правоохоронних органів.

Неналежний рівень соціального захисту правоохоронців в умовах сьогодення спричинений відсутністю стабільності та системності законодавства, що повинно його гарантувати, а також адекватного державного фінансування, що надалі сприяє соціальній незахищеності працівників правоохоронних органів та членів їхніх сімей.

Метою статті є аналіз законодавчих актів, які регламентують соціальний захист працівників правоохоронних органів, та з'ясування особливостей такого соціального захисту.

Виклад основних положень. Право на соціальний захист є одним із загально визнаних соціально-економічних прав людини. У ст. 25

Загальної декларації прав людини (1948 р.) зазначено, що «кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через не залежні від неї обставини» [1].

Основним Законом держави – статтею 46 Конституції України визначено, що громадянам держави гарантується право на соціальний захист, що охоплює право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з не залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2, ст. 141].

Суть поняття соціального захисту в законодавстві України нині не визначено. В нашій державі сфера соціального захисту є проблемною, оскільки громадяни не повною мірою забезпечені належним соціальним захистом.

Науковці по-різному трактують поняття соціального захисту.

На думку Е. Е. Мачульської, під соціальним захистом розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних чинників, які впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті [3].

Т. В. Семигіна вважає, що соціальний захист громадян передбачає дві складові. З одного боку, соціальний захист – це сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передусім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості. З іншого боку, соціальний захист громадян, який реалізується державою в процесі державного управління, – це ефективні засоби, що дають змогу впровадити належний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та особами, які їх не мають через вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу [4].

Окрім наведених, існують й інші трактування поняття «соціального захисту». На нашу думку, соціальний захист населення – це діяльність держави, яка скерована на забезпечення громадянам права на гідне життя, неодмінного для всебічного розвитку населення.

Це можливо за умови, що держава не лише гарантує, а й проводить розмаїті заходи із забезпечення різних верств населення «паке- том» соціальних пільг та гарантій не лише в разі виникнення певних

ризиків, несприятливих умов проживання, а загалом упродовж цілого життя.

Забезпечення належного рівня соціального захисту працівників правоохоронних органів сприятиме формуванню у них упевненості в гідному житті як під час службової діяльності, так і після завершення робочого періоду.

Прогалиною нашого законодавства є відсутність єдиного законодавчого акта, який би містив у собі перелік структурних органів, що належать до правоохоронної системи, та в якому було би передбачено й урегульовано всі необхідні соціальні гарантії для забезпечення адекватного рівня життя та соціального захисту працівників цих органів.

Структура правоохоронної системи є доволі багатогранною та налічує чимало органів, які здійснюють правоохоронну (правозастосовну та правозахисну) діяльність, забезпечують законність і правопорядок, захищають права й інтереси громадян, соціальних груп, суспільства і держави, займаються попередженням, припиненням правопорушень, застосуванням державного примусу або заходів громадського впливу до осіб, які порушили закон та правопорядок. Отже, традиційно до правоохоронних органів відносили органи прокуратури та внутрішніх справ. Що стосується інших державних органів, то питання про їх належність до правоохоронних органів і зараз вирішується неоднозначно.

Статтею 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» визначено, що правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони Державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Однак у цьому Законі не передбачено заходів соціального захисту працівників правоохоронних органів, а лише спеціальні заходи забезпечення безпеки [5].

Соціальний захист працівників правоохоронної системи гарантується іншими законодавчими актами, які регулюють діяльність таких органів.

Приміром, одним із видів правоохоронних органів є органи внутрішніх справ, а саме Національна поліція України, тож соціальний захист працівників цього органу гарантує Закон України «Про Національну поліцію». У ньому є цілий розділ IX з відповідною назвою про

соціальний захист поліцейських, в якому обумовлено час для відпочинку, відпустки, грошове забезпечення, медичне забезпечення поліцейських, а у визначених законом випадках – і членам їхніх сімей – житлове забезпечення, одноразову грошову допомогу в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського, пенсійне забезпечення та виплату одноразової грошової допомоги після звільнення зі служби в поліції, навчання дітей поліцейських, а також гарантовано можливість утворення професійних об'єднань і професійних спілок з метою захисту прав та законних інтересів поліцейських [6].

Ще одним правоохоронним органом, відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», є органи прокуратури, працівникам яких у розділі IX Закону України «Про прокуратуру» також гарантується соціальне та матеріально-побутове забезпечення.

До такого забезпечення законодавець відносить: заробітну плату (зі встановленими в цьому Законі розмірами посадових окладів працівників прокуратури), відпустку, житлове та медичне забезпечення для прокурорів і членів їхніх сімей.

У статті 84 цього Закону передбачено заходи соціального захисту прокурора:

1. Прокурор підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

2. Поховання прокурора, який загинув (помер) у зв'язку з виконанням службових обов'язків, або звільненого з посади, який помер внаслідок заподіяння тілесних ушкоджень або іншої шкоди здоров'ю, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, здійснюється за рахунок коштів, що виділяються органам прокуратури у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. За сім'єю загиблого зберігається право на одержання житла на умовах і підставах, що існували на час загибелі прокурора.

3. За пенсіонерами і членами їхніх сімей зберігаються гарантії соціального захисту, передбачені цим Законом та іншими законодавчими актами. Пенсіонери і члени їхніх сімей, що проживають разом із ними, мають також право на безкоштовне медичне обслуговування в тих медичних закладах, у яких вони перебували на обліку до виходу на пенсію прокурора.

Цим Законом також регламентується пенсійне забезпечення працівників прокуратури [7].

Статтею 1 Закону України «Про Службу безпеки України» визначено, що Служба безпеки України – державний правоохоронний

орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Соціальний захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України гарантується статтею 27 вказаного Закону.

Держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України.

Військовослужбовці Служби безпеки України користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», цього Закону, інших актів законодавства.

Право на пільги зберігається за військовослужбовцями Служби безпеки України, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років.

Соціальний захист працівників, які уклали трудовий договір зі Службою безпеки України, забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю.

У ньому видами соціального захисту військовослужбовцям Служби безпеки України передбачено виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців Служби безпеки України та грошове забезпечення [8].

До правоохоронних органів також відносять Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, що зазначено у статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та в Законі, який регламентує діяльність цього органу, а саме «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [9]. У статті 1 цього Закону вказано, що Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (далі – Служба правопорядку) – це спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене: для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Розділ 5 Закону регламентує порядок соціального і правового захисту військовослужбовців та працівників Служби правопорядку, в статті 14 цього розділу вказано, що соціальний і правовий захист військовослужбовців Служби правопорядку та членів їхніх сімей здійснюється відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [10].

Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», військовослужбовці мають певні соціальні права та гарантії. В ньому вказано, що військовослужбовці мають право на вибір місця проживання і виїзд за кордон, грошове, продовольче і речове забезпечення, їм гарантується час для відпочинку та відпустки, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, забезпечення житлом. Стаття 14 передбачає певні пільги військовослужбовцям, а саме безоплатний проїзд, можливість безоплатно відправляти й одержувати листи, першочергове встановлення квартирного телефону тощо.

Цей Закон також регламентує пенсійне забезпечення і допомогу, одноразову грошову допомогу у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців.

Стаття 18 надає соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців, серед яких переважне право на прийняття на роботу і на залишення на роботі під час скорочення чисельності або штату працівників тощо [10].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Стаття 22 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачає соціальний захист працівників Національного бюро. Держава забезпечує соціальний захист працівників Національного бюро відповідно до Конституції України, цього Закону та інших актів законодавства.

Цією статтею також регламентовано виплати грошової допомоги в разі звільнення зі служби в Національному бюро. Особи начальницького складу та працівники Національного бюро підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Гарантується також грошова виплата у разі загибелі (смерті) особи начальницького складу або працівника Національного бюро під час виконання службових обов'язків. Цей Закон також регулює порядок відшкодування шкоди, завданої майну працівника Національного бюро чи майну членів його сім'ї у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Закон регламентує й оплату праці працівників Національного бюро, а також фінансове та матеріально-технічне забезпечення [11].

До правоохоронних органів теж відносять органи охорони Державного кордону, працівникам яких забезпечується певний рівень соціального захисту. Наприклад, статтею 25 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» передбачено, що держава забезпечує соціальний захист особового складу Державної прикордонної служби України відповідно до Конституції України та законів України.

Військовослужбовці Державної прикордонної служби України користуються правовими і соціальними гарантіями за Законом України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та законодавством про працю.

Також їм гарантується безоплатне медичне забезпечення, виплата одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців Державної прикордонної служби України та компенсаційної виплати у випадку заподіяння шкоди майну військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України чи їхнім близьким родичам [12].

Існує також і низка інших органів, які належать до правоохоронних та працівникам яких гарантуються соціальні права та їхній захист.

Висновки. Отже, констатуємо, що право соціального захисту, будучи конституційною гарантією, закріплено також і в інших законах України, які регулюють діяльність різних правоохоронних органів. Це є важливо, тому що всім працівникам правоохоронних органів повинен забезпечуватись належний рівень соціального захисту, оскільки від цього частково залежить ефективність функціонування правоохоронних органів. Проаналізувавши законодавчі акти, які регламентують соціальний захист правоохоронців, можна стверджувати, що більшість із них мають схожі положення, суть яких полягає в регулюванні питань оплати праці, часу для відпочинку та відпусток, медичного забезпечення й виплати одноразової грошової допомоги в разі настання певних випадків тощо.

Для покращення рівня соціального захисту у правоохоронній системі, на нашу думку, доречною була би систематизація всіх поло-

жень, що стосуються соціального захисту правоохоронців, у єдиний законодавчий акт та приблизне зрівняння всіх категорій працівників правоохоронних органів у їхніх соціальних правах і гарантіях.

Рівень соціального захисту працівників правоохоронних органів має так чи інакше компенсувати обмеження, які встановлені для правоохоронців, і складні умови професійної діяльності, такі як фізичні, психологічні та емоційні фактори, а також бути своєрідним стимулом у діяльності правоохоронних органів. Позитивним імпульсом і заохоченням до вступу на службу та продуктивного виконання правоохоронних функцій стало би запровадження системи різноманітних пільг, які б надавалися правоохоронцям, що надалі змогло би вплинути на стабільність і ефективність охорони прав, свобод та інтересів держави загалом, суспільства й окремого індивіда зокрема.

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100pudov.com.ua/manual/ukr/7/77/>
4. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 184.
5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
8. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
9. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07 березня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.
10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
11. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.
12. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03 квітня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

Хомин О. И., Бутрин А. И. Правовая основа социальной защиты сотрудников правоохранительных органов Украины

Изложена сущность понятия «социальная защита», приведены различные его толкования и представлена собственная трактовка социальной защиты населения в Украине. Проанализированы нормативно-правовые акты, регламентирующие социальную защиту населения, в частности сотрудников некоторых правоохранительных органов.

Ключевые слова: социальная защита, социальные гарантии, уровень социальной защиты, структура правоохранительных органов, работники правоохранительных органов, денежная помощь и выплаты.

Khomyn O. I., Butryn O. I. Legal framework of social welfare of workers law enforcement authorities of Ukraine

The question of social welfare of citizens in the rough conditions of the modern Ukrainian state remains an unsolved problem, that creates obstacles on a way to development and becoming of stability both in the state and in society. Timelines of this theme is obvious because simultaneously with reformation of the system of law enforcement authorities there is concern about the social welfare of workers, that must be based on the grant of additional social guarantees and rights because that related to a specific and complication of professional activity and presence of plenty risk situations.

Inadequate level of social welfare of workers of law enforcement authorities in the today conditions is related to absence, first of all, of stability and system of legislation, that must guarantee him. Adequate level of the state financing that predetermines a social bleakness of workers of law enforcement authorities and members of their families in future. Research is based on the complex analysis of legislative acts that regulate social welfare of workers of law enforcement authorities with finding out of features of such social welfare. A concept and essence of social aid are determined in the article. In this article the structure of law enforcement authorities is examined. The analysis of legislative acts that regulate social welfare of workers of law enforcement authorities is conducted. The features of social welfare of workers of different law enforcement authorities are determined. Researches allow to us to talk that right for social welfare, being a constitutional guarantee is also envisaged in other laws of Ukraine, that regulate activity of different law enforcement authorities. Reviewing legislative acts that regulate social welfare of workers of different law enforcement authorities we can say, that majority from them has alike ositions. For the improvement of level of social welfare in the law enforcement system, to our opinion, appropriate would be systematization of all positions that touch social welfare of workers of different law enforcement authorities in an only legislative act and approximate equalization of all categories of workers of law enforcement authorities in their social rights and guarantee.

Key words: social welfare, social guarantees, level of social welfare, structure of law enforcement authorities, workers of law enforcement authorities, subsidium and payments.

Стаття надійшла 22 листопада 2016 р.

Розділ II

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 341.230:330.61

С. В. Васильчак,
О. Р. Жидяк, С. Б. Соловій

РЕЗЕРВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ ГАЛУЗИ

Висвітлено головні резерви підвищення економічної безпеки функціонування сільськогосподарських підприємств. З'ясовано, що резервами підвищення економічної безпеки функціонування сільськогосподарських підприємств є удосконалення процесу фінансування та управління, орієнтація на інноваційний розвиток підприємства, посилення конкурентоздатності, покращення кадрової політики, диверсифікація виробництва тощо.

Наведено напрями вдосконалення фінансування сільськогосподарських підприємств у контексті посилення економічної безпеки.

Ключові слова: *сільськогосподарські підприємства, економічна безпека, резерви, розвиток, конкурентоздатність, механізм, фінансові ресурси, ризик.*

Постановка проблеми. Економічна система України потребує докорінних трансформацій, спрямованих на підвищення її ефективності. Особливої уваги за сучасних умов потребують саме сільськогосподарські підприємства, які становлять основу національної безпеки країни та через специфіку діяльності є найбільше незахищеними. Тому формування домінантів підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є актуальним, оскільки становлення нових складових ринкового механізму господарювання сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційного періоду зумовлено необхідністю пошуку новітніх методів, механізмів і визначення резервів підвищення економічної безпеки функціонування підприємств.

Стан дослідження. Окремі аспекти формування та забезпечення економічної безпеки суб'єктів сільськогосподарського виробництва були предметом дослідження вітчизняних науковців, серед яких: І. В. Береза, В. В. Бойко, Л. А. Бехтер, В. П. Горьовий, О. І. Гойчук, О. В. Гривківська, О. Д. Гудзинський, Ю. О. Єлістратова, Н. С. Іванова, В. П. Ільчук, С. М. Кваша, К. В. Коваленко, Л. В. Коршик, П. А. Лайко, Н. О. Лисенко, О. О. Непочатенко, В. П. Стадник, Н. С. Танклевська, С. П. Титова, В. І. Ткачук, О. В. Шабінський, С. М. Шкарлет, Л. А. Хромушина, Л. М. Худолій, М. І. Яремова. Ними розглянуто особливості економіки та управління сільськогосподарських підприємств, їхній вплив на продовольчу безпеку країни та взаємозв'язок із економічною безпекою, наведено орієнтири та визначено тенденції розвитку господарюючих суб'єктів галузі, апробовано різні методологічні та методичні прийоми оцінки стану економічної безпеки.

Метою статті є розгляд резервів підвищення економічної безпеки функціонування сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних положень. Вважаємо, що основними резервами підвищення економічної безпеки є удосконалення процесу фінансування й системи управління, кадрової політики, забезпечення інноваційного розвитку, посилення конкурентоспроможності, а також раціональна диверсифікація виробництва та розгалужена логістика.

Варто зазначити, що за останні роки особливої актуальності набуває питання фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Головним резервом економічної безпеки є забезпечення належного рівня фінансування діяльності господарюючого суб'єкта, що має здійснюватися шляхом покращення репутації підприємства, оптимізації структури й розширення асортименту випущеної продукції та використання альтернативних джерел фінансування (зокрема, аграрних розписок, лізингу, венчурного інвестування, виходу на IPO тощо), використання інвестиційних коштів (у тому числі й іноземних), аналізу ефективності залучення фінансових ресурсів тощо.

Крім того, надійне фінансове підґрунтя сприяє підвищенню економічної безпеки та створює передумови для ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства. Тому формування структури фінансування треба здійснювати на основі детального аналізу ефективності залучення всіх можливих джерел. Перевага в такому разі надається найбільш оптимальним, враховуючи забезпечення високого рівня фінансової автономії, що уможливить посилення рівня економічної безпеки сільськогосподарського підприємства.

Головною причиною низької якості залучення фінансових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами можна вважати затяжну фінансово-економічну кризу, що посилено політико-економічною нестабільністю, яка відбилася на рівні економічної безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектора.

Найдієвішими критеріями поліпшення процесу фінансування підприємств є залучення додаткових джерел фінансових ресурсів, передусім інвестиційних та іноземного капіталу, а також вихід на фондовий ринок.

Окрім того, потребує оптимізації структура джерел фінансування сільськогосподарських підприємств, переважну частку в яких займають власні ресурси й лише незначну – інвестиції [1].

Вважаємо, що важливим резервом підвищення економічної безпеки є залучення інвестиційних ресурсів, використання яких можливе завдяки розробці господарюючими суб'єктами перспективних інвестиційних проектів і довгострокових стратегічних планів розвитку, що здатні сприяти веденню ефективної господарської діяльності.

Доречним у підвищенні економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є ефективне використання кредитних ресурсів, хоча доступність їхня є проблематичною. На нашу думку, вирішення питання покращення кредитування сільськогосподарських підприємств як резерву підвищення їх економічної безпеки можливе тільки в межах державного регулювання.

Натомість широкі можливості розкриваються для підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств завдяки використанню у їхньому фінансуванні аграрних розписок, які стали запроваджувати в Україні шляхом трансформації досвіду Бразилії з реалізації *Cedula de Produto Rural* – фінансового інструменту ринку капіталу, який діє у вигляді розписок-договорів під майбутній урожай у товарній або грошовій формі [2, с. 74].

У контексті забезпечення економічної безпеки господарюючих суб'єктів аграрна розписка вирішує не лише питання фінансового забезпечення посівної, а й дає змогу реалізувати продукцію.

Наступним джерелом фінансування сільськогосподарських підприємств, використання якого сприятиме підвищенню їх економічної ефективності, є розширення структури фінансування за допомогою венчурного капіталу, мета якого – фінансування передусім інноваційної діяльності.

В Україні венчурний капітал мало використовується в аграрній галузі й охоплює переважно високобюджетні проекти.

Також важливим резервом підвищення економічної безпеки функціонування сільськогосподарських підприємств є його інноваційний розвиток, який сприяє модернізації виробництва, розширенню ринку збуту, зниженню собівартості виробництва, підвищенню прибутковості діяльності тощо.

Ключовими аспектами підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств у межах активізації його інноваційної діяльності є створення на підприємстві фонду фінансової підтримки інноваційного розвитку, перехід на органічне виробництво, розширення сортового асортименту, переоснащення виробництва шляхом техніко-технологічних та організаційних інновацій тощо (рис.).



Рис. Напрями інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств як резерву посилення їхньої економічної безпеки

Джерело: авторська розробка.

Однією з характерних ознак сучасного сільськогосподарського підприємства є відсутність стабільних економічних зв'язків на умовах договірних домовленостей, що знижує рівень їхньої конкуренції за ціною та впливає на їхню економічну безпеку. На основі результатів проведеного аналізу визначено, що більшість вибіркової сукупності підприємств не мають постійних ринків збуту та не контролюють посередників, що негативно впливає на якість і ціну для кінцевого споживача.

У питанні посилення конкурентоздатності для забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств застосовують бенчмаркінг – він дає змогу провести практичний аналіз ефективності тієї чи іншої технології, можливий рівень рентабельності нового виду діяльності або прибутковість альтернативних напрямів діяльності та сегментів ринку, а також оцінити типові помилки конкурентів. Зауважимо, що для досягнення найкращих результатів доцільно враховувати провідний досвід інших господарюючих суб'єктів (передусім іноземних), що дає можливість виявити ймовірні ризики, сценарії розвитку і, як наслідок, знижувати вплив негативних чинників на власне підприємство. Тимчасом бенчмаркінг не можна асоціювати з аналізом конкурентного середовища фірми, тому що його цілі, завдання, методологія є значно ширшими й передбачають глибинний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємств. Оскільки суб'єкти аграрного сектора економіки України залежать від природно-кліматичних умов, політико-економічної нестабільності та конкурентної боротьби, бенчмаркінг дає змогу знизити негативний вплив факторів, підвищити ефективність господарювання, мінімізувати ризикованість діяльності, ґрунтуючись на досвіді конкурентів.

Зважаючи на те, що економічна безпека сільськогосподарських підприємств ставить за мету надійний захист ресурсів підприємства, попередження небажаних ризиків, забезпечення сталого розвитку, роль бенчмаркінгу є визначальною і дає можливість не лише знизити ймовірні ризики, а й підвищити ефективність функціонування та конкурентоспроможність господарюючого суб'єкта. Використання бенчмаркінгу дає змогу зміцнити економічну безпеку сільськогосподарських підприємств завдяки підвищенню конкурентоспроможності, визначенню потенційних конкурентів, їхніх сильних і слабких сторін, доцільності освоєння нових сегментів ринку, а також оцінити ефективність інноваційної технології, особливості вирощування новітніх сортів тощо.

Для посилення економічної безпеки функціонування сільськогосподарських підприємств також доцільним є використання можливостей логістики, які на сьогодні є нереалізованими. Проблема відсут-

ності раціонального підходу у співвідношенні попиту-пропозиції викликає неоднорідність цінової політики в країні, неефективне використання корпоративних ресурсів тощо. Звернемо увагу, що виробництво сільськогосподарської продукції має сезонний характер і тому в міжсезонний період потребує зберігання в спеціалізованих овочесховищах, об'єми яких є недостатніми, а створення нових вимагає значних фінансових ресурсів.

Наступним резервом підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є вдосконалення системи управління діяльністю господарюючого суб'єкта, яке може здійснюватися за концепцією Будинку якості (Quality House), що становить методику забезпечення цінності продукту, яку очікує споживач, за мінімальної його вартості.

У контексті забезпечення економічної безпеки підприємства застосовує на увагу техніко-технологічне оснащення виробництва. Застосування сучасної вискоєфективної техніки та технології, зорієнтованої на раціональне використання ресурсів, забезпечує оптимізацію виробництва, поліпшення якості продукції, зниження собівартості й покращення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Мінливі умови ринкового середовища аграрного сектора економіки України вимагають значної мобільності й адаптивності, що гарантує сільськогосподарським підприємствам високий рівень їхньої економічної безпеки.

Тому одним із резервів посилення економічної безпеки вважаємо диверсифікацію виробництва відповідно до сучасних умов, бо в аграрному виробництві диверсифікація «застосовується для зменшення ризиків, завоювання нових сегментів ринку, збільшення виручки підприємства через здійснення переробки, а в деяких випадках і реалізації кінцевим споживачам виробленої продукції» [3, с. 259]. Вона дає змогу більш раціонально використовувати наявні природні ресурси та скоординувати можливості сільськогосподарського підприємства з вимогами ринкового середовища.

Доведено, що зміцнення економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств повинно мати не локальний характер, а здійснюватися комплексно й системно, ґрунтуватися на резервах конкурентоздатності, фінансуванні, управлінні й інновації.

Але варто зауважити, що прирівнювання сільськогосподарських підприємств до одних стандартів посилення їхньої економічної безпеки є хибним шляхом, адже кожен господарюючий суб'єкт є індивідуальною одиницею зі своїми можливостями та досвідом. Постійний

моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища сприяє ухваленню правильних управлінських рішень, які визначають рівень економічної безпеки сільськогосподарського підприємства.

Висновки. Отже, головними резервами підвищення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є: використання матриці вибору стратегії формування економічної безпеки функціонування сільськогосподарських підприємств, удосконалення фінансування, орієнтація на інноваційний розвиток підприємства, посилення конкурентоздатності (шляхом дотримання міжнародних стандартів якості, бенчмаркінгу, укладання сталих договірних зв'язків, користування дорадчими послугами), покращення кадрової політики, диверсифікація виробництва тощо.

1. Голович Н. М. Забезпечення інвестиційної безпеки сільськогосподарських підприємств в системі економічної безпеки держави / Н. М. Голович // Наукові вісті. ПВНЗ «Галицька академія»: спеціальний вісник. – 2011. – С. 85–93.

2. Терешук С. М. Аграрна розписка як альтернативний варіант фінансового забезпечення аграрного виробництва / Г. М. Калентнік, Г. О. Пчелянська, С. М. Терешук // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – № 4 (70). – Т. 2. – 2012. – С. 74–79.

3. Шепіцен А. О. Стратегія диверсифікації як основа формування конкурентоспроможності аграрної продукції / А. О. Шепіцен // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2003. – № 3. – С. 256–259.

4. Шкарлет С. М. Мінімізація ризиків інноваційної діяльності в системі підвищення економічної безпеки аграрних підприємств / С. М. Шкарлет, В.П. Ільчук, В.С. Садчиков // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 3. – С. 83–90.

Васильчак С. В., Жидяк А. Р., Соловий С. Б. Резервы повышения экономической безопасности функционирования хозяйствующих субъектов отрасли

Освещены главные резервы повышения экономической безопасности функционирования сельскохозяйственных предприятий. Установлено, что резервами повышения экономической безопасности функционирования сельскохозяйственных предприятий являются совершенствование процесса финансирования и управления, ориентация на инновационное развитие предприятия, усиление конкурентоспособности, улучшение кадровой политики, диверсификация производства.

Приведены направления совершенствования финансирования сельскохозяйственных предприятий в контексте усиления экономической безопасности.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные предприятия, экономическая безопасность, резервы, развитие, конкурентоспособность, механизм, финансовые ресурсы, риск.*

Wasylichak S. V., Zhydyak O. R., Solovij S. B. Reserves of increase of economic security of functioning of economic entities of the industry

In this scientific article the main reserves of increasing the economic security of functioning of agricultural enterprises.

It is found that the reserves for increasing the economic security of functioning of agricultural enterprises is the improvement of financing and management, focus on innovative development of the enterprise, strengthening of competitiveness, improvement of human resources policy, diversification of production.

Given the direction of improving the financing of agricultural enterprises in the context of strengthening economic security.

Key words: *agricultural enterprise, economic security, reserves, development, competitiveness, mechanism, financial resources, risk.*

Стаття надійшла 22 листопада 2016 р.

УДК 336.71

О. В. Горалько

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ КОНСОЛІДОВАНОГО НАГЛЯДУ ЗА БАНКІВСЬКИМИ ГРУПАМИ НА ОСНОВІ ОЦІНКИ РИЗИКІВ

Проаналізовано структуру учасників банківського сектора, розмір їхнього статутного капіталу залежно від статусу банків. Досліджено ситуацію, за якої через очищення банківської системи від банків відбувається процес створення банківських груп.

Установлено сутність понять банківської групи, учасників банківських груп, їх контролерів і відповідальних осіб, розглянуто організацію банківського нагляду на основі оцінки ризиків за банківськими групами та запропоновано напрями її удосконалення.

Доведено, що в банківських групах слід проводити якісну оцінку ризиків, здійснювати їх контроль та моніторинг і вживати заходів щодо попередження негативних наслідків від настання ризикових подій.

Ключові слова: *банківський сектор, банківська група, банківський нагляд, управління ризиками, регулювання діяльності, система оцінки ризиків.*

Постановка проблеми. Діяльність Національного банку України у 2015 році була спрямована на забезпечення фінансової стабільності та динамічного розвитку фінансового сектора. Для цього було реалізовано низку заходів, а саме: підвищення прозорості фінансових ринків; очищення ринків від проблемних активів і модернізація системи регулювання й нагляду. З метою обмеження системних ризиків Національний банк України здійснює регулювання та нагляд за діяльністю банків і банківських груп. Положення «Про порядок ідентифікації та визнання банківських груп», затверджене постановою Правління Національного банку України від 09.04.2012 р. № 134, регламентує порядок ідентифікації банківських груп, призначення банківських груп, визначення відповідальної особи, зміни структури власності банківської групи та видів діяльності її учасників, припинення визнання Національним банком банківської групи [1]. Проте невирішеними залишаються питання механізму організації нагляду за діяльністю банківських груп, організації системи управління ризиками банківських груп та механізму їх нейтралізації.

Стан дослідження. Проблемам здійснення банківського нагляду присвячено праці зарубіжних і вітчизняних учених, серед них – О. Барановський, О. Берегуля, С. Дубков, І. Д’яконова, А. Кумановський, В. Міщенко, М. Могильницька, О. Скаско, Т. Смовженко, О. Тарасова, І. Школьник та ін.

Мета статті – дослідити питання організації та здійснення ефективного банківського нагляду на консолідованій основі за банківськими групами на основі оцінки ризиків.

Виклад основних положень. Упродовж 2015 року українська банківська система функціонувала в украй складних умовах. Військовий конфлікт на сході України та анексія Криму, накопичені зовнішні дисбаланси та погіршення ситуації на світових товарних ринках призвели до економічного спаду, спричинили суттєву девальвацію національної валюти та зумовили новий виток інфляції.

Основними системними ризиками, реалізація яких негативно вплинула на діяльність банків, були: погіршення платоспроможності позичальників через зменшення доходів населення та збиткову діяльність багатьох підприємств; звуження ресурсної бази банків через значний вплив депозитів протягом 2014–2015 років; незахищеність прав кредиторів; геополітичні ризики, пов’язані з анексією Криму та військовими діями на сході України.

Незважаючи на це, українська банківська система загалом адаптувалася до нових умов: найбільші банки вже провели переоцінку активів, доформували резерви під активні операції та залучили додатко-

вий капітал, почали перегляд бізнес-моделей. Триває спільна робота банків та Національного банку з відновлення повноцінного функціонування банківського сектора, зокрема посилення платоспроможності банків шляхом подальшої до капіталізації та приведення операцій з кредитування пов'язаних осіб до норм, встановлених Національним банком.

Першочерговим завданням для Національного банку України в 2015 році було очищення банківського сектора – виведення з ринку недобросовісних учасників і підвищення прозорості через розкриття реальних власників банків. Регулятор майже завершив реалізацію першого етапу Комплексної програми «Очищення банківського сектора». Станом на 1 січня 2016 року ліцензію Національного банку України на здійснення банківської діяльності мали 120 банківських установ, з яких функціонували 117 (табл. 1) [2].

Протягом 2015 року Національний банк України:

- ухвалив рішення про віднесення 59 банків до категорії проблемних і неплатоспроможних;

- відкликав ліцензію на здійснення банківської діяльності та ініціював процедуру ліквідації 43 банків, ухвалив рішення про ліквідацію двох банків, банківську ліцензію яких відкликано у 2014 році.

Таблиця 1

Очищення банківського сектора у 2015 році*

Статус банків	Кількість банків		Статутний капітал, млрд грн	
	2015	2016	2015	2016
діючі	147	117	173,4	206,4
неплатоспроможні	16	3	6,8	3,6
банківська система, усього	163	120	180,2	210,0
у процесі ліквідації	22	62		

* Дані станом на початок 2016 року, за джерелом 2.

Головною причиною цих рішень було здійснення банками ризикової діяльності, яка суперечила вимогам законодавства. Національний банк неодноразово вимагав від власників і керівництва проблемних і неплатоспроможних банків ужити заходів, спрямованих на поліпшення фінансового стану установ.

Але такі банки не доклали достатніх зусиль для стабілізації діяльності (зокрема, не збільшили капітал повною мірою для покриття накопичених збитків) та виконання вимог нормативно-правових актів.

Результати дій з очищення системи свідчать, що відбулися кількісні та якісні зміни у складі та структурі учасників банківського сектора.

Суттєво зросла частка державних банків і банків з іноземним капіталом: станом на початок 2016 року частка держави у статутному капіталі платоспроможних банків становила 37,9%, а частка іноземного капіталу – 39,4%.

Частка активів найбільших п'яти банків зросла до 54% наприкінці 2015 року порівняно з 45% у 2014-ому. Зросла і концентрація за коштами фізичних осіб – 62%, що пов'язано і з виведеннями багатьох банків із ринку, і зі збільшенням довіри вкладників до великих банків [2].

Упродовж минулих років банки масово ліквідують, але вони стали налагоджувати партнерські відносини зі страховими компаніями, венчурними корпоративними інвестиційними фондами, лізинговими компаніями, компаніями з управління активами, фінансовими компаніями, інвестиційними компаніями. Отже, в Україні почали створюватись банківські групи, до складу яких можуть входити банки та небанківські фінансові установи.

Згідно з Законом України «Про банки та банківську діяльність», *банківська група* – це група юридичних осіб:

- які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

- що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

- які мають спільного контролера, що складається з двох чи більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або

– що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

Банківська холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками банківської групи, належить до складу цієї банківської групи.

Компанія вважається такою, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, якщо частка доходу від реалізації фінансових послуг за результатами попереднього звітного року становить 50 і більше відсотків загального обсягу чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне середньоарифметичне значення активів банків (банку) – учасників (учасника) банківської групи за останні чотири звітні квартали становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що належать до цієї групи, за зазначений період.

Розрахунок переважної діяльності банківської групи здійснюється щороку станом на 1 січня.

Після того, як групу було визначено банківською на підставі переважної діяльності та частка сукупних активів банків (банку) у сукупному розмірі активів установ, що належать до цієї групи, зменшилася і становить від 40 до 50 відсотків, група продовжує вважатися банківською протягом трьох років із моменту такого зменшення[7].

Станом на 1 вересня 2016 року в Україні зареєстровано 18 банківських груп (табл. 2).

Основним завданням діяльності банківських груп є управління ризиками.

Управління ризиками в банківській групі – це сукупність методів, прийомів і заходів, за допомогою яких у банківській групі забезпечується виявлення (ідентифікація) ризиків, проводиться кількісна та якісна їх оцінка, здійснюється контроль і моніторинг ризиків, враховуються взаємозв'язки між різними категоріями(видами) ризиків, а також прогнозується настання ризикових подій і вживаються заходи щодо упередження негативних наслідків.

Таблиця 2

Банківські групи України*

№ з/п	Найменування	Контролер	Відповідальна особа	Учасники банківської групи	Визнання банківської групи	Зміна структури власності учасників банківської групи
1	«ГРАНТ»	Симов'ян Саркіс Ваграмович	ПАТ «СХІДНО-УКРАЇНСЬКИЙ БАНК «ГРАНТ»	1. ПАТ «СХІДНО-УКРАЇНСЬКИЙ БАНК «ГРАНТ». 2. ТОВАРИСТВО З ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «СТРАХОВА КОМПАНІЯ «ГРАНТСЕРВІС». 3. ТОВАРИСТВО З ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «СТРАХОВА КОМПАНІЯ «ІНТЕХ».	Рішення № 26 від 25.01. 2013	
2	–	ПАТ «Перший Інвестиційний Банк»	ПАТ «ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК»	1. ПАТ «ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК». 2. ТзОВ «ГЛОБАЛЬНА ПЛАТІЖНА МЕРЕЖА».	Рішення № 85 від 15.02. 2013	
3	Група «Південний»	Родін Юрій Олександрович	ПАТ АКЦІОНЕРНИЙ БАНК «ПІВДЕННИЙ»	1. ПАТ АКЦІОНЕРНИЙ БАНК «ПІВДЕННИЙ». 2. АКСПУ SABIEDRIBAS «Regionala investiciju banka», АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «Регіональний інвестиційний банк» (Латвія). 3. ПрАТ СТРАХОВА КОМПАНІЯ «ТЕКОМ». 4. ПАТ ЗАКРИТИЙ НЕДИВЕРСИФІКОВАНИЙ ВЕНЧУРНИЙ КОРПОРАТИВНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ФОНД «СТРАТЕГІЧНІ ІНВЕСТИЦІЇ».	Рішення № 105 від 22.02. 2013	
4	«ПРИВАТ БАНК»	ПАТ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ПРИВАТ-БАНК»	ПАТ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ПРИВАТ-БАНК»	1. ПАТ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ПРИВАТБАНК». 2. АС «ПриватБанк» (Латвійська Республіка). 3. Акціонерне товариство «ПРИВАТБАНК» (Грузія). 4. СІА «ПриватЛізінг» (Латвійська Республіка). 5. ТзОВ «Страхова компанія «ТАО» (Грузія).	Рішення № 135 від 15.03. 2013	

				6. ТзОВ «Прайм Лізинг» (Грузія). 7. СІА «ПриватБрокерс» (Латвійська республіка). 8. ТзОВ»ФІНАНСОВА КОМПАНІЯ «ФІНІЛОН».		
5	–	БНП Паріба Груп	ПАТ «Укр Сиббанк»	1. ПАТ «УкрСиббанк». 2. ПрАТ»Страхова компанія «Кардіф». 3. ТзОВ»Українська лізингова компанія». 4. ПрАТ»Компанія з управління активами – Адміністратор пенсійних фондів «УкрСиб Ессет Менеджмент». 5. ТзОВ»УКРСИБ-ФІНАНС». 6. ТзОВ»Компанія з управління активами – Адміністратор пенсійних фондів «УкрСиб Кепітал Менеджмент».	Рішення № 149 від 22.03. 2013	
6	–	ВАТ «СБЕРБАНК РОСІЇ»	ПАТ «СБЕР-БАНК»	1. ПАТ «СБЕРБАНК». 2. ПАТ»ВіЕс Банк». 3. ТзОВ»СБЕРБАНК ЛІЗИНГ УКРАЇНА».	Рішення № 463 від 05.07. 2013	Рішення № 268 від 01.06 2016
7		РКО Bank Polski SA	ПАТ «КРЕДО-БАНК»	1. ПАТ»КРЕДОБАНК». 2. ТзОВ»Фінансова компанія «ІДЕА КАПІТАЛ». 3. ТзОВ «Фінансова компанія «Приватні інвестиції».	Рішення № 490 від 12.07. 2013	
8	–	Суботін Віктор Георгійович	ПАТ «МЕГА-БАНК»	1. ПАТ»МЕГАБАНК». 2. ТзОВ»Фондова компанія «Інвеста».	Рішення № 502 від 19.07. 2013	
9	ПАТ «ПУМБ»	Ахметов Рінат Леонідович	ПАТ «ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК»	1. ПАТ «ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК». 2. ТзОВ»Інвестиційна компанія «ТЕССЕРА КАПІТАЛ» 3. ПрАТ»УАСК АСКА». 4. ПрАТ»УАСК АСКА-Життя» . 5. Товариство з додатковою відповідальністю «Страхова компанія «Іллічівська». 6. ПрАТ»Страхове товариство «Іллічівське». 7. ПрАТ»Страхова компанія АСКО-Донбас Північний».	Рішення № 501 від 19.07. 2013	
10	«Дельта»	Лагун Микола Іванович	ПАТ «Дельта Банк»	1. ПАТ «Дельта Банк». 2. ПАТ «Кредитпромбанк». 3. ПАТ «ОМЕГА БАНК». 4. ЗАТ»Дельта Банк» (Республіка Білорусь). 5. ПАТ «АСТРА БАНК».	Рішення № 548 від 02.08.2013	

11	–	OTP Bank Plc (OTP Bank Nyrt, BAT OTP Bank)	ПАТ «ОТП Банк»	1. ПАТ «ОТП Банк»; 2. ТзОВ «Компанія з управління активами «ОТП Капітал»; 3. ТзОВ «ОТП Лізинг».	Рішення № 673 від 13.09.2013	Рішення № 350 від 22.07.2016
12	–	ПАТ «Державний ощадний банк України»	ПАТ «Державний ощадний банк України»	1. ПАТ «Державний ощадний банк України». 2. ПАТ «Агентство по рефінансуванню житлових кредитів». 3. SSB NO.1 Plc (Великобританія).	Рішення № 775 від 11.10.2013	
13	–	Мороховський Вадим Вікторович та Мороховська Лія Семенівна	ПАТ «БАНК ВОСТОК»	1. ПАТ «БАНК ВОСТОК». 2. ПАТ «ЗАКРИТИЙ НЕДИВЕРСИФІКОВАНИЙ ВЕНЧУРНИЙ КОРПОРАТИВНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ФОНД «ВЕРМОНТ».	Рішення № 211 від 21.05.2014	
14	Уні-Кредит (Україна)	UniCredit S.p.A (УніКредит С.п.А) (Італія)	ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «УКРСОЦБАНК»	1. ПАТ «УКРСОЦБАНК». 2. ТзОВ «СПЕЦІАЛІЗОВАНА ІНВЕСТИЦІЙНО-БУДІВЕЛЬНА КОМПАНІЯ З УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ «УКРСОЦ-НЕРУХОМІСТЬ».	Рішення № 501 від 27.11.2014	
15	«ВТБ»	Банк ВТБ (ВАТ) (Російська Федерація)	ПАТ «ВТБ БАНК»	1. ПАТ «ВТБ БАНК». 2. ПАТ «БМ БАНК».	Рішення № 54 від 10.02.2015	
16	ТРАСТ-КАПІТАЛ	Кравченко Ірина Юріївна	ПАТ «Акціонерний комерційний банк «Траст-капітал»	1. ПАТ «Акціонерний комерційний банк «Траст-капітал». 2. ТзОВ «Компанія з управління активами «Траст Есет Менеджмент».	Рішення № 177 від 01.04.2016	
17	Іноземна банківська група Райффайзен в Україні	Raiffeisen Zentralbank Österreich Aktiengesellschaft [Райффайзен Центральный банк Естеррайх Акціонерн-гельшафт] (Республіка Австрія)	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	1. ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». 2. ТзОВ «Райффайзен Лізинг Аваль». 3. ТзОВ «РЕК Гамма». 4. ПрАТ «Український процесінговий центр». 5. ТзОВ «РСР Україна».	Рішення № 296 від 10.06.2016	
18	–	AVH Holdings S.A. (Ей-Бі-Ейч Холдінгз С.А.) Люксембург	ПАТ «АЛЬФА-БАНК»	1. ПАТ «АЛЬФА-БАНК» 2. ПрАТ «Страхова компанія «Альфа Страхування»	Рішення № 435 від 02.09.2016	

* За джерелом 3.

Формування системи ризик-менеджменту в банківській групі має ґрунтуватися на певних принципах, як-от:

- безперервність процесу виявлення, вимірювання та контролю всіх видів ризиків банківської групи на всіх рівнях;
- максимальна уніфікація процедур і методології ризик-менеджменту в учасників банківської групи;
- запровадження системи лімітів для обмеження концентрації кредитного ризику на одного контрагента, одного інсайдера, групу пов'язаних контрагентів банківської групи;
- запровадження системи лімітів для обмеження ризику банківської групи, пов'язаного з участю учасників банківської групи в статутному капіталі юридичної особи, що не є фінансовою установою;
- забезпечення оперативності збирання відповідної звітності учасників банківської групи з метою складання звітів про ризики банківської групи;
- стимулювання учасників банківської групи до постійного вдосконалення системи ризик-менеджменту та зацікавленості в її практичному застосуванні.

Ризики мають бути належним чином виявлені та кількісно і якісно оцінені і у розрізі учасників банківської групи, і загалом по банківській групі. Неповне, неправильне виявлення або невиявлення ризиків, неналежне їх вимірювання є однією з головних причин майбутніх проблем. Це означає, що:

- виявлення ризиків не може обмежуватися основними ризиками або видами діяльності кожного з учасників банківської групи, а також ризиками, управління якими здійснюється на індивідуальному рівні щодо кожного з учасників банківської групи;
- для кожної категорії ризику треба з'ясувати всі джерела такого ризику, а не тільки найбільш поширені та очевидні [4].

Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп, затверджене Постановою Національного банку від 20.06.2012 р. за № 254, встановлює порядок розрахунку регулятивного капіталу банківської групи, вимог щодо достатності регулятивного капіталу банківської групи, нормативи ліквідності, нормативи кредитного ризику та нормативи участі (інвестування) [5].

На нашу думку, Національному банку України для банківських груп потрібно запровадити нові економічні нормативи, відмінні від нормативів банків.

З метою забезпечення виконання вимог щодо достатності регулятивного капіталу банківської групи та вжиття відповідних заходів із

попередження непередбаченого значного зменшення регулятивного капіталу внаслідок майбутніх змін у діяльності, зовнішніх факторів відповідальна особа банківської групи повинна визначати і впроваджувати принципи забезпечення достатності регулятивного капіталу банківської групи, її підгруп, учасників банківських груп, які охоплюють, зокрема, прогностичні показники достатності регулятивного капіталу та відповідають вимогам банківського законодавства і нормативно-правових актів Національного банку.

Для гарантування адекватного рівня ліквідності банківської групи відповідальна особа має забезпечити ефективне управління ліквідністю банківської групи, підтримуючи її на достатньому рівні, необхідному для здійснення діяльності такою групою, без істотних обмежень грошових потоків, з метою своєчасного виконання усіх узятих на себе зобов'язань із урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів шляхом забезпечення оптимального співвідношення активів і пасивів за строками і сумами.

Відповідальна особа банківської групи має здійснювати аналіз невідповідності між активами і пасивами за строками до погашення в розрізі валют. До розрахунку мають включатися активи та пасиви в кожній істотній валюті. Валюта вважається істотною, якщо загальна сума активів або пасивів у такій валюті становить 5% чи більше від загальної суми активів або пасивів банківської групи.

Відповідальна особа банківської групи має забезпечити диверсифікованість джерел залучення коштів банківської групи та не допускати концентрації джерел залучення коштів від обмеженої кількості контрагентів. Концентрація фінансування за одним контрагентом вважається істотною, якщо залучені банківською групою кошти від одного контрагента становлять понад 5% від загальної суми зобов'язань банківської групи.

Відповідальна особа банківської групи повинна визначити і впровадити принципи концентрації кредитного ризику на одного контрагента, групу взаємопов'язаних контрагентів за галузями або секторами економіки, за географічними регіонами, за видами фінансових інструментів.

Моніторинг упровадження принципів концентрації кредитного ризику відповідальна особа банківської групи повинна здійснювати один раз на півроку, приділяючи особливу увагу істотним відхиленням фактичних результатів від прогностичних [4].

Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» визначають дев'ять категорій ризику з метою здійснення банківського нагляду, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик

зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [6].

Вважаємо, доцільно було би розробити систему оцінки ризиків і для банківських груп, у якій виділити: категорії ризику, притаманні діяльності банківських груп; процес управління ризиками; процес вимірювання ризиків банківських груп; механізми їх мінімізації та усунення. Слід зауважити, що така система має враховувати ризики на консолідованій основі, а не на індивідуальній.

Висновки. Національний банк України організовує процес управління ризиками банківських груп з метою виявлення потенційних або уже наявних проблем задля усунення їх у майбутній діяльності, позаяк у кінцевому варіанті це може призвести до банкрутства.

Оскільки структура банківських груп не є однорідною, тож не існує єдиної системи управління ризиками. Таку систему кожна банківська група має розробити з урахуванням своїх потреб. Банківські групи із підвищеним ризиком вимагатимуть набагато більшої уваги з боку банківського нагляду.

Національний банк України має забезпечити якісний нагляд за діяльністю банків і банківських груп, виявити проблеми в їхній діяльності та прослідкувати за їх усуненням для стабілізації фінансової системи, її відповідності світовим стандартам, що стане підґрунтям для відновлення економіки України.

1. Про порядок ідентифікації та визнання банківських груп: Положення, затверджене постановою Національного банку України від 09.04.2012 р. № 134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12>.

2. Річний звіт-2015 Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58023.

3. Національний банк України. Банківські групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57513.

4. Про схвалення змін до деяких нормативних актів Національного банку України (зміни до Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, зміни до Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України): постанова Національного банку України від 21.06.2012 р. № 255 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0255500-12>

5. Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп: постанова Національного банку України від 20.06.2012 р. за № 254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1178-12>

6. Система оцінки ризиків: методичні вказівки з інспектування банків Національного банку України від 15.03.2004 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>

7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14).

Горалько О. В. Организация системы консолидированного надзора за банковскими группами на основании оценки рисков

Проанализирована структура участников банковского сектора, размер их уставного капитала в зависимости от статуса банков. Исследована ситуация, в которой в результате очищения банковской системы от банков происходит процесс создания банковских групп.

Установлена сущность понятий банковской группы, участников банковских групп, их контролеров и ответственных лиц, рассмотрена организация банковского надзора на основании оценки рисков за банковскими группами и предложены направления ее усовершенствования. Доказано, что в банковских группах следует проводить качественную оценку рисков, осуществлять их контроль и мониторинг и принимать меры относительно предупреждения негативных последствий от наступления рискованных событий.

Ключевые слова: *банковский сектор, банковская группа, банковский надзор, управление рисками, регуляция деятельности, система оценки рисков.*

Goralko O. V. Organization of the system of the consolidated supervision after bank groups on the basis of estimation of risks

The structure of the banking sector participants and the amount of share capital depending on the status of banks. In 2015, the National Bank of Ukraine is actively carried out the cleaning of the banking system. Consequently, as of January 1, 2016 the banking system, there were 120 banks, of which 62 were in the process of liquidation.

As a result, the banking system of clearing banks, the process of banking groups. As of September 1, 2016 in Ukraine recorded 18 banking groups. The composition of banking groups is very diverse: banks, additional liability companies, limited liability companies, insurance companies, venture capital funds, finance companies, leasing companies, asset management companies.

The essence of the concept of risk management and the basic principles which should be based on the formation of risk management in the banking group. Regulations on the regulation of banking groups found the calculation of regulatory capital of the banking group requirements on adequacy of regulatory capital of the banking group liquidity ratios, credit risk standards and norms of participation (investment). Since the banking group includes not only banks but also other financial institutions it would be the National Bank of Ukraine to introduce new banking groups, prudential standards other than standards banks.

For the inspection of banks identified nine categories of risk, namely credit risk, liquidity risk, interest rate risk, market risk, currency risk, operational and technological risk, reputational risk, legal risk and strategic risk. It would be advisable to develop a system of risk banking groups, which should take into account the risks on a consolidated basis and not on individuality. It is necessary for this to the National Bank of Ukraine was able to organize the process of risk management banking groups to identify potential or existing problems for eliminating them in future activities, as in the final version of it can lead to bankruptcy.

Key words: bank sector, bank group, bank supervision, risk management, adjusting of activity, system of estimation of risks.

Стаття надійшла 18 жовтня 2016 р.

УДК 657:004(075.8)

**І. М. Горбан,
Н. В. Наконечна**

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Досліджено основні підходи до формування відповідних теоретико-методичних засад безпеки комерційного банку. Розкрито особливості реалізації заходів, яких вживають комерційні банки для забезпечення власної економічної безпеки і які ще не мають комплексного та системного характеру.

З'ясовано, що у вузькому розумінні економічну безпеку комерційного банку слід розглядати як стан, за якого корпоративні економічні інтереси є захищеними, а цілісність збережена, у широкому розумінні – як діяльність, спрямовану на протидію загрозам і небезпекам, а також такий стан економічної системи банку, за якого реалізуються корпоративні економічні інтереси та зберігається її цілісність.

Ключові слова: економічна безпека банку, стан комерційного банку, загрози, оптимальна система економічної безпеки комерційного банку.

Постановка проблеми. Безпека комерційного банку полягає у попередженні та прогнозуванні розвитку кризових явищ, забезпеченні ефективної роботи фінансової установи. Система економічної безпеки комерційного банку повинна ґрунтуватися на засадах постійного режиму роботи, а не створюватися за фактом настання загроз чи виникнення економічних криз. Тому сьогодні банки зобов'язані приділяти більше уваги забезпеченню своєї економічної безпеки, використовуючи

насамперед власні можливості. Однак заходи, яких вживають комерційні банки для забезпечення власної економічної безпеки, ще не мають комплексного та системного характеру, а спрямовані на захист від реалізації окремих загроз, тому не гарантують належного рівня економічної безпеки.

Метою статті є обґрунтування потреби у розробці теоретико-методичних засад формування системи економічної безпеки комерційного банку.

Стан дослідження. Дослідженню проблеми економічної безпеки комерційного банку присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: О. Барановського, Т. Болгар, З. Васильченко, Р. Гриценко, М. Зубок, Л. Перехрест, Л. Стрельбицької, С. Яременко, Л. Абалкіна, В. Богомолова, В. Гамзи, В. Тамбовцева, В. Ярочкіна та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Виклад основних положень. У сучасних умовах діяльність комерційних банків характеризується нестабільністю, важкою прогнозованістю та швидкою динамікою. Все це супроводжується на тлі різних трансформаційних процесів у державі кризовими явищами в економіці, нестабільною політичною ситуацією, значним впливом державних органів, недосконалістю чинного законодавства, зростанням економічної злочинності, що й створює передумови виникнення значної кількості загроз та небезпек для існування банківського бізнесу. Таким чином, проблема безпеки набуває першочергового значення.

Для розуміння сутності економічної безпеки банку, на нашу думку, необхідно дослідити її трактування науковцями.

Перші визначення поняття «економічна безпека комерційного банку» в Україні запропонували О. Барановський, Т. Болгар, З. Васильченко, Р. Гриценко, М. Зубок, Л. Перехрест, Л. Стрельбицька, С. Яременко та інші вітчизняні вчені. Причому більшість із них концептуально розкривають цю дефініцію як стан, за якого забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності банку, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації; сукупність охорони комерційної та банківської таємниці, забезпечення стану найкращого використання ресурсів щодо запобігання загрозам комерційних банків, захисту фінансових і матеріальних ресурсів та створення умов стабільного, ефективного функціонування й максимізації прибутку; здатність протистояти деструктивним змінам на фінансовому ринку і забезпечити виживання в конкурентній боротьбі банківського бізнесу. Отже, в основі поняття «економічна безпека

комерційного банку» закладено певний стан банку та охорона банківської таємниці.

На нашу думку, таке розуміння не цілком відповідає сучасним реаліям здійснення банківського бізнесу, оскільки, трактуючи безпеку як стан, отримуємо певну характеристику, котра відображає результат певних дій, що здійснюються з метою усунення загроз. З іншого боку, ототожнення економічної безпеки комерційного банку з охороною банку та банківської таємниці зводить розуміння поняття «економічна безпека комерційного банку» до технічного чи фізичного захисту ресурсів і персоналу банку. Це чітко проявилось в період світової фінансово-економічної кризи, коли вітчизняні банки, маючи сучасні системи економічної безпеки, не змогли ефективно протидіяти різноманітним загрозам, які тоді виникали.

Досліджуючи банківський сектор, ми провели анкетування 74 працівників різних комерційних банків м. Львова. Банки, що увійшли до вибірки, належать до різних груп банківської системи України. На підставі здійснюваного аналізу було виявлено значні розходження в розумінні банкірами самого поняття «економічна безпека комерційного банку». На запитання «Що Ви розумієте під економічною безпекою комерційного банку?» працівники відповідали по-різному (табл.).

Таблиця

Сутність поняття «економічна безпека комерційного банку»*

№ з/п	Варіанти відповідей	Питома вага, %
1	Стан, за якого корпоративні економічні інтереси є захищеними, а цілісність збережена	47
2	Діяльність, спрямована на протидію загрозам і небезпекам, а також такий стан економічної системи банку, за якого реалізуються корпоративні економічні інтереси та зберігається її цілісність	28
3	Надійна охорона майна, відсутність крадіжок грошей і захист конфіденційної банківської інформації	12
4	Зменшення ризику діяльності та недопущення банкрутства	7
5	Ефективне використання наявних ресурсів і ринкових можливостей, які дають змогу відвертати внутрішні та зовнішні загрози	5
6	Дотримання техніки безпеки під час ведення банківських операцій	1

* Складено авторами за результатами анкетування.

Як видно з таблиці, більшість респондентів схилиються думки, що економічна безпека – це стан, за якого корпоративні економічні інтереси є захищеними, а цілісність збережена.

Детальний аналіз заповнених анкет дав можливість зробити висновок, що такий варіант відповіді обрали спеціалісти, на яких покладено виконання окремих операцій, а саме: спеціалісти з обслуговування клієнтів, касири, спеціалісти бек-офісу та кредитні експерти.

Респондентами, які розуміють економічну безпеку комерційного банку як діяльність, спрямовану на протидію загрозам і небезпекам, а також такий стан економічної системи банку, за якого реалізуються корпоративні економічні інтереси та зберігається її цілісність, виявилися працівники управлінського апарату комерційних банків, зокрема: голови правління банків, заступники голови правління банку, керівники філій банків і керівники відділень.

Незначна частина працівників банків розуміють економічну безпеку банку як надійну охорону майна, відсутність крадіжок грошей та захист конфіденційної банківської інформації. Серед них – спеціалісти з безпеки, спеціалісти з обслуговування клієнтів та керівники певних відділів.

Аналіз різних підходів до визначення сутності поняття «економічна безпека комерційного банку» та проведене нами дослідження уможливили власне трактування економічної безпеки комерційного банку як у вузькому, так і в широкому розумінні.

У вузькому розумінні економічну безпеку комерційного банку, на нашу думку, слід тлумачити як стан, за якого корпоративні економічні інтереси є захищеними, а цілісність збережена. У широкому розумінні – це діяльність, спрямована на протидію загрозам і небезпекам, а також такий стан економічної системи банку, за якого реалізуються корпоративні економічні інтереси та зберігається її цілісність.

Водночас, від чіткого визначення сутності економічної безпеки комерційного банку залежить формування системи економічної безпеки банківських установ, оскільки без системного підходу комерційний банк не здатен оцінити перспективи власного зростання, розробити тактику і стратегію розвитку.

Вважаємо, що економічну безпеку кожного банку доцільно розглядати з двох позицій: по-перше, стосовно власної безпеки щодо збереження цілісності банку як системи. Це потребує визначення адекватної структури органів управління, чіткого розподілу їхніх функцій на всіх рівнях, застосування найдоцільніших методів управління; по-друге, банк має враховувати, що він може створювати небезпеку іншим суб'єктам: державі, фірмам, особам.

Інакше кажучи, банк повинен турбуватися не тільки про безпеку для себе, а й для інших.

Таким чином, забезпечення економічної безпеки є невід'ємною складовою діяльності банку. Зважаючи на те, що безпека є складним і багатоаспектним явищем, ефективно її забезпечення мусить ґрунтуватися на комплексному підході, який передбачає розгляд та аналіз усіх його елементів у сукупності, цілісності та єдності.

Отримання достовірної інформації про стан безпеки будь-якого комерційного банку та результати його фінансової діяльності є, безперечно, одним із основних завдань системи управління банком. Назагал вирішення завдань, які стоять сьогодні перед системою економічної безпеки, є неможливим без здійснення постійного моніторингу економічної ситуації, детального вивчення проблем, що виникають під впливом швидкозмінних внутрішніх і зовнішніх чинників. Попри це внаслідок непередбачуваних умов у фінансовій сфері країни та недоліків сучасних систем безпеки нині особливо актуальним є питання розроблення та впровадження у діяльність комерційних банків адекватної системи економічної безпеки.

У сучасній науковій думці фактично немає єдиного системного підходу до формування оптимальної системи економічної безпеки підприємницьких структур, зокрема комерційного банку. Відсутність такої системи призводить до того, що на практиці забезпечення економічної безпеки банку організовують безсистемно та односторонньо, зводячи все до фізичної охорони. Таким чином, елементарна структура системи економічної безпеки комерційних банків сформована хаотично. Іноді недостатньо компонент для того, щоби система досягала поставлених цілей, деколи є зайві, тобто їхнє функціонування не є ефективним з погляду їх внеску в досягнення цілей. Крім того, наукових досліджень, присвячених формуванню оптимальної системи економічної безпеки комерційного банку, практично не проводилося.

Вважаємо, що для формування оптимальної системи економічної безпеки комерційного банку слід дотримуватися певного алгоритму, який охоплює низку етапів:

- ухвалення попереднього рішення власником або вищим органом управління банку щодо формування системи економічної безпеки. Якщо на рівні керівництва немає бажання прийняти таке рішення, тоді система не буде утворена. Якщо рішення є позитивним, то треба переходити до наступного етапу;
- визначення об'єктів економічної безпеки;
- встановлення потенційних і реальних загроз для кожного об'єкта безпеки;

– визначення основних видових функцій економічної безпеки, за допомогою яких здійснюватиметься протидія загрозам та забезпечуватиметься цілісність комерційного банку;

– окреслення внутрішніх кадрових можливостей щодо виконання визначених видових функцій економічної безпеки. Якщо таких можливостей немає, тоді процес формування системи буде відхилено. Якщо ж є певні резерви, але їх недостатньо, то керівництво банку переходить до наступного етапу;

– моніторинг зовнішніх безпекових структур, які можна залучати до надання послуг з економічної безпеки комерційного банку та отримання інформації про їхню якість і вартість. Після здійснення такого моніторингу ухвалюють рішення, які зовнішні структури будуть забезпечувати безпеку комерційного банку;

– аналіз можливостей щодо фінансування витрат, пов'язаних із функціонуванням системи економічної безпеки. Якщо фінансових можливостей у банку немає, процес формування буде відхилено. Якщо аналіз фінансових можливостей позитивний, то керівництво банку може переходити до наступного етапу;

– моніторинг внутрішнього нормативно-правового забезпечення функціонування системи економічної безпеки та визначення переліку нормативних актів, які необхідно розробити та ухвалити на рівні комерційного банку;

– визначення організаційної структури системи економічної безпеки та управління нею;

– підготовка і затвердження концепції економічної безпеки комерційного банку;

– ухвалення остаточного рішення (наказу) про створення системи економічної безпеки комерційного банку.

Алгоритм формування оптимальної системи економічної безпеки комерційного банку повинен розкривати її як складну структуру, на котру впливає зовнішнє середовище, а також внутрішнє, в якому відбуваються комерційні операції, що зумовлюють певний вплив комерційного банку на навколишнє середовище. Під алгоритмом формування системи економічної безпеки комерційного банку розуміємо логічну послідовність виконання певних видів робіт зі створення оптимальної системи.

На наш погляд, оптимальна система має охоплювати найважливіші елементи, які гарантують ефективне функціонування комерційного банку в умовах фінансово-економічної кризи, недостатнього нормативно-правового забезпечення та низького професійного рівня працівників з питань економічної безпеки.

Отже, очевидним, що для забезпечення економічної безпеки банківської системи необхідно, аби в кожному банку було створено власну систему економічної безпеки. Неодмінною умовою ефективного функціонування цієї системи є дотримання характерних її ознак (рис.).

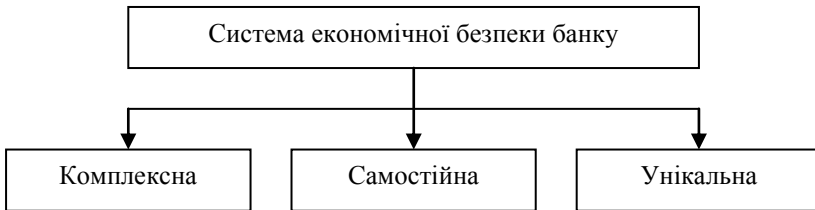


Рис. Характеристика системи економічної безпеки комерційного банку

Складено за джерелом 10, с. 150.

Система економічної безпеки банку має бути комплексною. Важливо, щоб вона забезпечувала економічну, матеріальну, кадрову, інтелектуальну, фінансову, інформаційну, фізичну, пожежну та інші види безпеки, оскільки будь-які втрати банку – матеріальні, фінансові, кадрові, інформаційні тощо – мають економічні наслідки.

Наступною умовою системи економічної безпеки банку є її самостійність. Однак ця самостійність є відносною, позаяк система безпеки банку – це один із елементів вищого рівня безпеки: банківської системи, фінансової, економічної та національної. Система економічної безпеки банку є унікальною для кожного окремого банку, бо залежить від конкретного розвитку цього суб'єкта, конкуренції, ризикованості операцій, якісного підбору кадрів, їхньої поведінки та фаховості. Однією з умов формування оптимальної системи економічної безпеки комерційного банку є визначення сфер, у яких перебувають чинники потенційних загроз і небезпек. До таких головних сфер передусім належать: економічна (неможливість банку здійснювати фінансові операції); соціальна (незадоволеність співробітників умовами праці та її оплати); технічна (використання застарілих технологій і техніки, гальмування їх модернізації); інформаційна (недостатність потрібної зовнішньої інформації).

Таким чином, оптимальна система економічної безпеки комерційного банку – це сукупність взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою та завданням, необхідних для протидії внутрішнім

і зовнішнім загрозам з метою захисту основних цілей бізнесу та створення безпечних умов розвитку. При цьому структура системи економічної безпеки комерційного банку повинна включати такі обов'язкові елементи, як об'єкт, суб'єкт і механізм забезпечення економічної безпеки.

Висновки. Для гарантування економічної безпеки комерційного банку слід побудувати оптимальну систему економічної безпеки, яка мусить бути комплексною, самостійною та унікальною. Стрижневим її елементом має стати механізм забезпечення економічної безпеки, який становить сукупність пов'язаних між собою технологічних і загальнозабезпечувальних складових цього процесу, спрямованого на досягнення системних цілей.

Важливим для ефективного функціонування системи економічної безпеки комерційного банку є розподіл визначених функцій економічної безпеки та управління між відповідними структурними підрозділами, що дає змогу покращити управління нею.

Отож запропоновано алгоритм, який передбачає комплексний підхід і послідовність виконання етапів та загалом впорядковує складний за своєю природою процес формування оптимальної системи економічної безпеки комерційного банку. Він уможливорює формування всіх основних структурних елементів системи економічної безпеки, функціональних зв'язків між ними, підвищення її якості, оптимізацію часу та витрат на її створення.

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.

2. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Т. М. Болгар. – Суми, 2009. – 21 с.

3. Васильченко З. Теоретична концепція оцінки економічної безпеки банку / З. Васильченко, І. Васильченко // Банківська справа. – 2006. – № 4. – С. 36–45.

4. Гриценко Р. Економічна безпека банківської системи України / Р. Гриценко // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 4. – С. 27–28.

5. Зубок М. І. Безпека банків / М. І. Зубок. – К., 2002. – 306 с.

6. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності: монографія / Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький; за ред. М. П. Стрельбицького. – К.: Кондор, 2004. – 600 с.

7. Перехрест Л. М. Вплив ризиків та загроз на фінансову безпеку банків / Л. М. Перехрест // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду

України: збірник наукових праць НАН України. – Львів: ІРД, 2008. – № 1 (69). – С. 271–279.

8. Стрельбицька Л. М. Банківське безпекознавство: навч. посібник / Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький, В. К. Гіжевський; за ред. М. П. Стрельбицького. – К.: Кондор, 2007. – 602 с.

9. Яременко С. М. Забезпечення економічної безпеки діяльності банків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С. М. Яременко. – К., 2010. – 20 с.

10. Мельник С. І. Формування системи економічної безпеки банку / С. І. Мельник // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук. статей. – Х., 2010. – Вип. 29. – С. 149–152.

Горбан І. М., Наконечна Н. В. Формирование теоретико-методических основ экономической безопасности коммерческого банка

Исследованы основные подходы к формированию соответствующих теоретико-методических основ безопасности коммерческого банка. Раскрыты особенности реализации мер, предпринимаемых коммерческими банками по обеспечению собственной экономической безопасности, которые не имеют комплексного и системного характера.

Установлено, что в узком смысле экономическую безопасность коммерческого банка следует рассматривать как состояние, при котором корпоративные экономические интересы защищены, а целостность сохранена, в широком смысле – как деятельность, направленную на противодействие угрозам и опасностям, а также такое состояние экономической системы банка, при котором реализуются корпоративные экономические интересы и сохраняется ее целостность.

Ключевые слова: *экономическая безопасность банка, состояние коммерческого банка, угрозы, оптимальная система экономической безопасности коммерческого банка.*

Gorban I. M., Nakonechna N. V. Formation of the theoretical and methodological foundations for the economic security of the commercial bank

The basic approaches to the formation of the theoretical and methodological foundations of the security of commercial banks. The features of the implementation measures taken by the commercial banks to ensure their own economic security is not comprehensive and systematic.

The system of economic security of the commercial bank should be based on the principles of continuous mode, but not created by the fact of the threat or occurrence of economic crises. Therefore, today banks should pay more attention to ensuring their economic security, using primarily local capacity.

In modern terms the commercial banks is characterized by instability, severe predictability and dynamically. All this is accompanied on the background of various transformation processes in the country, the crisis in the economy, unstable political situation, strongly influenced by public authorities, the imperfection of the current legislation, the growth of economic crime, which creates prerequisites

of a considerable number of threats and dangers to the existence of the banking business. Thus, the problem of security becomes paramount.

Addressing challenges that are now facing the system of economic security is impossible without continuous monitoring of the economic situation, a detailed study of the problems arising under the influence of rapidly changing internal and external factors.

In our view, the optimal system should include a set of key elements that ensure the effective functioning of commercial banks in the financial and economic crisis, lack of legal security and low professional level of employees on economic security.

The algorithm, which provides a comprehensive approach and sequence of stages and organizes the whole complex by nature the formation of optimum system of economic security of the commercial bank. It allows you to create all the main structural elements of economic security, functional relationships between them, improve quality, optimize the time and cost of its creation.

Key words: *economic security bank as a commercial bank, the threat of an optimal system of economic security of the commercial bank.*

Стаття надійшла 27 вересня 2016 року

УДК 33.656.07

М. Р. Завада

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Шляхом узагальнення й аналізу статистичних даних охарактеризовано ключові аспекти господарської діяльності автотранспортних підприємств, що дало змогу обґрунтувати важливість удосконалення методології управління їхньою економічною безпекою. За результатами аналітичного дослідження та огляду доробку вітчизняних науковців сформульовано низку головних зовнішніх і внутрішніх загроз для економічної безпеки автотранспортних підприємств.

Обґрунтовано теоретичні засади управління економічною безпекою автотранспортних підприємств з метою запобігання негативному впливу окреслених загроз.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, автотранспортне підприємство, безпека, загроза, вантажні перевезення.*

Постановка проблеми. *Перевезення вантажів – важливий індикатор розвитку національної економіки, а перевезення з використанням автотранспортних підприємств – миттєвий індикатор, оскільки*

від перевізників залежить не лише великий, але здебільшого середній і малий бізнес, котрий реагує на найменші зміни у підприємницькому середовищі. Складні та не завжди прогнозовані зміни в національній економіці відчутно впливають на господарську діяльність автотранспортних підприємств, актуалізуючи потребу розроблення і впровадження адекватної до специфіки функціонування цих суб'єктів господарювання системи економічної безпеки.

Стан дослідження. Питання підтримки належного рівня економічної безпеки підприємства розглядають у своїх розвідках вітчизняні та зарубіжні науковці: Л. Абалкін, В. Абрамов, О. Ареф'єва, В. Андрійчук, О. Білорус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Гесць, З. Герасимчук, В. Горбулін, А. Гордєєв, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, В. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Є. Олейніков, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, Я. Пушак, Н. Реверчук, О. Терещенко, В. Франчук, О. Черняк, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, В. Ярочкін та ін.

Попри певну наукову і практичну значущість їхніх напрацювань, слід констатувати, що у сучасній науковій літературі й практиці господарювання окремі питання забезпечення економічної безпеки автотранспортних підприємств досліджені недостатньо.

Мета статті – обґрунтувати необхідність забезпечення економічної безпеки автотранспортних підприємств, визначити сукупність зовнішніх і внутрішніх загроз та сформулювати теоретичні засади управління економічною безпекою вітчизняних автотранспортних підприємств.

Виклад основних положень. Як об'єкт дослідження обрано підприємства, які здійснюють діяльність за КВЕД 49.4 «Вантажний автомобільний транспорт, надання послуг перевезення речей». Використання офіційних статистичних даних [2; 9; 11] дало можливість загалом охарактеризувати динаміку ключових показників діяльності підприємств за вказаним кодом КВЕД як основу для розробки методичного забезпечення управління їхньою економічною безпекою. Вважаємо, що вихідними мають бути показники зміни кількості таких підприємств і чисельності зайнятих працівників (рис. 1). Згідно з ними, у 2010–2013 рр. помітно позитивні зміни обох аналізованих показників: зростання кількості підприємств із 4556 у 2010-му до 5791 у 2013 році, щоправда, із незначним зменшенням у 2014-му.

Важливо, що частка підприємства за КВЕД 49.4 у структурі за видом економічної діяльності «Транспорт, складське господарство,

поштова та кур'єрська діяльність» має позитивну динаміку до зростання: у 2010 р. – 33,5%; у 2011 р. – 33,5%; у 2012 р. – 34,1%, в 2013 р. – 34,4%, у 2014-му – 35,8%.

Щодо кількості зайнятих працівників, то, відповідно, частка становила у %: 7,5; 7,9; 8,9; 9,5 і 10,5 і характеризується щорічним зростанням.

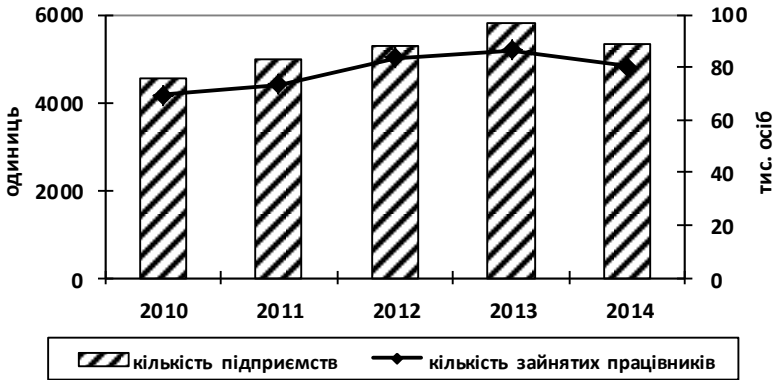


Рис. 1. Динаміка кількості підприємств і зайнятих працівників за КВЕД 49.4

Побудовано автором на основі джерела 3.

Слід зазначити, що автотранспортні підприємства, окрім вантажних перевезень, здійснюють і пасажирські, але КВЕД 49.3 «Інший пасажирський наземний транспорт», крім автотранспортних підприємств, охоплює інформацію й щодо перевезення трамвайним, тролейбусним, метрополітенівським транспортом. Отож у цьому дослідженні лише частково аналізуються пасажирські автомобільні перевезення (рис. 2).

З рис. 2 простежуються інші тенденції: з 2005 року зменшилася кількість пасажирів, відправлених наземним транспортом, з 8183 до 5153 млн осіб у 2015 році; попри аналогічні негативні тенденції щодо автомобільних перевезень (скорочення в межах зазначеного періоду на 41,52%), частка цього виду транспорту у перевезеннях є високою: у 2005 р. – 47 і 2015-му – 43,55%.



Рис. 2. Відправлення (перевезення) пасажирів за видами транспорту

Побудовано автором на основі джерела 9.

Така ж ситуація притаманна і структурі перевезення вантажів: саме автотранспортним підприємствам належить найбільша питома вага: у 2015 р. – 69,22%, тоді як залізничним – 23,74%, трубопровідним – 6,6% (рис. 3).

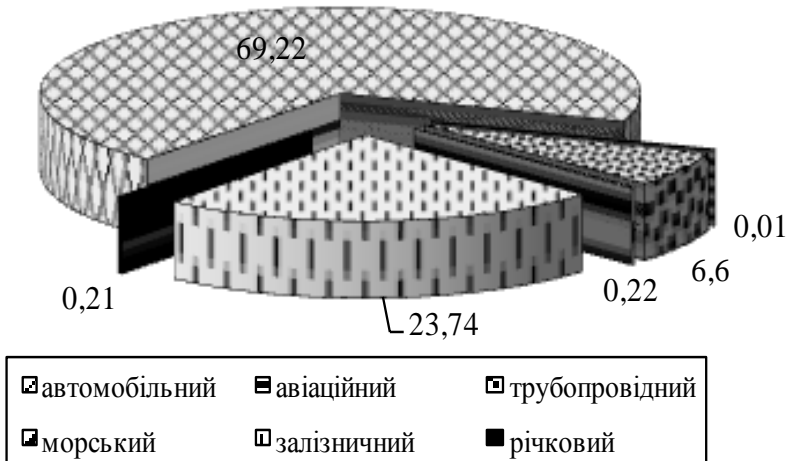


Рис. 3. Питома вага окремих видів транспорту в перевезенні вантажів, %

Побудовано автором на основі джерела 11.

Інший важливий аспект, який, на нашу думку, потребує уваги в межах цього дослідження, – динаміка обсягу реалізованої продукції та рентабельність (збитковість) операційної діяльності (рис. 4).

З рис. 4 видно, що обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) автотранспортними підприємствами має позитивну динаміку та зростає, за винятком 2013 року, тоді як зміни відносного показника ефективності операційної діяльності засвідчують наявність інших тенденцій.

Позитивна динаміка обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) супроводжується збільшенням частки підприємств за КВЕД 49.4 в структурі обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) за видом економічної діяльності «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»: у 2010 р. – 8,5%, у 2011 р. – 9,7%, у 2012 р. – 11,3%, у 2013 р. – 11,4%, у 2014-му – 13,3%.

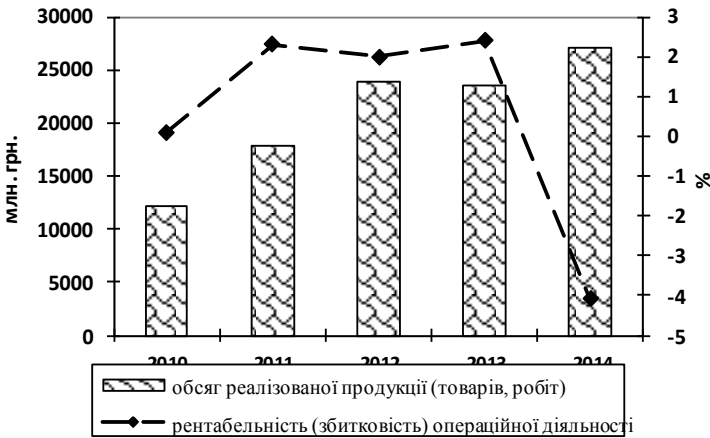


Рис. 4. Динаміка обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) та рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств за КВЕД 49.4

Побудовано автором на основі джерела 3.

Динаміка відносних показників діяльності підприємства вимагає дещо ретельнішого аналізу.

Приміром, окрім критично низького рівня показника рентабельності, зокрема у 2010 р. – 0,1%, у 2014-му йдеться про збитковість на рівні –4,1%.

Істотно, що це збитковість операційної діяльності підприємства, тобто основного виду діяльності автотранспортних підприємств. Якщо ж зосередитися на іншому показнику – рентабельності (збитковості) усієї діяльності, то результати ще менш втішні (рис. 5).

У 2014 р. рівень підприємств за КВЕД 49.4, що були збитковими, сягнув –8,2%.

Для порівняння на рис. 5 наведено дані і щодо усієї діяльності за видом «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», збитковість якого мала місце лише протягом 2013–2014 рр.

На нашу думку, виявлені негативні тенденції відносних показників ефективності господарської діяльності підтверджують важливість аналізу саме фінансових результатів діяльності підприємств (рис. 6).

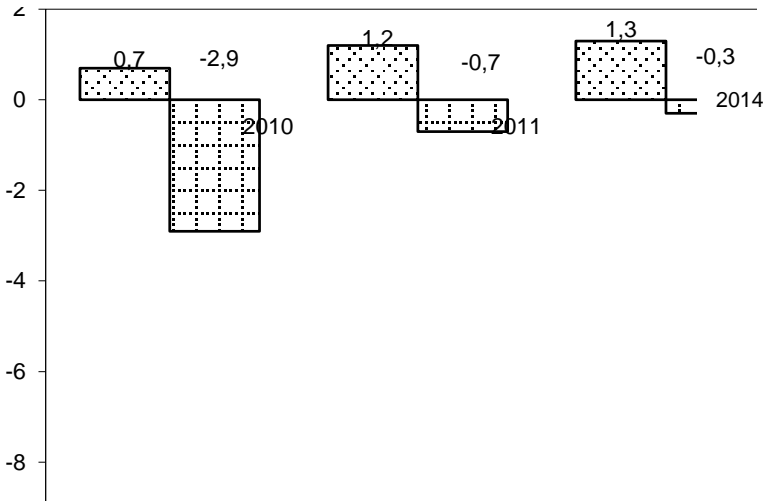


Рис. 5. Динаміка рентабельності (збитковості) усієї діяльності підприємств

Побудовано автором на основі джерела 3.

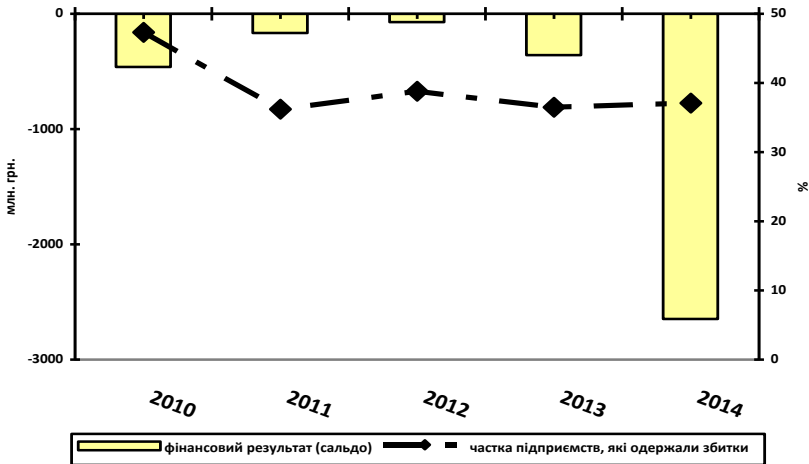


Рис. 6. Динаміка фінансового результату (сальдо) та частки збиткових підприємств за КВЕД 49.4

Побудовано автором на основі джерела 3.

Висока частка збиткових автотранспортних підприємств, яка у 2010 р. сягнула 47,3%, і від'ємне сумарне сальдо упродовж 2010–2014 рр. кінцевого фінансового показника господарської діяльності, попри низький рівень рентабельності операційної діяльності, обумовлюють необхідність розробки методичного забезпечення управління економічною безпекою кожного підприємства.

Зважаючи на ту обставину, що на рівень економічної безпеки найбільше впливають загрози, то вважаємо за доречне приділити увагу здатності суб'єктів безпеки вчасно розпізнати, ідентифікувати зовнішні та внутрішні загрози і протидіяти їхньому впливу.

Узагальнивши наукові розвідки [1; 2; 4–8; 10–14] і спираючись на отримані результати аналітичного дослідження, ми визначили низку головних загроз економічній безпеці автотранспортних підприємств.

Отже, до внутрішніх загроз доцільно віднести:

- рівень фінансового планування;
- рівень забезпечення власними й залученими оборотними коштами;
- ефективність маркетингової політики;
- стан управління персоналом;

- кваліфікація персоналу;
- стан рухомого складу підприємства;
- завантаженість потужностей.

Поруч із внутрішніми загрозами суттєвий вплив на рівень економічної безпеки автотранспортних підприємств здійснюють зовнішні загрози, до яких належать:

- соціально-політична ситуація;
- збройний конфлікт на території країни;
- рівень інфляції;
- купівельна спроможність населення;
- вартість енергоресурсів і матеріалів;
- стан автомобільних шляхів і безпеки дорожнього руху;
- рівень вимог до екологічності автомобільних перевезень.

Сформовану сукупність внутрішніх і зовнішніх загроз не можна вважати вичерпною, а радше актуальною на певний період часу. Протидіяти зовнішнім загрозам жодне із автотранспортних підприємств не здатне, але передбачення їхнього можливого негативного впливу шляхом здійснення систематичного моніторингу та формування резервів для швидкої адаптації до них є важливим завданням суб'єктів безпеки.

Протидія ж внутрішнім загрозам є можливою в межах кожного підприємства. Основою повинна стати сформована комплексна система економічної безпеки підприємства із чітким визначенням мети, сукупності завдань, суб'єктів, об'єктів і механізму реалізації тактичних і стратегічних рішень.

Особливості функціонування такої системи залежать головно від специфіки господарської діяльності певного автотранспортного підприємства, проте лише за її наявності є можливим гарантування належних безпечних умов його сталого розвитку.

Висновки. У складних умовах ведення господарської діяльності саме формування комплексної системи економічної безпеки автотранспортного підприємства уможливує попередження, уникнення та нейтралізацію негативного впливу більшості зовнішніх і внутрішніх загроз, що сприяє зростанню ефективності, досягненню інтересів і забезпеченню безпечних умов його сталого розвитку.

Отож подальшого дослідження потребує система визначення та ідентифікації рівня впливу певної зовнішньої і внутрішньої загрози,

що здатна посприяти формуванню необхідного інформаційного підґрунтя для реалізації сукупності захисних заходів.

1. Антикризове корпоративне управління: Теоретичні та прикладні аспекти: монографія / С. С. Гасанов, А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський та ін. – К.: Акад. фін. упр., 2012. – 301 с.
2. Діяльність суб'єктів господарювання: зб. стат. / за ред. М. С. Кузнецової. – К.: Консультант, 2015. – 464 с.
3. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: монографія / З. Б. Живко. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 256 с.
4. Караїм М. М. Антикризіві технології в управлінні економічною безпекою підприємства: монографія / М. М. Караїм, В. В. Мартинів, А. М. Штангрет та ін. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2016. – 250 с.
5. Криворучко О. М. Менеджмент якості на підприємствах автомобільного транспорту: теорія, методологія і практика: монографія / О. М. Криворучко. – Х.: ХНАДУ, 2006. – 404 с.
6. Криворучко О. М. Менеджмент бізнес-процесів автотранспортних підприємств: монографія / О. М. Криворучко, Ю. О. Сукач. – Х.: ХНАДУ, 2012. – 244 с.
7. Нікітіна А. В. Шляхи запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам функціональним складовим економічної безпеки автотранспортних підприємств / А. В. Нікітіна // SWorld: зб. наук. пр.. – Вип. 3. – Т. 35. – 2013. – С. 3–7.
8. Соснин, П. Я. Прыгунов. – К.: Европ. ун-т, 2002. – 357 с.
9. Статистичний щорічник України за 2015 р. / за ред. І. М. Жук. – К.: Держстат України, 2016. – 574 с.
10. Сухомлин Л. Є. Теоретико-методичні засади формування організаційного забезпечення управління економічною безпекою машинобудівного підприємства: монографія / О. В. Халіна, А. М. Штангрет, Л. Є. Сухомлин, О. В. Мельников. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2016. – 252 с.
11. Транспорт і зв'язок України: зб. стат. / відп. ред. О. О. Кармазіна. – К.: Консультант, 2016. – 170 с.
12. Франчук В. І. Загрози корпоративній безпеці як об'єкт дослідження / В. І. Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 148–156.
13. Чорна А. М. Сутність та причини виникнення загроз ресурсного забезпечення в системі економічної безпеки підприємства / А. М. Чорна // Вісник Східноукраїн. нац. ун-ту ім. Володимира Даля. – 2013. – № 1 (190). – С. 216–229.
14. Штангрет А. М. Моделювання загроз для економічної безпеки підприємств / А. М. Штангрет, О. В. Мельников, Я. В. Котляревський, М. М. Караїм // Основи економічної безпеки підприємств / А. М. Штангрет, Д. С. Лозовицький, Я. В. Котляревський, М. М. Караїм. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2013. – С. 201–238.

Завада М. Р. Экономическая безопасность автотранспортных предприятий: предпосылки и пути обеспечения

Путем обобщения и анализа статистических данных охарактеризованы ключевые аспекты хозяйственной деятельности автотранспортных предприятий, что позволило обосновать важность усовершенствования методологии управления их экономической безопасностью.

По результатам аналитического исследования и обзора наработок отечественных ученых сформулирован ряд главных внешних и внутренних угроз экономической безопасности автотранспортных предприятий.

Аргументированы теоретические основы управления экономической безопасностью автотранспортных предприятий с целью предотвращения негативного влияния определенных угроз.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, автотранспортное предприятие, безопасность, угроза, грузовые перевозки.

Zavada M. R. Economic security trucking companies: conditions and ways to ensure

The basis of the rationale for the improvement of methodological support management of economic security trucking companies were compiled statistics, according to which, along with the increasing number of enterprises, employment of workers and the proportion of cargo and passengers, the economic activity of economic entities is characterized by loss ratio.

In view of the fact that the level of economic security are most influenced by the threat that is actually the ability of the safety time to recognize, identify and counter the influence of external and internal threats, attention was focused on this aspect.

The results of analytical studies and reviewed the scientific achievements of domestic scientists allowed to form a set of key internal and external threats to the economic security of trucking companies.

The internal threats include: poor financial planning; low level of their own involved and working capital; ineffective marketing policy; low level of management; insufficient training of staff; moral and physical aging rolling stock company; partial load capacities.

Along with internal threats significant impact on the level of economic security trucking companies carried out external threats that can be described by the following set of: political and social tension in society; military actions in the country; inflation; decrease in purchasing power; higher prices for energy and materials; low quality of motorways and high risk traffic; growth requirements for road transport greener.

Theoretical principles of management of economic security trucking companies in terms of timely and adequate response to the negative impact of threats.

Key words: economic security, haulage, safety, danger, freight.

Стаття надійшла 10 листопада 2016 р.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБЛЕМНО-ЦІЛЬОВОГО ПІДХОДУ У ЗМІЦНЕННІ ЕКОНОМІЧОЇ БЕЗПЕКИ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Обґрунтовано можливість використання проблемно-цільового підходу для зміцнення економічної безпеки цукрової галузі України. Запропоновано теоретичний підхід до моделювання цілей процесу зміцнення економічної безпеки галузі шляхом аналізу показників її розвитку, які виражають рівень галузевого забезпечення економічної безпеки.

Підкреслено прикладний аспект забезпечення економічної безпеки держави, що розкривається через запропоновані заходи подолання загроз економічній безпеці цукрової галузі України.

Ключові слова: програмно-цільовий метод, проблемно-цільовий підхід, економічна безпека, цілі забезпечення економічної безпеки, заходи подолання загроз.

Постановка проблеми. Програмно-цільовий метод управління був започаткований у США у 60-х роках ХХ ст. і давав змогу вирішувати складні й комплексні проблеми шляхом формування та реалізації системи програмних заходів, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує вирішення актуальних проблем. Тобто у широкому трактуванні програмно-цільовий метод управління передбачає вплив суб'єктів управління на об'єкти через застосування методології системного аналізу. В Україні акцент використання програмно-цільового підходу зроблено на формування територіальної або ж галузевої організації цільових програм на загальнодержавному рівні. Особливо доречним, на нашу думку, є застосування цього методу стосовно показників галузевого та регіонального розвитку, що дає можливість вивчати шляхи підвищення рівня їхньої економічної безпеки. Застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) повинно бути спрямовано на вдосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення рівня економічної безпеки окремої галузі економіки, функцій її структур і системи управління, заходів із інформаційного забезпечення.

Стан дослідження. На актуальність проблеми зміцнення економічної безпеки національної економіки та її підсистем (зокрема й за галузевим спрямуванням) вказують теоретико-прикладні дослідження, серед яких варто виокремити напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців: Т. Васильціва, І. Губаревої, В. Гейця, Я. Жаліла, В. Загашві-

лі, І. Мойсеєнко, І.Ревак, В.Сенчагова, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі, Н. Юрків, В. Франчука, М. Флейчук та інших.

Метою статті є формування заходів зміцнення економічної безпеки цукрової галузі України зі застосуванням особливостей проблемно-цільового підходу.

Виклад основних положень. Програмно-цільовий метод як один зі способів забезпечення економічної безпеки передбачає не лише аналіз цілей багатоваріантного процесу підвищення її рівня, а й аналіз проблем, які при цьому виникають.

Дослідження економічної безпеки за галузевим спрямуванням, а також визначення можливих шляхів її підвищення в розрізі програмно-цільового підходу вимагає вдосконалення управління сучасною економічною системою. Назагал програмно-цільовий підхід об'єднує два підходи до процесу зміцнення економічної безпеки: програмний і цільовий. Однак, коли йдеться про соціально-економічні показники розвитку галузей, які є індикаторами, що реагують на можливі заходи з підвищення стійкості та розвитку, то доцільним є виділення проблем або загроз, які спрямовані на звуження ресурсної бази галузі, а тому варто впровадити термін «проблемно-цільовий підхід до зміцнення економічної безпеки».

Досліджуючи взаємозв'язки між складовими проблемно-цільового підходу зміцнення економічної безпеки галузі (рис. 1), виокремимо такі його компоненти: загрози; прогноз; цілі; ресурси та заходи.

Концептуальними особливостями застосування проблемно-цільового підходу до зміцнення економічної безпеки є створення і впровадження: комплексної системи внутрішньогалузевого планування та прогнозування за цілями і результатами діяльності, конкурентного розподілу ресурсів між програмами і проектами, а також контролю за досягненням результатів їхньої діяльності із визначенням відповідальних за невиконання завдань [3].

Усвідомлення важливості й необхідності забезпечення економічної безпеки цукрової галузі України в межах загальнодержавної промислової політики сприяє формуванню передумов розробки інструментів (організаційних та економічних), які будуть використані органами державного управління різних рівнів з метою захисту галузевих інтересів від оперативних загроз.

Предметом цільових програм є конкретні і пріоритетні проблеми, вирішення яких дасть змогу здійснювати ефективно поєднання програмних цілей та шляхів їх досягнення способами державного і ринкового регулювання.

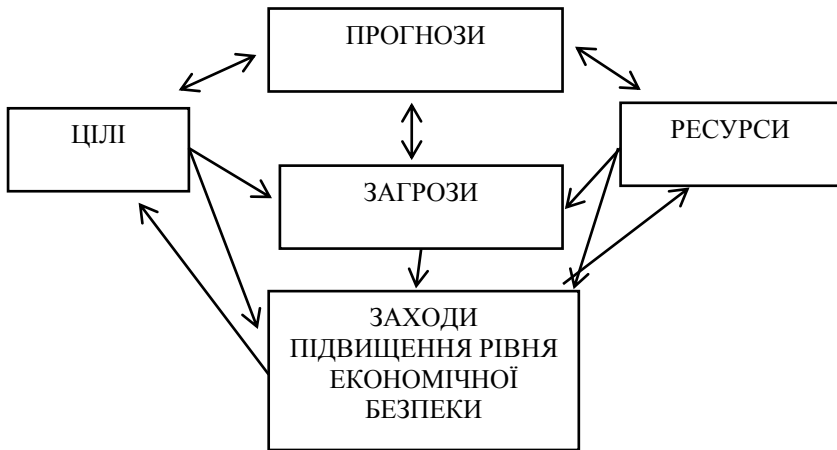


Рис. 1. Графічне зображення логіки проблемно-цільового підходу до підвищення рівня економічної безпеки

Запропоновано авторами.

На нашу думку, забезпечення економічної безпеки за програмно-цільового підходу здійснюється за такими етапами:

- 1) аудит стану цукрової галузі та створення системи її моніторингу;
- 2) формулювання цілей та основних завдань галузі з позиції її сталого функціонування й розвитку;
- 3) визначення ключових вимірних показників економічної безпеки цукрової галузі, які б корелювалися зі стратегічними цілями останньої та змінами в зовнішньому середовищі;
- 4) формування кількісних показників оцінки ступеня досягнення обраних цілей, визначення відповідальних за це виконавців;
- 5) з'ясування загроз, що перешкоджають досягненню поставлених цілей;
- 6) створення програми протидії визначеним загрозам;
- 7) кількісна оцінка результатів реалізації програми.

Реалізація галузевих цільових програм уможливило адаптацію функціональних складових економічної безпеки галузі до завдань, що їх визначено у програмі. За основу береться система якісних і кількісних показників, котрі характеризують рівень економічної безпеки галузі (табл. 1).

Система якісних і кількісних показників, що характеризують рівень економічної безпеки цукрової галузі*

Критерії забезпечення основних засад функціонування галузі та її розвитку	Показники
1	2
<p>1. Достатність ресурсів для збереження наявних обсягів виробництва (ресурсна безпека)</p>	<p>Трудові: – середня кількість зайнятих на одному заводі осіб; – продуктивність праці на підприємствах галузі, кг/особу; – ефективність фонду заробітної плати працівників галузі, %.</p> <p>Матеріально-сировинні: – матеріаломісткість виробництва продукції, коп./грн; – рівень енергомісткості виробництва, %; – фондомісткість, грн/грн; – ступінь зносу основних виробничих фондів галузі, %; – технологічна якість сировини т/га.</p> <p>Фінансові: – вартість позикових ресурсів на внутрішньому ринку, %; – відсоток перехідних запасів продукції, %; – індекс цін виробників продукції.</p> <p>Виробничого процесу: – частка вертикально-інтегрованих компаній у загальній структурі галузі, %; – тривалість виробничого циклу, дні; – забезпеченість сировиною, %.</p>
<p>2. Достатність якісної і доступної продукції для населення та забезпечення галузевої зайнятості (соціальна безпека)</p>	<p>– Достатність споживання харчової продукції, кг/особа; – частка недоброякісної продукції, %; – показник фізичної доступності продуктів харчування для населення, %; – показник економічної доступності продуктів харчування для населення, %; – частка зайнятих у галузі в загальній кількості зайнятих в Україні, %.</p>

<i>Продовження таблиці 1</i>	
1	2
3. Визначення місця галузі на світовому ринку та чинники, що впливають на нього (ринкова безпека)	<ul style="list-style-type: none"> – Частка національної продукції у загальносвітовому ринку, %; – частка продукції у загальному обсязі експорту країни, %; – коефіцієнт покриття імпорту експортом продукції галузі харчової промисловості; – частка експорту продукції на одну особу, т/особа; – частка тіньової складової, %; – рівень рентабельності виробництва, %; – індекс порівняльних переваг галузі.
4. Оцінювання можливостей галузі розвиватися в умовах невизначеного та мінливого зовнішнього середовища (інвестиційно-інноваційна безпека)	<ul style="list-style-type: none"> – Частка інноваційних продуктів у галузі, %; – частка інновацій у виробництві, %; – частка підприємств, що мають міжнародні виробничі сертифікати, %; – частка інвестицій у підприємства галузі, %; – частка фахівців усіх спеціальностей для галузі у загальній кількості спеціалістів в Україні, %.

* Створено за джерелом 4.

Аналіз динаміки показників розвитку цукрової галузі України у 2001–2014 рр. [4] свідчить, що загрозами для ресурсної складової економічної безпеки цукрової галузі України є: 1 – застарілі енергомісткі технології, котрі задіяні у виробництві цукру; 2 – висока вартість кредитних ресурсів; 3 – важкість у прогнозуванні початкових запасів цукру на початок року; 4 – висока цінова волатильність на ринку цукру; для соціальної складової: 1 – скорочення попиту на робочу силу з боку підприємств галузі; 2 – скорочення фізичної доступності до цукру для населення у сільській місцевості; для ринкової складової економічної безпеки: 1 – низька інтенсивність у нарощенні експорту цукру; 2 – нарощення тіньової складової у галузі; 3 – низькі значення показника рентабельності виробництва цукру; для інноваційної складової: 1 – екстенсивний характер інноваційних процесів; 2 – скорочення частки фахівців усіх спеціальностей для цукрової промисловості, які отримали освіту у вищих та професійно-технічних навчальних закладах.

Актуалізація загроз економічній безпеці дала змогу створити комплексну систему заходів із підвищення її рівня (рис. 2).

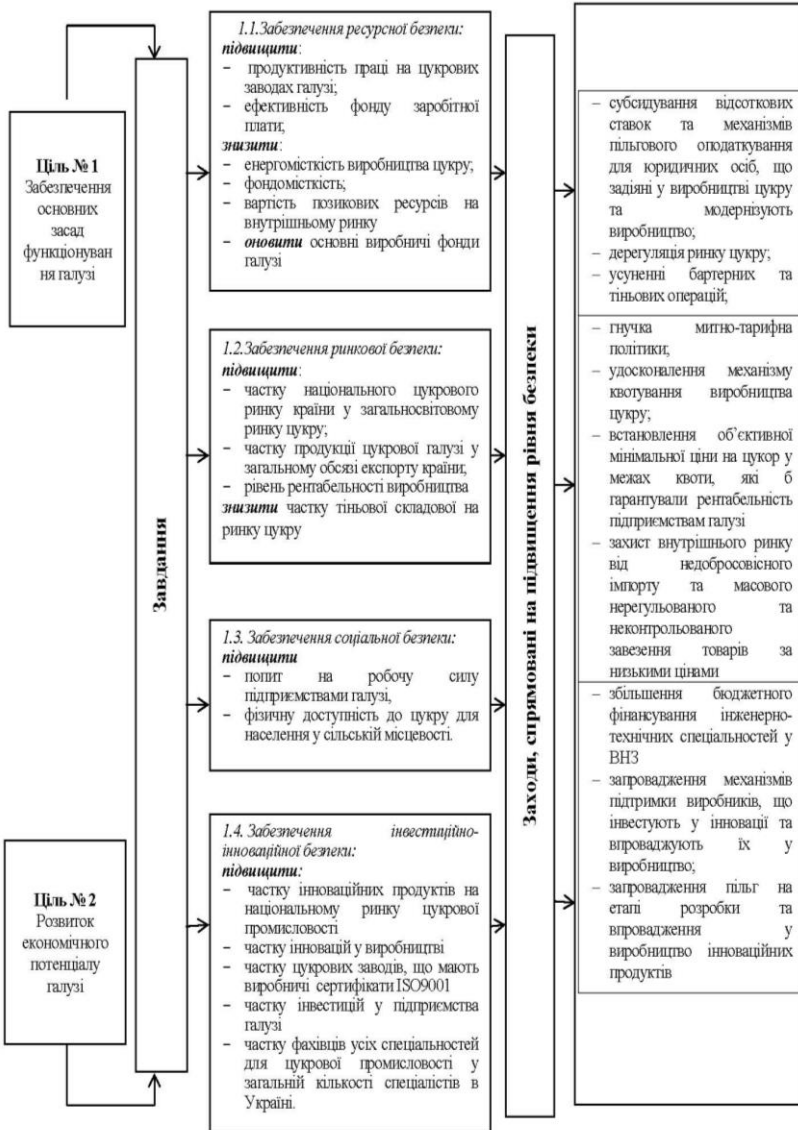


Рис. 2. Проблемно-цільовий підхід до підвищення рівня економічної безпеки цукрової галузі України

Важливо, щоби цільові програми створювались децентралізовано та не обмежувались однією програмою для галузі. Формування організаційно-господарських, виробничо-технічних, організаційно-економічних, інвестиційних тощо програм дасть можливість дещо детальніше пропрацювати загрози, які супроводжують функціонування галузі, та отримати бажаний результат або досягти обраної цільової функції.

Висновки. Отже, головним завданням держави у забезпеченні економічної безпеки вітчизняної цукрової галузі є формування цілісної комплексної системи заходів із забезпечення економічної безпеки, яка повинна враховувати особливості застосування проблемно-цільового підходу через побудову ієрархії цілей.

Це дасть змогу створити стійку внутрішньогалузеву структуру шляхом установаження цільових програм протидії операційним загрозам у цукровій галузі.

Розв'язок цього завдання передбачає внутрішню перебудову галузі, спрямовану на подолання загроз у виробництві цукру і формування основ її інноваційного розвитку. Визначальним для галузі є переборення кризових і посткризових явищ з метою досягнення стійких темпів економічного розвитку, а також використання відкритих у цей період можливостей для якісного оновлення та модернізації українських цукрових заводів.

1. Экономическая статистика: учебник / под ред. Ю. Н. Иванова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 480 с.

2. Показатели социального развития и планирования: монография / под ред. Г. В. Осипова. – М.: Наука, 1980. – 280 с.

3. Кіржецький Ю. І. Особливості застосування проблемно-цільового підходу до аналізу тіньової економіки / Ю. І. Кіржецький // Економічний простір. – 2008. – № 17. – С. 71–76.

4. Кіржецька М. С. Оцінка рівня економічної безпеки цукрової галузі України / М. С. Кіржецька // Регіональна економіка та управління. – Запоріжжя, 2014. – Ч. 1. – С. 24–26.

5. Менеджмент безпеки держави, регіону, підприємства: проблеми і виклики сьогодення: монографія / В. Г. Алькема, І. Г. Бабець, З. Б. Живко, М. С. Кіржецька. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 346 с.

Киржецкий Ю. И., Киржецкая М. С. Применение проблемно-целевого подхода в укреплении экономической безопасности сахарной отрасли Украины

Обоснована можливість використання проблемно-целєвого підходу для укрєплення економічної безпеки цукрової галузі України. Предложено теоретичний підхід к моделюванню цєлей процесу укрєплення економічної безпеки галузі путем аналізу показателєв її розвитку, демонструючих рівень галузевого забезпечення економічної безпеки.

Подкрєкнуто прикладний аспект забезпечення економічної безпеки держави, котрий раскривається через предложенные мєри преодолєния угроз економічної безпеки цукрової галузі України.

Ключевые слова: *программно-цєлевой метод, проблемно-цєлевой под-ход, економічна безпека, цєли забезпечення економічної безпеки, мєри преодолєния угроз.*

Kirzhetsky Y. I., Kirzhetska M. S. Problem-oriented approach in the context of strengthening the economic security of the Ukrainian sugar industry

Integrated system strengthening economic security of the sugar industry involves the use of various tools of organizational and economic mechanism based on the hierarchy of threats.

The way to strengthen economic security is program-target method. This method involves multiple objectives analysis process to enhance its level of economic security and analysis of problems arising in the industry. The study of relationships between elements of problem-based approach to strengthen economic security industry has the following components: threats; forecast; objectives; resources and activities.

Conceptual features the use of problem-based approach to strengthen economic security is the creation and implementation of a comprehensive system of intra planning and forecasting purposes and performance, competitive allocation of resources between programs and projects, and monitoring the achievement of the results of their work with determination responsible for failure problems.

The instrument of strengthening economic security is the implementation of organizational and economic, technological, organizational, economic, investment and other programs tasked with addressing the threats that have impact on the resource, market, social innovation and investment security component industry.

Key words: *problem-oriented approach, economic security, the goal of economic security, measures to overcome the threats.*

Стаття надійшла 18 жовтня 2016 р.

ВПЛИВ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ НА РІВЕНЬ ЛОЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто вплив корпоративної культури на рівень лояльності персоналу у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства та проаналізовано основні чинники, які впливають на цей процес.

Здійснено моделювання взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників підприємства з рівнем його конкурентоспроможності та економічної безпеки.

Розроблено систему дій керівництва, що дає змогу спрямувати діяльність менеджерів на формування високого рівня лояльності персоналу, дії якого в подальшому уможливають досягнення бажаних показників у кадровій сфері.

Ключові слова: корпоративна культура, лояльність персоналу, економічна безпека, ділова активність, управління лояльністю працівників.

Постановка проблеми. Рівень корпоративної культури вітчизняних підприємств є доволі низьким. Про це свідчить статистична характеристика ставлення до корпоративної культури на підприємствах США та України:

а) ставлення до корпоративної культури в діяльності успішних фірм США:

– 88% з таких фірм мають спеціалізовані підрозділи, які відповідають за формування корпоративної культури, за впровадження моральних цінностей;

– 65% фірм практикують програми поєднання процесу впровадження культурних цінностей із заходами щодо підвищення рентабельності;

– 58% фірм розробили і використовують спеціальні програми для формування корпоративної поведінки і впровадження корпоративної культури;

б) ставлення до корпоративної культури на підприємствах України:

– 55% сучасних українських керівників підприємств вважають, що корпоративна культура загалом повинна бути, але формально;

- 40% вітчизняних підприємців намагаються сформувати корпоративну культуру, обираючи орієнтиром західні технології, копіюючи певну модель корпоративної культури;

- 35% керівників вітчизняних підприємств, розділяючи теоретично потребу у корпоративній культурі, на практиці не знаходять для неї ані часу, ані ресурсів;

- 25% керівного складу вітчизняних підприємств вважають корпоративну культуру взагалі непотрібною [1, с. 40].

Така ситуація суттєво впливає на рівень економічної безпеки вітчизняних підприємств у кадровій сфері, а також значно стримує їхній розвиток.

Крім того, це є передумовою ситуації, коли працівники не розуміють своєї позиції на підприємстві та не зацікавлені у високих показниках своєї діяльності, що спричиняє формування низького рівня лояльності.

Стан дослідження. Питання корпоративної культури було предметом вивчення багатьох науковців, але найбільш масштабними можна вважати праці Г. М. Захарчин, О. Й. Лесько, А. Е. Воронкової, М. М. Баб'як, Е. Н. Коренєва, І. В. Мажури, Т. Г. Кицак, В. А. Співака [2–6]. Найменш дослідженою залишається проблема впливу корпоративної культури на рівень лояльності персоналу у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Мета статті – вивчити вплив корпоративної культури на рівень лояльності персоналу у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства та проаналізувати основні фактори, які впливають на цей процес.

Виклад основних положень. Під *корпоративною культурою підприємства* з позиції забезпечення економічної безпеки доцільно розуміти інструмент сфери управління, який дає змогу забезпечити відповідний рівень конкурентоздатності підприємства та його економічної безпеки шляхом формування системи цінностей і норм поведінки, спільних для всіх працівників, створюючи сприятливий мікроклімат для роботи і формуючи правила ведення бізнесу на всіх рівнях.

Зважаючи на запропоноване визначення корпоративної культури, можна стверджувати, що вона демонструє притаманну підприємству ідеологію управління, спрямовану головним чином на підвищення рівня ділової активності, через:

- взаємовідносини працівників із організацією;
- основні принципи діяльності працівників та організації загалом;

- ставлення організації до ділових партнерів, конкурентів, споживачів;
- позиціонування щодо суспільства;
- загальні світоглядні позиції.

До функцій корпоративної культури також можна віднести формування певного образу корпорації та забезпечення соціальної стабільності, єдності й відданості персоналу.

Крім того, в межах дії певних норм корпоративної культури здійснюється контролювання та гнучке коригування діяльності працівників.

Розглянемо значення корпоративної культури для розвитку організації:

- корпоративна культура ідентифікує організаційну приналежність працівників, формує лояльність і відданість компанії, справі, також почуття соціальної захищеності та стабільності, відповідно, розвиває у працівників сприйняття компанії як надійної організації;

- встановлені правила поведінки, моралі та етики обумовлюють сприятливий клімат компанії, що є особливо важливим для нових працівників;

- корпоративна культура формує самосвідомість і відповідальність працівників, що є вагомо у виконанні поставлених завдань, виробляє командний дух, надто коли виконання завдання передбачає колективну участь [7].

Корпоративна культура істотно впливає на рівень лояльності працівників підприємства, зокрема тих, які вже тривалий час на ньому працюють (рис. 1)

Формування збалансованої системи мотивації праці членів трудового колективу уможливує досягнення бажаного рівня лояльності персоналу, що сприяє підвищенню рівня безпеки підприємства у кадровій сфері.

З погляду забезпечення економічної безпеки можна погодитися з думкою науковців А. І. Маренич, Н. Г. Мехеди, які лояльність персоналу трактують як універсальну за спрямованістю складову кадрової безпеки, тому що ставлення працівника до власної організації є чинником, який або зміцнює, або руйнує систему кадрової безпеки компанії [9, с. 130].

Високий рівень лояльності персоналу є важливим фактором зміцнення кадрової безпеки, оскільки лояльний працівник цінує своє робоче місце саме в цій компанії, проявляє бажання працювати на благо організації, є ініціативним та активним у вирішенні поставлених завдань, сприяє розвитку і підтримці корпоративної культури та відда-

ності організації. Тому під час управління лояльністю персоналу в системі забезпечення економічної безпеки підприємства важливо відслідковувати нелояльних працівників, що потенційно становлять загрозу кадровій безпеці підприємства.

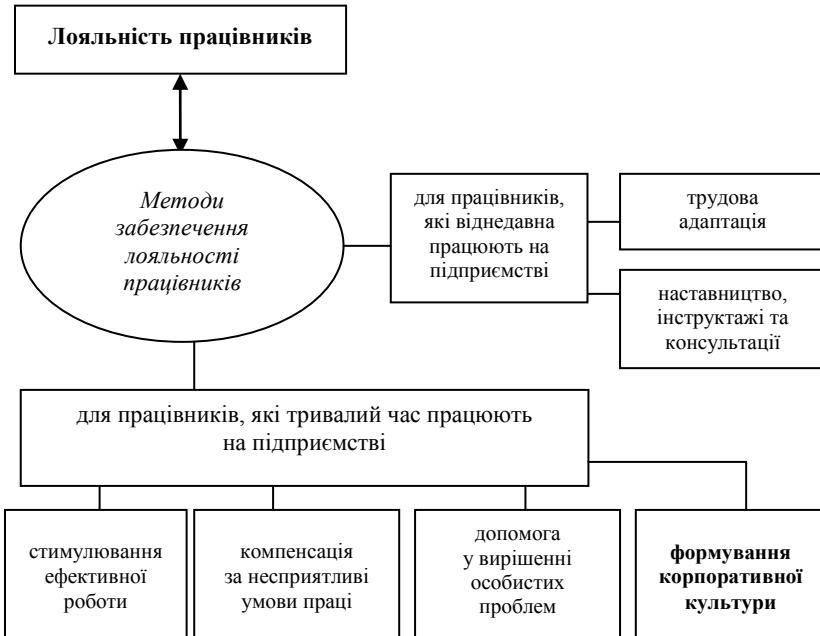


Рис. 1. Взаємозв'язок корпоративної культури та лояльності працівників на підприємстві

Побудовано автором на основі джерела 8.

Саме нелояльних працівників легко схилити до порушень правил, співпраці з конкурентами, шахрайства, зловживання повноваженнями.

Нелояльні працівники формують негативний імідж всередині організації та є деструктивним елементом розвитку підприємства.

Характеристика типів особистості й аналіз їхньої поведінки в контексті впливу на лояльність поведінки таких працівників у системі економічної безпеки наведено у таблиці.

Таблиця

**Типи лояльності персоналу підприємства
в системі економічної безпеки***

Тип лояльності	Характеристика	Вплив на підприємство та рівень його економічної безпеки
Демонстративна (відкрита) нелояльність	Співробітник обманює, порушує досягнуті домовленості, демонструє споживацьке ставлення до підприємства, пріоритет власних інтересів над колективними	Нелояльні працівники впливають на колег: порушують їхні цінності та переконання, сіють сумніви щодо добросовісної та якісної роботи
Прихована нелояльність	Співробітник загалом дотримується правил та вимог у роботі через можливість покарання або очікування винагороди	Розповсюджує негативні чутки про колег та керівництво підприємства, провокує інших на критику правил і порядків тощо
Нульова лояльність	Стосується працівників, щойно прийнятих на роботу, не проінформованих про корпоративну культуру підприємства	Новачок може потрапити під вплив як лояльних, так і нелояльних працівників з відповідними наслідками
Лояльність на рівні зовнішніх атрибутів	Працівник готовий носити фірмовий одяг, інші відмітні знаки і символи, поводить się відповідно до корпоративних правил і стандартів	Працівник є активним споживачем продукції підприємства
Лояльність на рівні вчинків та поведінки	Працівник дотримується традицій, притаманних підприємству, стандартів у спілкуванні з клієнтами, дисципліни завдяки своєму ставленню до компанії	Такий рівень лояльності є достатнім для більшості працівників, але не для управлінського персоналу. Працівники не готові до самопожертви та прагнення до розвитку
Лояльність на рівні переконань	Цього рівня досягають лише 10–15 % працівників. Максимально віддаються роботі, виявляють нетерпимість до порушень інших працівників, активні у вирішенні проблем	Працівники легше зносять важкі часи для підприємства та залишаються працювати, керуючись почуттям вірності та співпричетності. Схильні довіряти рішенням керівництва
Лояльність на рівні ідентичності	Працівник отожднює себе з компанією, відданий їй.	Працівник не схильний до негативного впливу оточення, його лояльність не залежить від розміру винагороди

* Побудовано автором на основі джерела 10, с. 3–4.

Лояльність працівника можна пояснити як його готовність дотримуватися корпоративних вимог і здійснювати свої дії, чітко виконуючи приписи внутрішніх документів підприємства та відповідно до домовленостей, узгоджених під час прийому на роботу, як спрямування його дій і зусиль на максимальне досягнення цілей підприємства та відстоювання інтересів останнього.

Лояльність персоналу є багатоструктурним поняттям, в якому можна виокремити такі компоненти:

- емоційне ставлення до підприємства (відчуття вірності, відданості, гордості);
- прийняття цінностей, цілей, норм, правил, процедур підприємства;
- готовність до конкретних дій на користь підприємства.

Цей перелік є неповним, оскільки не враховує всіх компонент цього поняття.

Для його детальнішого аналізу та визначення вагомості у формуванні стабільного рівня економічної безпеки підприємства доцільно дослідити особливості структури поняття (рис. 2).



Рис. 2. Складові та елементи системи лояльності персоналу підприємства

Побудовано автором.

Лояльність персоналу не можна розглядати як відокремлену категорію – вона пов’язана з лояльністю керівництва, а також із лояльністю споживачів до підприємства, що наочно демонструє «піраміда лояльності» (рис. 3).

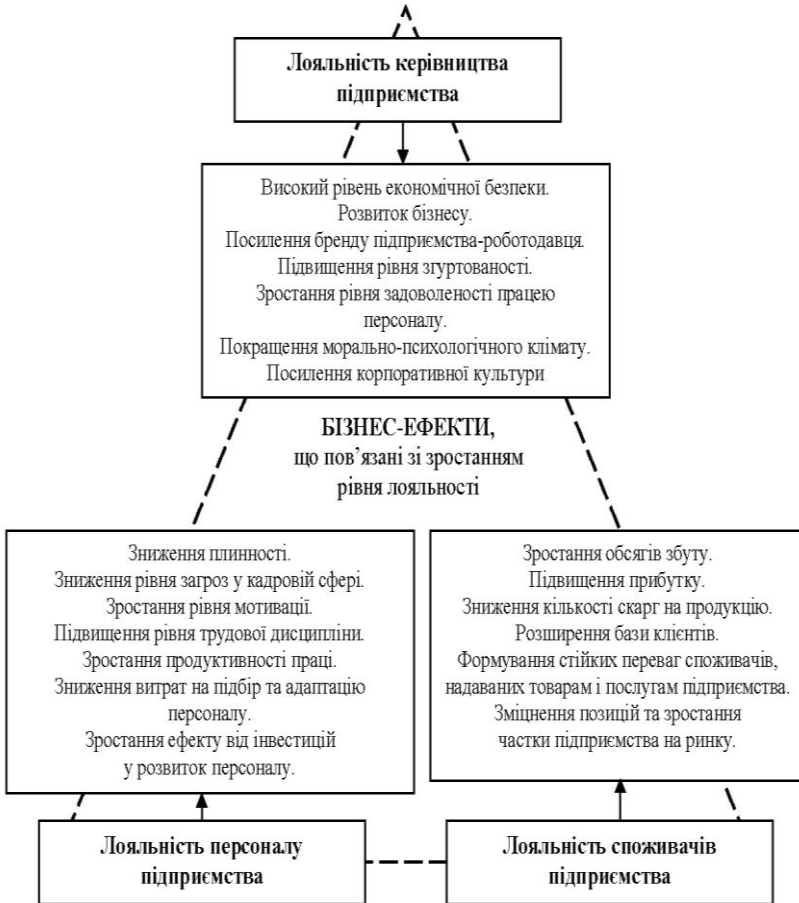


Рис. 3. «Піраміда лояльності»

Побудовано автором на основі джерела 8.

Формування лояльності персоналу може здійснюватися спонтанно і бути некерованим процесом, а може підлягати свідомому управлінському впливу і розглядатися як керований процес.

Запорукою формування лояльності персоналу до підприємства є лояльність підприємства до персоналу [11, с. 390].

У сучасних умовах під управлінням лояльністю персоналу доцільно розуміти цілеспрямований вплив на чинники, що її формують, з метою забезпечення її подальшого розвитку і зміцнення [12, с. 75].

До чинників, які впливають на формування і підвищення рівня лояльності персоналу підприємства з метою забезпечення відповідного рівня економічної безпеки, можна віднести такі:

- адміністративно-розпорядчі (виконання підприємством своїх же правил: чітке дотримання трудового договору, статуту, елементів установленої корпоративної культури, поінформованість працівників, контроль діяльності працівників, чіткі розпорядження й адекватні завдання відповідно до кваліфікації працівника, правильно організований робочий час тощо);

- організаційно-економічні (справедлива винагорода за конкретні досягнення, вмотивованість праці, стиль управління керівника, забезпечення навчання та підвищення кваліфікації, система преміювання, соціальний пакет (система компенсацій за харчування, проїзд, оплата мобільного зв'язку тощо);

- соціально-психологічні (чесність з боку керівництва, довіра, його увага до працівника, система моральних заохочень, продуктивні відносини у колективі, сприятливий морально-психологічний клімат, наставництво, сприятливі (комфортні відповідно до виду діяльності) умови праці, психологічна сумісність працівників, відсутність деструктивних конфліктних ситуацій тощо) [10].

Варто зважити на те, що лояльність, яка має спонтанну природу виникнення, не підлягає подальшому управлінському коригуванню, або є нетривалою, або виявляється «демонстративною» (недійсною). Отож, процес формування лояльності повинен бути керованим, тобто здійснюватися шляхом усвідомленого впливу на чинники, що обумовлюють її появу і зміцнення [11].

Важливим моментом визначення лояльності за чотирма параметрами, що демонструють стосунки з самим підприємством, ставлення до посадових обов'язків, до керівництва й до колег.

Гармонійне залучення працівником усіх безособистісних та особистісних чинників свідчить про сформовану лояльність до підприємства-роботодавця.

Отож під процесом управління лояльністю працівників підприємства слід розуміти цілеспрямований вплив на чинники, що її формують, з метою забезпечення подальшого розвитку та зміцнення.

У процесі управління лояльністю персоналу доцільно зосередитись на дослідженні таких етапів:

I етап – визначення актуальних показників лояльності;

II етап – формування основних способів підвищення лояльності;

III етап – оцінка внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на результативність трудової діяльності;

IV етап – розроблення системи заходів для підвищення лояльності;

V етап – визначення способів матеріального мотивування працівників;

VI етап – оцінка та контроль реалізації заходів із підвищення лояльності.

Визначальним моментом у процесі управління лояльністю працівників є вчасне виявлення зміни фаз лояльності.

Сформувати лояльний трудовий колектив неможливо раптово, адже це потребує поетапної реалізації системи заходів управління лояльністю, що, своєю чергою, матиме вплив на рівень конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства.

Моделювання взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників із рівнем конкурентоспроможності підприємства та його економічної безпеки відображено на рис. 4.

Робота керівництва підприємств повинна бути спрямована на підвищення лояльності персоналу; цього можна досягнути завдяки комбінації трьох складових:

1 – управлінню персоналом;

2 – соціально-психологічній роботі;

3 – забезпеченню безпеки підприємства, зокрема у кадровій сфері (рис. 5).



Рис. 4. Моделювання взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників підприємства з рівнем його економічної безпеки

Побудовано автором.

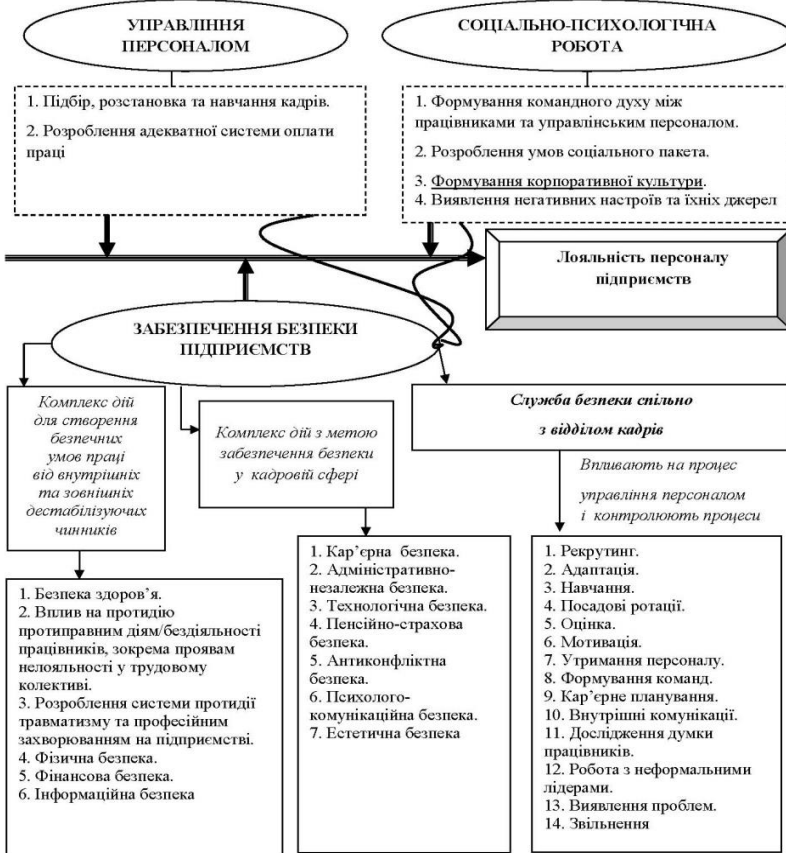


Рис. 5. Система дій керівництва підприємства щодо формування високого рівня лояльності персоналу

Побудовано за джерелом 13, с. 279.

Розроблена система дій керівництва підприємства дає змогу спрямувати діяльність менеджерів на формування високого рівня лояльності персоналу, що в подальшому уможливить досягнення бажаних показників у кадровій сфері.

Висновки. Таким чином досліджено вплив корпоративної культури на рівень лояльності персоналу у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Результат дослідження продемонстровано

у вигляді моделі взаємозв'язку процесу управління лояльністю працівників підприємства з рівнем його економічної безпеки, а також у розробленій системі дій керівництва підприємства, спрямованій на формування високого рівня лояльності персоналу.

1. Беляк Т. О. Активізація впливу корпоративної культури на розвиток соціально-трудових відносин: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.07 / Т. О. Беляк. – Кіровоград: Кіровоградський національний технічний університет, 2016. – 269 с.

2. Захарчин Г. М. Корпоративна культура: навч. посібник / Г. М. Захарчин, Н. П. Любомудрова, Р. О. Винничук, Н. В. Смолінська. – Львів: НУЛП, 2011. – 317 с.

3. Лесько О. Й. Етика ділових стосунків: навч. посібник / О. Й. Лесько, М. Д. Прищак, Г. Г. Рузакова, О. Б. Залюбівська. – Вінниця: Вінниц. нац. техн. ун-т., 2009. – 187 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/etika/p5.html>.

4. Воронкова А. Е. Корпорації: управління та культура: монографія / А. Е. Воронкова, М. М. Баб'як, Е. Н. Коренєв, І. В. Мажура; за ред. А. Е. Воронкової. – Дрогобич: Вимір, 2006. – 376 с.

5. Кицак Т. Г. Формування корпоративної культури в процесі розвитку соціально-трудових відносин на підприємстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Т. Г. Кицак. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2008. – 20 с.

6. Спивак В. А. Корпоративная культура / В. А. Спивак. – СПб.: Питер, 2001. – 223 с.

7. Рудковський О. В. Корпоративна культура – метод забезпечення економічної безпеки / О. В. Рудковський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – № 3. – Т. 3. – С. 233–239.

8. Черненко С. А. Основні напрями забезпечення лояльності персоналу в контексті економічної безпеки підприємства / С. А. Черненко // Агросвіт. – 2013. – № 17. – С. 38–42.

9. Маренич А. І. Виявлення та запобігання загрозам кадровій безпеці підприємства / А. І. Маренич, Н. Г. Мехеда // Фінансовий простір. – 2012. – № 3. – С. 127–132.

10. Вербівська Л. В. Формування стратегії управління лояльністю персоналу сучасного підприємства / Л. В. Вербівська // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 68–74.

11. Сардак О. В. Формування лояльності в системі управління персоналом-маркетингом підприємства / О. В. Сардак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.8. – С. 387–392.

12. Кравець А. А. Лояльність як умова професійної мотивації персоналу підприємства / А. А. Кравець, Н. Ю. Ляшок // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: збірник матеріалів II Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Красноармійськ, 20 грудня 2012 р.) / Красноармійський індустріальний інститут ДонНТУ. – В 2-х т. – Т. 1. – Донецьк: Світ книги, 2012. – 330 с.

13. Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємства транспортного машинобудування): дис. ... д-ра екон. наук: 21.04.02 / М. І. Копитко. – К.: ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», 2015. – 479 с.

Копытко М. И., Левкив Г. Я. Влияние корпоративной культуры на уровень лояльности работников в процессе обеспечения экономической безопасности предприятий

Рассмотрено влияние корпоративной культуры на уровень лояльности персонала в процессе обеспечения экономической безопасности предприятия и проанализированы основные факторы, воздействующие на данный процесс. Осуществлено моделирование взаимосвязи процесса управления лояльностью работников предприятия с уровнем его конкурентоспособности и экономической безопасности. Разработана система действий руководства, позволяющая направить деятельность менеджеров на формирование высокого уровня лояльности персонала, действия которого в дальнейшем позволяют достичь желаемых показателей в кадровой сфере.

Ключевые слова: корпоративная культура, лояльность персонала, экономическая безопасность, деловая активность, управление лояльностью работников.

Kopytko M. I., Levkiv G. Ja. Influence of corporate culture on staff loyalty in the process of ensuring of economic security of enterprises

The paper examines the impact of corporate culture on the level of staff loyalty in the process of providing economic security and analyzes the main factors affecting this process.

Corporate culture of domestic enterprises is low, as evidenced by data on attitudes to it of business in US and Ukraine. This situation affects the level of economic security of domestic enterprises in the personnel sphere and hinders their development. In addition, it is a prerequisite for situations where workers do not understand their position in the company and are not interested in high performance, causing the formation of a low level of loyalty.

The purpose of the study was to examine the impact of corporate culture on the level of staff loyalty in the process of providing economic security and to analyze the main factors that influence this process.

The author definition of «corporate culture of the company from the position of ensuring the economic security» – a tool of the management, which ensures the appropriate level of competitiveness of enterprises and its economic security by creating a system of values and norms of behavior common to all employees, creating a favorable climate for work and creating rules for managing business at all levels.

The high level of staff loyalty is an important factor in strengthening personnel security, as a loyal employee appreciates his job in that company,

showing a desire to work for an organization, is proactive and active in solving problems, promotes the development and maintenance of corporate culture and committed attitude to the organization. Based on this statement defines the components and elements of personnel loyalty.

Personnel loyalty cannot be considered as a separate category – it relates to loyalty of management, as well as consumer loyalty to the company that demonstrated improvements in «loyalty pyramid».

Conducted modeling of the relationship of the workers loyalty management and the level of competitiveness and economic security.

Developed the system of actions to direct the activities of managers on the formation of a high level of staff loyalty, whose actions in the future will achieve the desired performance in the human resource area.

Key words: corporate culture, staff loyalty, economic security, business activity, staff loyalty management.

Стаття надійшла 5 листопада 2016 р.

УДК 331.101

Г. З. Леськів,
Л. Р. Кучер

СИСТЕМА МОТИВУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Обґрунтовано необхідність і актуальність розробки системи мотивування. Доведено, що кожен працівник впливає на кінцеві результати діяльності підприємства.

Розроблено й запропоновано до практичного застосування систему мотивування працівників підприємства. Наведено перелік основних людських потреб і життєвих цінностей індивіда. Висвітлено поетапну побудову системи мотивування та її застосування в діяльності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: система мотивування, стандарти якості, матеріальне і моральне стимулювання, винагорода.

Постановка проблеми. Економіка України щорічно втрачає великі кошти через неповне використання потенціалу працівників, а продуктивність праці значно відстає від її рівня в розвинутих країнах. Причиною цього є зростання неупорядкованості соціально-трудова відносин, незацікавленість працівників підприємств у підвищенні працевіддачі, неналежне врахування нематеріальної складової мотивування та не відповідне результатам матеріальне стимулювання.

В умовах ринкової економіки перед вітчизняними підприємствами постає необхідність враховувати закони і вимоги ринку, опанувати новий тип економічної поведінки, адаптувати всі сторони діяльності до ситуацій на ринку. На особливу увагу заслуговує кожен працівник, що впливає на кінцеві результати діяльності підприємства.

Стан дослідження. Тематику мотивування персоналу досліджено у працях і вітчизняних, і зарубіжних учених, зокрема С. Й. Вовканича, А. М. Колота, Е. П. Львіна. У розвідках цих науковців міститься корисна інформація з питань мотивування працівників підприємств. Проте, на наш погляд, недостатньо приділено уваги саме розробці системи мотивування праці як чинника підвищення ефективності діяльності підприємства.

Метою дослідження є розробка системи мотивування праці та детальна характеристика етапів формування системи, що передбачають правильну побудову і спосіб функціонування системи мотивування на різних рівнях управління. Правильна побудова системи мотивування, своєю чергою, вимагає спершу визначення переліку основних потреб і життєвих цінностей людини, а далі формування системи відповідних важелів і стимулів з наголосом на тому, що навіть першочергові потреби тільки тоді спонукатимуть людину краще працювати, коли вона впевниться, що це найефективніший спосіб їх задоволення.

Виклад основних положень. Під час розробки системи мотивування нами запропоновано використати комплексний підхід до формування системи мотивування. На відміну від послідовного проектування, коли роботи на наступній стадії починаються після повного завершення робіт на попередніх стадіях, паралельність завдань щодо формування мотивів до праці передбачає одночасне їх виконання. Побудова системи мотивування охоплює кілька етапів.

Перший етап – розробка і впровадження методики матеріального і морального стимулювання. Матеріальне стимулювання орієнтується переважно на зовнішньофірмові фактори: базисну заробітну плату, надбавки і премії (бонуси). Залежно від можливостей комерційного підприємства, треба передбачити доволі високі надбавки і премії для того, щоби продемонструвати реальну зацікавленість керівника і бажання підтримати прагнення до якісної роботи.

При оплаті праці пропонуємо використовувати певні залежності: між засобами на оплату праці і результатом економічних цілей підприємства; між якістю, результативністю праці кожного працівника та заробітною платою; між рівнем заробітної плати і можливістю задоволення основних потреб працівників (забезпечення так званого соціального мінімуму); між результатами праці працівників та їх економічним

і моральним суспільним визнанням. Оплата праці сприяє підвищенню якісних характеристик праці за дотримання таких умов:

- визначаючи завдання працівнику, слід точно окреслювати кількісні та якісні параметри майбутньої роботи і розмір оплати за її виконання;
- якщо можливо, варто застосовувати не індивідуальні, а колективні форми організації й оплати праці;
- доцільно ширше застосовувати акордні форми оплати праці за якісне виконання всього обсягу робіт, а не окремих операцій чи етапів;
- ефективними є різні форми участі працівників у безпосередньому розподілі частини прибутку підприємства, отриманні ними бонусів;
- треба, щоб форми оплати були максимально простими і зрозумілими, а її рівень розцінювався працівником як справедливий за конкретний обсяг роботи.

Мета мотивування на цьому етапі полягає у виконанні вимог політики якості, управління якістю і всієї системи якості, що ґрунтуються на прийнятих на підприємстві стандартах якості.

Методологія впровадження етапу матеріального стимулювання може будуватися на зустрічних курсах: зверху донизу і знизу нагору. Напрямок згори вниз припускає рух упровадження методики стимулювання від рівнів виробництв до цехів, дільниць, бригад, окремих працівників. Напрямок знизу нагору передбачає початок роботи з такої ділянки, яка охоплює чітко окреслений виробничий процес. Важливим питанням на першому етапі впровадження системи мотивування є розробка і прийняття шкали оцінок роботи. Шкала оцінок якості роботи повинна враховувати рівні невідповідностей стосовно вимог що до продукції, що до процесів і функцій системи, таких як розробка і поставка на виробництво, закупівля, продаж. Шкала оцінок мусить також враховувати ступінь відповідності роботи вимогам внутрішнього споживача, результати інспекцій та аудитів.

Мотивуючий вплив на працівників має ґрунтуватись на певних психологічних підходах, суть яких полягає у тому, щоби безпосередньо через саму роботу, її зміст, складність, суспільну значущість самоуправління викликати в людей певні почуття, надавати їм можливість активно мислити, проявляти свої здібності, духовно збагачуватися, самореалізуватися. Мотивуючий ефект може залежати від того, яка вибрана мета, як її доведено до працівників, наскільки вона є для них привабливою. Для забезпечення результативної діяльності доцільно враховувати умови праці, що впливають на формування певних

вражень і уявлень працівника про працю, її зміст, на його психологічний стан. Мотивування можна викликати самим методом доведення інформації до працівників про майбутню роботу і характер її стимулювання. Такі, на перший погляд, несуттєві моменти, як час видачі розпорядження стосовно виконаної роботи, до її початку чи після, систематичне доведення інформації про хід виконаного завдання, можуть забезпечувати істотний психологічний ефект.

Нематеріальні засоби мотивуючого впливу також передбачають акцентування уваги працівників на значенні виконуваної ними роботи і важливості їхнього вкладу в кінцеві результати діяльності підприємства загалом; залучення працівників до процесу розробки і прийняття управлінських рішень; застосування форм творчої участі працівників у вдосконаленні діяльності підприємства; виявлення труднощів і недоліків в організації роботи (на основі обміну думками з безпосередніми виконавцями), що заважають працювати ефективніше, і негайне їх усунення.

Ефективними чинниками мотивування, на нашу думку, є: виховання особистості, самоповаги працівників; формування системи лідерства і визнання лідерів; втілення принципів командної роботи; довіра і делегування повноважень; оцінка якості роботи співробітників з боку керівництва.

Вважаємо, доцільним є об'єднання морального і матеріального заохочень. Вдалим поєднанням цього можна запропонувати виділення внутріфірмових премій та організацію змагань між працівниками й підрозділами підприємства. Доречно запровадити фірмову премію за якість, яка присуджується колективам відділів, ділянок, службам, а також окремим виконавцям за досягнення в сфері якості виробництва або надання послуг. Премію треба присуджувати щорічно, і вручати її в урочистій обстановці на загальних зборах колективу підприємства має президент або генеральний директор. Разом із матеріальною винагородою варто передбачити і моральні символи визнання – медалі, грамоти, подяки.

Крім премії за якість, доцільно також заснувати різні конкурси: на кращу пропозицію з поліпшення якості продукції, на кращу пропозицію щодо поліпшення менеджменту, на звання кращого контролера з якості. Підведення підсумків конкурсу варто проводити щорічно в урочистій обстановці і пристосувати до вручення, наприклад, фірмової премії якості.

Особливу увагу під час проектування системи мотивування, на нашу думку, слід приділяти процесам, котрі впливають на конкурентоздатність продукції, тому що при досягненні результатів у всіх інших

видах діяльності підприємство може якісно виготовляти мало кому потрібну продукцію. Це обумовлює розробку другого етапу системи мотивування працівників – у напрямі творчої діяльності.

На другому етапі пропонуємо покращення системи мотивування працівників, що сприятиме підвищенню конкурентоздатності підприємства. Цьому сприятиме низка заходів:

- встановлення стандартів і вимог у сфері продуктивності праці та якості;
- використання статистичних методів контролю якості для виявлення слабких і вузьких місць виробничого процесу й визначення методів його вдосконалення;
- ознайомлення персоналу з найновішими досягненнями в галузі і пробудження в них здорового честолюбства (тож адміністрація мусить бути готова до створення таких умов праці, які існують на передових підприємствах);
- залучення всіх працівників підприємства до вдосконалення якості обслуговування і пошуку додаткових резервів. Разом з тим всі пропозиції персоналу треба розглядати однаково серйозно й обов'язково нагороджувати (розміри і форми винагороди повинні відповідати значимості пропозиції);
- забезпечення пропорційної участі всього персоналу в прибутках підприємства, досягнутих завдяки їх участі в програмах продуктивності і якості, з урахуванням особистого внеску кожного працівника. Причому визначення розмірів такого внеску доречно здійснювати в атмосфері повної гласності і на основі критеріїв, відомих усьому персоналу.

Третій етап характеризується створенням загальної системи мотивування, що ґрунтується на підготовленій філософії якості й охоплює глибокі зміни у розумінні якості. Йдеться про формування цінностей і установок персоналу на більш динамічне оновлення всіх аспектів діяльності його в якісному розрізі для завоювання передових позицій у конкурентній боротьбі. Реалізацію потенціалу спеціалістів і керівників слід здійснювати через створення відповідних організаційних умов та забезпечення постійного розвитку їхнього потенціалу. Керівництво підприємства турбується про позитивну думку суспільства та персонал, за рахунок чого досягається престиж персоналу і прибуття нових кадрів, серед яких можна відібрати найбільш кваліфікованих і обдарованих. Кваліфіковані працівники дають можливість домогтися необхідного рівня якості підприємства.

Якщо аналізувати структуру матеріального стимулювання, то зі сказаного випливає, що на кожному етапі розробки системи моти-

ування слід передбачити зміну співвідношення між базисною зарплатою, обумовленою посадою працівника, його кваліфікацією й часткою в справі, надбавками, обумовленими якістю виконання роботи, що доручається, і премією за якість, котра обумовлена результатами роботи всього колективу над покращенням якості продукції та якості обслуговування.

На всіх етапах діяльності підприємства найефективнішими є методи матеріального стимулювання, але вони можуть зруйнувати атмосферу командної роботи. Система мотивування має бути логічною і зрозумілою персоналу, інакше вона не дасть очікуваного ефекту. Одним із чинників мотивування є примус, який ефективний у тих ситуаціях, коли він визнається справедливим. Часто працівники схвалюють зовнішній примус, надто коли власна воля й самопримус є недостатні.

Цілісність і дієвість системи мотивування персоналу підприємств забезпечує комбінація його складових у господарській діяльності суб'єктів ринку, а саме:

1. Залучення в господарський оборот додаткових ресурсів, технічне оснащення виробництва, розширення асортименту товарів і надання додаткових послуг споживачам. Реалізація цього елемента може відрізнитися на різних підприємствах залежно від наявних площ і потужностей, розвитку інфраструктури на території діяльності підприємства, купівельної спроможності споживачів.

2. Механізм мотивації підвищення ділової активності в торговельній сфері (розвиток підприємництва). Мета місцевих органів влади, які мотивують розвиток підприємництва, полягає в намаганні через зовнішній вплив на підприємства і споживачів пробудити, розвинути, посилити мотиви, що спонукають до діяльності.

В межах цієї складової мотиваційного механізму можна застосовувати такі напрями мотивації: мотивація самореалізації, відкриття «власної справи» і розвиток конкуренції; мотивація підтримки підприємств малого бізнесу; мотивація схем спрощеного оподаткування і обґрунтованого ризику.

3. Механізм формування і мотивування кадрів на підприємствах і ефективного використання потенціалу працівників. Цільова спрямованість оптимального використання працівників полягає не лише в залученні до виробничої діяльності населення, яке здатне реалізувати власний трудовий потенціал, а й у раціональному використанні персоналу підприємств, підвищенні його продуктивності праці.

Таким чином ми дійшли висновку, що система мотивування змінюється і повинна змінюватися під впливом економічної ситуації в країні, зростання професіоналізму і життєвого досвіду працівників.

Головним її завданням є опрацювання інструментарію впливу на творчий потенціал, цінності, соціальну орієнтацію працівників, спроба за допомогою опосередкованих методів, через маніпулювання різними зовнішніми, зокрема організаційними, чинниками, спрямувати індивідуальну і групову поведінку людей у потрібному руслі задля досягнення цілей комерційного підприємства.

З економічного погляду викликати заохочення до праці видається досить просто – збільшенням тарифних ставок і посадових окладів. На основі психологічних підходів важко знайти пояснення тому, як на те саме підвищення заробітної плати різні працівники реагують по-різному. Зокрема, існує категорія працівників, які схильні до постійного перебільшення свого трудового внеску і тому вважають, що розмір винагороди не відповідає результатам їхньої праці і не забезпечує мотивуючого ефекту.

Висновки. Наведена розвідка і практичний досвід демонструють, що ефективне заохочення людей до праці може досягатися не лише шляхом зовнішньої винагороди (оплати праці, додаткових виплат, пільг, комфортних умов праці), а й завдяки обов'язковому забезпеченню внутрішньої винагороди – створенню відповідних умов роботи для прояву найвищих можливостей працівника, його повної віддачі, самоствердження, самореалізації. Саме тому нами розроблено та запропоновано до практичного застосування систему мотивування працівників комерційного підприємства.

Вважаємо, що, розробляючи і впроваджуючи систему мотивування, можна використовувати такі підходи: поліпшення системи оплати праці; вдосконалення політики просування по службі; підвищення привабливості праці і покращення її матеріальних умов; розширення й активізація участі працівників в управлінні; покращення роботодавцем соціально-побутових умов своїх працівників; формування позитивного психологічного мікроклімату в колективі; застосування моральних заходів заохочення до праці.

1. Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак. – Львів: ІРД НАН України, 2006. – 186 с.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2006. – 512 с.

3. Инглхарт Р. Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4.

4. Какова роль мотивационной схемы прайс-компетенций в процессе управления персоналом? // Smart education – корпоративное обучение персонала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.smart-edu.com/index...prays-kompetentsiy.html.

5. Колот А. М. Мотивация персонала: підручник / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.

6. Питерс Т. В. В поисках эффективного управления / Т. Питерс, А. Уотермен; пер. с англ.; под. ред. В. Зотова, Д. Васильева. – М.: Прогресс, 1986. – 423 с.

Леськів Г. З., Кучер Л. Р. Система мотивирования персонала как фактор повышения конкурентоспособности предприятий

Обоснована необходимость и актуальность разработки системы мотивации. Доказано, что каждый сотрудник влияет на конечные результаты деятельности предприятия. Разработана и предложена к практическому применению система мотивирования работников предприятия. Приведен перечень основных человеческих потребностей и жизненных ценностей индивидуума. Освещено поэтапное построение системы мотивации и ее применение в деятельности отечественных предприятий.

Ключевые слова: система мотивации, стандарты качества, материальное и моральное стимулирование, вознаграждение.

Leskiv H. Z., Kucher L. R. Incentive system for employees as a factor of enterprise competitiveness increase

It has been studied that every employee contributes to final results of enterprise activity. Development of a system of incentives for employees and a detailed characteristics of the stages of its formation which increases market competitiveness of enterprise in general have been analyzed.

For correct creation of a system of incentives it is important to determine the most essential needs and life values of people and then form a system of incentives and leverages coming from the fact that even basic human needs will become a work incentive when a person is sure that work is the most efficient way to satisfy these needs.

We suggest using a comprehensive approach towards a system of incentives when developing such a system for employees at enterprises. Creation of a system of incentives must include several stages.

The first stage – development and implementation of methods of financial and moral incentives. The aim of incentives at this stage lies in compliance with quality requirements based on quality standards accepted at an enterprise.

The second stage – systems of employee incentives for creativity. At this stage we suggest improving the system of incentives for employees to increase competitiveness of enterprise.

The third stage is characterized by creation of a general system of incentives based on a previously developed quality philosophy which involves profound changes in quality understanding.

It has been established that the following approaches can be used when developing and implementing the system of incentives: remuneration system improvement; promotion policy improvement; increase of labour attractiveness and material conditions improvement; expansion and promotion of employee participation in management; social conditions improvement for employees of enterprise; creation of a positive psychological microclimate in teams; moral incentives implementation.

Key words: *system of incentives, standards accepted, of financial and moral incentives, motivation.*

Стаття надійшла 19 жовтня 2016 р.

УДК 33.330.3

**С. М. Лихолат,
О. І. Завійський**

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПОСЛУГ МАЛОГО БІЗНЕСУ

(на прикладі автотранспортних підприємств)

Обґрунтовано доцільність залучення інвестиційних ресурсів під час впровадження інноваційних процесів у діяльність автотранспортних підприємств. Здійснено аналіз дефініцій «інвестиції» та «інновації». Розглянуто вплив інвестиційно-інноваційної діяльності на рівень конкурентоспроможності малого бізнесу на прикладі автотранспортного підприємства. Доведено взаємообумовленість між управлінням інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуги автотранспортного підприємства й фазами його життєвого циклу. Окреслено етапи та параметри управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортного підприємства.

Ключові слова: *інвестиційно-інноваційна підтримка, інвестиційно-інноваційне забезпечення, інвестиційно-інноваційна діяльність, автотранспортне підприємство (АТП), малий бізнес, конкурентоспроможні послуги.*

Постановка проблеми. Динамічний розвиток науково-технічного прогресу, загострення конкурентної боротьби та орієнтація на європейські стандарти господарювання вимагають від представників малого бізнесу загалом та автотранспортних підприємств зокрема безперервної реалізації якісно-структурних змін та оновлень для утримання фактичних позицій на ринку і розширення його пріоритетних сегментів. За умов, коли традиційні методи ведення конкурентної

боротьби себе вичерпують і стають не спроможними повною мірою забезпечувати очікуваного від них соціально-економічного ефекту, виникає доцільність реструктуризації сучасних підходів до забезпечення конкурентоспроможності послуг автотранспортних підприємств, особливо на рівні малого бізнесу, що ґрунтуються на якісно нових інвестиційно-інноваційних підходах.

Залучення інвестиційних ресурсів для покращення конкурентних переваг і забезпечення прогресивних перетворень є стратегічно важливою складовою реалізації інвестиційного потенціалу автотранспортних підприємств, особливо в розрізі їх як представників малого бізнесу.

Стан дослідження. Залучення інвестиційних ресурсів регулюється головню Законом України «Про інвестиційну діяльність», де в статті 1 трактовано інвестиції як «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект» [1]. Науковець О. Туманова характеризує інвестиції як важливу невід'ємну складову наявного економічного та соціального потенціалу (зовнішній аспект) і, водночас, як результат використання ресурсних та інституційно-організаційних можливостей суб'єкта господарювання, де інвестиції наділено властивістю до акумулювання капіталу [2, с. 99].

На думку Н. Ковтун, інвестиції доречно трактувати як довгострокове вкладання коштів у різні види економічної діяльності, що формують корисний соціально-економічний ефект. Такий підхід є універсальним, тому що спрощує розуміння сутності інвестицій, адже соціально-економічний ефект можна розглядати і як отримання прибутку, і як захист від ризику [3, с. 27].

Комплексно економічну природу інвестицій у своїх дослідженнях характеризує Д. Левчинський, позиціонуючи їх крізь призму: 1) об'єкта економічного управління; 2) форми залучення заощаджень в економічний процес; 3) способу використання накопиченого капіталу; 4) альтернативної можливості вкладення капіталу в будь-яку сферу господарської діяльності; 5) джерела генерування ефекту від підприємницької діяльності; 6) об'єкта ринкових відносин; 7) об'єкта власності та розпорядження; 8) об'єкта тимчасової переваги; 9) носія чинника ризику; 10) джерела чинника ліквідності [4, с. 132–135].

До речі, найвища ефективність інвестицій забезпечується в процесі фінансування інноваційних проектів [5]. Це обумовлюється, передусім, їх нетрадиційністю та нетиповістю, що дає змогу агресивно захопити незаповнену споживчу нішу на споживчому ринку шляхом

формування унікальних переваг, які є недоступними для головних конкурентів.

Вагомий внесок у сегмент емпіричних досліджень інновацій зробив відомий український учений М. Туган-Барановський, який одним з перших встановив взаємозв'язок між причинами економічних криз та особливостями відтворення основного капіталу [6].

На думку М. Корінько, інновації – це нововведення з використанням досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечує відновлення основних засобів, оптимальне використання доступних ресурсів, енергозбереження за впровадження нових технологій та покращення кінцевих економічних показників господарюючих суб'єктів [7, с. 150]. Своєю чергою, І. Волошин характеризує інновації як новостворений чи вдосконалений продукт, котрий формується внаслідок нової комбінації господарських чинників і застосування первинних технологій або ж є результатом удосконалення організації виробництва чи збуту та відображає попит на науково-технічні знання у сфері задоволення споживчих потреб, який, незважаючи на наявність надмірних ризиків, зумовлює формування корисного соціально-економічного ефекту [8, с. 264].

З погляду процесу трактують поняття «інновація» Д. Черваньов та Л. Нейкова, під час безпосереднього перебігу якого завдяки практичному використанню продуктів розумової праці (ідей, відкриттів, винаходів тощо) створюються кращі за властивостями нові види продукції та нові технології, які внаслідок появи на ринку як нововведення, можуть забезпечити надходження додаткового доходу [9, с. 25].

Отже, **метою** статті є опрацювання наукових підходів до характеристики інновацій та усунення неточностей у тлумаченні їхньої теоретичної сутності у процесі провадження діяльності підприємств малого бізнесу (на прикладі автотранспортного підприємства).

Виклад основних положень. Перш за все наголосимо, що, попри наявність деяких розбіжностей серед учених стосовно тлумачення теоретичної суті інновацій, одностайною є думка, що їхньою якісною змістовною ознакою є новаторський характер, який досягається завдяки науково-технічній складовій. Підвищення ефективності її використання передбачає необхідність не лише створення сприятливого клімату для інвестицій в автотранспортній галузі в адміністративному середовищі шляхом активізації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, спрощення процедур інвестиційного процесу з метою нівелювання негативного впливу бюрократичної складової (зокрема, використання електронного врядування), оптимізації співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та іноземними інвестора-

ми [10], але й визначення концептуальних засад управління інноваційним розвитком автотранспортного підприємства, що є пріоритетним для інвестування, з метою максимізації корисного ефекту завдяки вкладеним грошовим коштам.

Необхідність забезпечення належної інвестиційно-інноваційної підтримки конкурентоспроможності послуг малого бізнесу загалом та автотранспортних підприємств зокрема обумовлюється такими чинниками, як: 1) постійні зміни ринкових настроїв і вподобань споживачів, що потребує безперервного пошуку нестандартних підходів до їх задоволення; 2) розширення переліку пріоритетних напрямів господарювання внаслідок появи нових технологій і можливостей, що вони їх продукують; 3) прихід на внутрішній ринок автотранспортних послуг потужних міжнародних компаній з іноземним капіталом, ефективне ведення конкурентної боротьби з якими потребує імплементації структурних змін та інновацій; 4) забезпечення розширеного відтворення та формування корисного соціально-економічного ефекту, що апіорі потребує реалізації інвестицій та впровадження інновацій; 5) об'єктивна доцільність диверсифікації ризиків функціонування автотранспортних підприємств; 6) доцільність уникнення інерційного характеру розвитку автотранспортного підприємства в структурі етапів його життєвого циклу; 7) подолання негативних проявів недобросовісної конкуренції та девіантної поведінки основних «гравців на ринку».

Синергія одночасного поєднання корисного ефекту, отриманого від реалізації інвестицій та впровадження інновацій, формує адекватне організаційно-економічне забезпечення динамічної конкурентоспроможності розвитку цільового об'єкта малого бізнесу, що в сегменті надання послуг автотранспортних підприємств трансформується в такі переваги: 1) розширення асортименту доступних послуг для споживачів, підвищення якості їх надання; 2) забезпечення техніко-технологічної модернізації автотранспортного підприємства та реструктуризації його внутрішніх бізнес-процесів; 3) формування мультиплікатора стимулювання процесів революційного розвитку та розширеного відтворення автотранспортного підприємства на засадах інвестиційно-інноваційної складової; 4) створення ресурсної бази для мінімізації ризиків; 5) поява обґрунтованих можливостей і реальних перспектив освоєння нових ринків надання автотранспортних послуг шляхом покращення їхніх споживчих властивостей та інтенсифікації перевізного процесу.

Інвестиційно-інноваційне забезпечення вимагає своєчасного структурного коригування, реорганізації та адаптації відповідно до

наявних умов економічного середовища, що сформувалися в конкретний період часу. Таким чином, необхідність системного управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортних підприємств обумовлюється не лише поступальним розвитком науково-технічного прогресу, що формує інноваційних сегмент їх надання, а й циклічністю фаз їхнього життєвого циклу (рис. 1).



Рис. 1. Взаємообумовленість між управлінням інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуги автотранспортного підприємства та фазами її життєвого циклу

Джерело: власна розробка.

Ефективне управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортного підприємства дає змогу подолати інерційний характер його розвитку, уникнути стагнації процесів та утримувати зайняті позиції на ринку автотранспортних перевезень.

У структурі системи управління інвестиційно-інноваційною діяльністю прийнято виокремлювати такі чотири складові елементи: керуючу, керовану, наукову підсистему та підсистему забезпечення.

Вхідні параметри системи приймають пріоритетні ресурси, тоді як вихідні забезпечують формування інноваційного продукту. Керуюча підсистема формалізується на основі цілей, функцій і методів управління.

Своєю чергою, наукова підсистема орієнтована на проведення експериментальних досліджень, проектування конструкторських розробок, організацію патентної та ліцензійної діяльності. Інформаційну, ресурсну, методологічну і правову підтримку здійснює підсистема забезпечення, тоді як керована підсистема формалізується з процесів безпосереднього здійснення інноваційної діяльності [11, с. 39]. Попри те що управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг АТП є безперервним процесом, який потребує постійної організаційно-економічної підтримки ефективності його розвитку, все ж таки його можна структурувати в межах основних етапів, що представлено на рис. 2.

Серед параметрів, що визначають концептуальні характеристики управління інвестиційно-інноваційною діяльністю автотранспортного підприємства, виокремлюють:

- 1) тип інвестиційно-інноваційного проекту, що характеризує його з погляду спрямованості на інтенсивні чи екстенсивні засади розвитку автотранспортного підприємства;
- 2) співвідношення рівнів ризику та прибутковості;
- 3) склад інвестиційно-інноваційного проекту;
- 4) формат освоєння інвестицій.

Перший передбачає необхідність визначення наперед чітких рамок, у межах яких відбуватиметься поділ інвестиційних ресурсів. У такий спосіб формуються кошики інвестиційно-інноваційних проектів з конкретними характеристиками.

Своєю чергою, другий формат освоєння інвестицій визначає доцільність формування гнучкого інвестиційного портфелю, що оперативно змінюється залежно від конкретних обставин економічного середовища функціонування автотранспортного підприємства [12, с. 83].



Рис. 2. Етапи управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортного підприємства

Джерело: власна розробка.

Вказані параметри не лише формують стратегію управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортного підприємства, але й визначають особливості здійснення тактико-оперативних заходів у межах цього управління, що в сукупності впливає на вибір джерел фінансування інвестиційно-інноваційного проекту, його масштабність, строк окупності та побудову превентивних механізмів нівелювання потенційних загроз зриву його реалізації.

Формалізація характеристик, методичних підходів і засобів управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортних підприємств залежить від обраної пріоритетної форми реалізації цього забезпечення, з-поміж яких, зокрема, виокремлюють: 1) розробку абсолютно нової послуги на ринку автотранспортних перевезень; 2) впровадження послуги, що є новою для конкретного підприємства; 3) інвестиційно-інноваційну реструктуризацію наявного портфелю послуг автотранспортного підприємства. Тимчасом реструктуризація вже наявного портфелю послуг і забезпечення їх інноваційного спрямування ґрунтується на реалізації заходів не так революційного, як еволюційного характеру.

Ефективність управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортного підприємства в стратегічному вимірі залежить від трьох ключових факторів. Перший пов'язаний із безпосередньою можливістю доступу до джерел залучення інвестиційно-фінансових ресурсів у конкурентну боротьбу, що визначається і внутрішнім потенціалом підприємства, і рівнем його співпраці та взаємодії з фінансовими інституціями. Другий фактор передбачає організацію науково-технічної складової функціонування підприємства. Третім важливим фактором, що визначає ефективність управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг АТП, є професійні компетенції, кваліфікація та рівень інтелектуального розвитку кадрового персоналу підприємства. З огляду на те, що управління інноваційними процесами потребує неодмінного володіння сучасними знаннями, уміннями і навичками, котрі в умовах динамічного розвитку науково-технічного прогресу мають високу здатність до «старіння», важливе місце в забезпеченні ефективності управління інвестиційно-інноваційною діяльністю відводиться створенню умов для навчання, розвитку та перепідготовки персоналу підприємства. Цілком логічно, що концептуальні характеристики управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг АТП диференціюються залежно від їхньої галузевої спрямованості.

Закономірно, що в умовах динамічної зміни параметрів економічного середовища функціонування автотранспортних підприємств система управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності їхніх послуг еволюціонує та адаптується до обставин, які сформувалися на конкретний період часу, що коригує цілі, методи, завдання і тактико-оперативний інструментарій управління таким забезпеченням.

У цьому контексті важливими є наявність високих адаптивних властивостей внутрішніх організаційних структур підприємства, налагодження гнучких ділових відносин із контрагентами, а також готовність працівників підприємства до сприйняття цих змін і забезпечення ефективного процесу їх реалізації.

Таким чином, система управління інвестиційно-інноваційною діяльністю АТП одночасно виступає і суб'єктом впровадження структурних змін, і об'єктом трансформаційних процесів, що вимагає націленості на формування здатності до саморегуляції та саморозвитку.

Висновки. Підсумовуючи дослідження концептуальних засад управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг автотранспортного підприємства, вважаємо, що під цим поняттям слід розуміти організований процес створення адекватної фінансової, економічної, техніко-технологічної та наукової підтримки радикальної модернізації якісно-споживчих властивостей автотранспортних послуг, що, відповідно до сформованих викликів економічного середовища, дає змогу здійснювати своєчасну реструктуризацію бізнес-процесів, пов'язаних із наданням цих послуг, мобілізацію ресурсного потенціалу в напрямі посилення конкурентних позицій останніх на ринку та підвищення ефективності господарювання автотранспортного підприємства, що в сукупності забезпечує формування корисного економічного ефекту не лише в самому автотранспортному підприємстві, а й у малому бізнесі загалом.

Управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг малого бізнесу (на прикладі автотранспортного підприємства) можна розглядати в контексті: 1) ініціювання радикальних змін, доцільність упровадження яких обумовлена об'єктивними вимогами та сформованими тенденціями на ринку автотранспортних послуг; 2) імплементації досягнень науково-технічного прогресу в господарську діяльність підприємства, що потребує адекватного фінансування та мінімізації ймовірності виникнення потенційних ризиків, які пов'язані з процесом впровадження пріоритетних проектних розробок; 3) реструктуризації традиційних підходів до організації

надання автотранспортних послуг, що орієнтована на покращення їхніх споживчих характеристик і підвищення рівня відповідності функціональним критеріям конкурентоспроможності.

Отже, важливість досліджуваної проблеми об'єктивно вимагає подальшого аналізу управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням конкурентоспроможності послуг АТП та розробки дієвих заходів задля підвищення ефективності цього управління в сучасних умовах господарювання підприємств малого бізнесу.

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560-ХІІ від 18.09.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/Laws/show/1560-12/ed20100723>.

2. Туманова О. А. Еволюція підходів до сутності інвестицій / О. А. Туманова // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 121. – С. 97–100.

3. Ковтун Н. Теоретичні засади інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності: співвідношення основних понять та категорій / Н. Ковтун // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 101. – С. 25–29.

4. Левчинський Д. Л. Суть та економічна природа інвестицій і інвестиційного процесу / Д. Л. Левчинський // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 131–139.

5. Федоренко В. Г. Інвестування: підручник / В. Г. Федоренко. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2008. – 448 с.

6. Туган-Барановський М. І. Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на господарське життя / М. І. Туган-Барановський. – СПб., 1984. – 390 с.

7. Корінько М. Д. Інновації у діяльності суб'єктів господарювання / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5 (95). – С. 149–154.

8. Волошин І. Визначення економічної сутності інновацій як об'єкта обліку і аналізу / І. Волошин // Економічний аналіз. – 2008. – Вип. 3 (19). – С. 261–264.

9. Черваньов Д. М. Менеджмент інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств України / Д. М. Черваньов, Л. І. Нейкова. – К.: Знання, 1999. – 516 с.

10. Базиліук А. Механізм реалізації інвестиційного потенціалу автотранспортних підприємств в Україні / А. Базиліук, В. Гордієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 10 (148). – С. 84–92.

11. Инновационный менеджмент / Л. Н. Оголева, В. М. Радиковский, В. Н. Сумароков и др.; под ред. Л. Н. Оголевой. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 238 с.

12. Подвальна Г. В. Механізм розроблення інвестиційних планів автотранспортного підприємства / Г. В. Подвальна // Економіка і регіон. – ПолтНТУ, 2013. – № 2 (39). – С. 82–86.

Лихолат С. М., Завийский О. И. Инвестиционно-инновационное обеспечение конкурентоспособности услуг малого бизнеса (на примере автотранспортных предприятий)

Обоснована целесообразность привлечения инвестиционных ресурсов при внедрении инновационных процессов в деятельность автотранспортных предприятий. Осуществлен анализ дефиниций «инвестиции» и «инновации».

Рассмотрено влияние инвестиционно-инновационной деятельности на уровень конкурентоспособности малого бизнеса на примере автотранспортного предприятия. Доказана взаимообусловленность между управлением инвестиционно-инновационным обеспечением конкурентоспособности услуги автотранспортного предприятия и фазами его жизненного цикла. Определены этапы и параметры управления инвестиционно-инновационным обеспечением конкурентоспособности услуг автотранспортного предприятия.

Ключевые слова: *инвестиционно-инновационная поддержка, инвестиционно-инновационное обеспечение, инвестиционно-инновационная деятельность, автотранспортное предприятие (АТП), малый бизнес, конкурентоспособные услуги.*

Lykholat S. M., Zaviysky O. I. Investment and innovative promotion of competitiveness of small business services (as exemplified by the motor transport companies)

The article reinforces the necessity of involvement of the investment resources in course of implementation of innovative processes in to the small business activities (as exemplified by the motor transport companies). A direct correlation between the activities of the motor transport companies and the investment and innovative approaches used in the process of their activities has been discovered. The research determines the role of the socio-economic impact on the process of restructuring of the existing approaches to ensuring the competitiveness of motor transport company services. The definitions of «investment» and «innovation» have been analyzed by both the domestic and the Ukrainian scientists. The article researches the influence of investment and innovative activities on the competitiveness of the motor transport companies. The role of the government authorities and the local government bodies in the administrative environment of the motor transport companies is addressed. The study proves the interdependence between the management of the investment and innovative promotion of competitiveness of the motor transport company services and the phases of its life cycle. The effective management of investment and innovative promotion of competitiveness of the services of the motor transport companies is proved important in terms of prevention of stagnation and maintenance of the trucking competitiveness. The stages of management of investment and innovative promotion of competitiveness of the motor transport company services are structured. The criteria of conceptual characteristic of the management of investment and innovative activities of the motor transport companies are outlined. The article emphasizes the necessity of using the methodological approaches and controls of investment and innovative promotion of competitiveness of the services of the motor transport companies in the light of the priority forms of imple-

mentation of this promotion. The system of management of investment and innovative activity of the motor transport companies is explained as both the subject of structural change implementation and the object of transformation processes in the overall system of small business. The research offers the stages and the criteria of management of investment and innovative promotion of competitiveness of the services of the motor transport companies.

Key words: *investment and innovative support, investment and innovative promotion, investment and innovative activities, motor transport company, small business, competitive trucking services.*

Стаття надійшла 4 листопада 2016 р.

УДК 338.26

О. І. Пацула

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто стан нормативно-правового та інституційного забезпечення соціально-економічного партнерства в Україні. Визначено проблемні питання його становлення, зокрема суперечливість законодавчого та організаційного поля, відсутність соціального діалогу, відповідно, балансу інтересів держави і приватного інвестора, та єдиних підходів до формування системи звітності за виконанням укладених договорів соціально-економічного партнерства.

З'ясовано, що для практичного запровадження і розвитку системи соціально-економічного партнерства потрібно проведення цілеспрямованої послідовної державної політики, напруженої на формування сприятливого клімату для розроблення й реалізації проектів соціально-економічного партнерства.

Ключові слова: *соціальне партнерство, соціальний діалог, соціально-економічне партнерство, державно-приватне партнерство, соціальна звітність.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення держава не в змозі самостійно подолати кризові явища в економіці, які супроводжують її упродовж тривалого часу. Зниження реальних доходів населення, його купівельної спроможності, падіння попиту на продукцію підприємств зумовлюють потребу забезпечення економічної та соціально-регулюючої взаємодії держави, приватних структур, трудового колективу, пріоритетності суспільних інтересів та формування і становлення

інституту соціально-економічного партнерства. В основу модернізації господарства країни має лягти консолідація інтересів і можливостей влади, бізнесу та громади.

Стан дослідження. Аналіз наукового доробку вітчизняних і зарубіжних учених засвідчує, що питання соціального партнерства було предметом розгляду у працях багатьох науковців (А. М. Колота, О. А. Грішної [1], Р. С. Грінгберга [2], А. Б. Керрола [3], Ф. Котлера [4] та ін.), які, проте, не акцентували уваги на економічній складовій такого партнерства. Визначення категорії соціально-економічного партнерства шляхом проведення морфологічно-семантичного аналізу дефініцій запропоновано у статті О. Є. Попова й А. В. Мордовця, де, поміж іншим, вказано на двосторонню взаємодію органів влади та суб'єктів господарювання, однак не розглянуто такого важливого, на нашу думку, партнера, як трудовий колектив [5].

Метою статті є дослідження організаційно-правових аспектів системи соціально-економічного партнерства в Україні та надання пропозицій із підвищення ефективності її формування.

Виклад основних положень. Важливою умовою соціально-економічного партнерства є наявність гарантованої системи законодавства, яке б регулювало основні відносини, з ним пов'язані. Проте офіційне визначення цієї категорії на законодавчому рівні наразі відсутнє.

Хоча варто зазначити, що тлумачення соціального партнерства представлено у проекті Закону України «Про соціальне партнерство», де під ним мається на увазі система відносин між працівниками, роботодавцями і виконавчою владою, які виступають сторонами соціального партнерства під час реалізації їхніх соціально-економічних прав та інтересів, спрямована на дотримання інтересів працівників і роботодавців шляхом взаємних переговорів, консультацій, в досягненні та укладанні сторонами угод, колективних договорів і в прийнятті спільних рішень [6].

Незважаючи на те, що цей закон залишився лише у проекті і не був прийнятий, його можна вважати першим кроком на шляху формування системи соціально-економічного партнерства в Україні.

Певною мірою партнерські відносини між державою і приватним суб'єктом господарювання регулює Закон України «Про державно-приватне партнерство».

Тож, згідно зі ст. 1 цього Закону, державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними парт-

нерами) та юридичними особами, крім державних і комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору [7].

Однак поняття «державно-приватне партнерство» не можна ототожнювати зі соціально-економічним партнерством, оскільки останнє є значно ширшим за своєю суттю, завданнями, функціями і формами прояву.

У 2010 році на зміну терміну «соціальне партнерство» в законодавче поле було введено поняття «соціальний діалог» і прийнято відповідний Закон «Про соціальний діалог в Україні». Таким чином, під ним розуміють процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей і прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [8].

На наш погляд, терміни «партнерство» і «діалог» не можуть бути взаємозамінними, позаяк партнерство – це форма організації діяльності, що ґрунтується на об'єднанні майна (ресурсів) різних власників [9], а діалог – це двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між людьми у вигляді питань і відповідей [10].

У науковій літературі соціально-економічне партнерство трактується як системі відносин державних органів і суб'єктів господарювання (формування якої здійснюється з обов'язковим дотриманням та врахуванням інтересів некомерційного сектора під час розробки й реалізації відповідної державної політики), що формується в процесі їхньої довгострокової взаємодії з метою підвищення ефективності реалізації завдань або функцій (які не є профільними для державних органів влади та можуть бути передані для виконання суб'єктам господарювання) з увагою на економічний ефект від їхньої взаємодії [5, с. 42].

Однак гадаємо, таке визначення не можна вважати повним, оскільки воно не торкається соціальної сторони такої взаємодії і не вказує на важливого учасника таких відносин, а саме на трудовий колектив і суспільство загалом. Крім того, у наведеному визначенні враховано лиш економічний ефект і не згадується соціальний.

Отож підсумуємо, що соціально-економічне партнерство – це система, як правило, довгострокових відносин між державними органами, суб'єктами господарювання, трудовими колективами та громадою, спрямована на об'єднання ресурсних можливостей (матеріаль-

них, нематеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних, трудових чи ін.) для підвищення ефективності реалізації визначених завдань чи проєктів з урахуванням інтересів усіх учасників партнерських відносин і досягненням економічного та соціального ефекту від такої взаємодії.

Ефективне функціонування соціально-економічного партнерства забезпечується створенням відповідної системи як сукупності структурно-організаційних елементів, що ґрунтується на надійній і стабільній законодавчо-нормативній базі. До основних законодавчих актів, які сьогодні формують правові засади для розвитку окремих форм соціально-економічного партнерства, можна віднести: Конституцію України, Цивільний та Господарський кодекси, а також низку законів, серед яких:

– Закон «Про соціальний діалог в Україні», який визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення й реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин і забезпечення підвищення рівня та якості життя громади, соціальної стабільності в суспільстві [8];

– Закон України «Про державно-приватне партнерство», який окреслює організаційно-правові засади взаємодії державних і приватних партнерів, регулює відносини, пов'язані з підготовкою, виконанням і розірванням договорів, що підписуються в межах державно-приватного партнерства [7];

– Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», яким передбачено особливості правового регулювання, засади створення, права та гарантії діяльності професійних спілок [11];

– Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності», який визначає засади створення і діяльності організації роботодавців, їхніх об'єднань, особливості правового регулювання та гарантії їхньої діяльності, а також основні засади їх взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, професійними спілками та їх об'єднаннями, іншими підприємствами, установами й організаціями [12];

– Закон України «Про колективні договори і угоди» регламентує правові засади розробки, укладання та виконання колективних договорів і угод з метою сприяння регулюванню трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців [13];

– Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», яким передбачено організаційно-правові засади функціонування системи заходів щодо вирішення колективних

трудова спорів і який спрямований на здійснення взаємодії сторін соціально-трудова відносин у процесі їх врегулювання [14];

– Закон України «Про концесії», який визначає поняття і правові засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна з метою підвищення ефективності його використання і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах) [15].

Окрім наведених вище законів, існує ще ціла низка нормативно-правових актів, якими слід керуватися в процесі реалізації тих чи інших завдань соціально-економічного партнерства. Така чисельність, складність і багаторівневість нормативних вимог породжує небажання потенційних приватних партнерів брати участь у вирішенні соціально-економічних проблем.

Доцільним було б узгодити між собою певні законодавчі акти, чітко визначити в одному документі, яку роль відіграє держава у таких відносинах, яким чином можуть бути залучені приватні партнери, громадські організації до вирішення певних соціальних завдань, окреслити, на яких засадах і в яких формах може відбуватися таке партнерство.

Проблемним та суперечливим у системі формування соціально-економічного партнерства в Україні є й інституційне забезпечення. Приміром, з боку державних органів соціально-економічні програми розвитку перебувають у компетенції Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Тимчасом Міністерство соціальної політики є центральним органом, який забезпечує формування й реалізацію державної політики у сфері праці та соціального захисту, зайнятості населення, трудових відносин, соціального діалогу та інших соціальних питань. Якщо партнерство спрямовано на конкретну сферу діяльності, то залучаються ще й інші державні органи виконавчої влади, котрі відповідають за цю сферу (наприклад, Міністерство інфраструктури). Отже, органи виконавчої влади формують і забезпечують реалізацію політики у сфері соціально-економічного партнерства, проводять моніторинг ефективності діяльності у цій сфері, організовують перевірку виконання договорів, укладених у межах такого партнерства.

Водночас для ведення соціального діалогу на національному рівні утворено постійний орган, а саме Національну тристоронню соціально-економічну раду, яка складається з однакової кількості представників сторін і об'єднує 20 членів профспілкової сторони, 20 членів сторони роботодавців та 20 членів сторони органів виконавчої влади. До основних завдань Національної ради належить вироблення консолідованої позиції сторін соціального діалогу щодо стратегії економіч-

ного і соціального розвитку України та підготовка і надання узгоджених рекомендацій і пропозицій Президенту України, Верховній Раді та Кабінету Міністрів з питань формування і реалізації економічної та соціальної політики, регулювання трудових відносин. Окрім того, можна утворювати й галузеві (міжгалузеві) ради на відповідних рівнях управління [8].

Така ситуація, щоправда, спричиняє дублювання функцій та виникнення суперечностей між різними органами влади.

Своєю чергою, представниками сторони суб'єктів господарювання виступають організації роботодавців, які, відповідно до закону, забезпечують представництво і захист прав та законних інтересів роботодавців у відносинах з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, професійними спілками, беруть участь у формуванні й реалізації політики державного регулювання економічних, соціальних і трудових відносин та ін.

Незважаючи на зниження рівня довіри до профспілкових організацій, їхню роль у системі суб'єктів соціально-економічного партнерства також потрібно враховувати. Проте, як зазначає В. А. Красномоєць та А. С. Пасека, «зважаючи на критичну ситуацію щодо профспілок у системі соціального партнерства, логічним і правомірним є постановка питання щодо того, чи немає в суспільстві інших сил, які реально, прямо чи опосередковано здатні зайняти місце (і, можливо, займають) у соціальному діалозі» [16, с. 158].

Успішний розвиток соціально-економічного партнерства як форми активізації інвестиційної діяльності приватного сектора у стратегічно важливі державні сфери і людський капітал можливий лише за умови, коли забезпечено баланс інтересів держави і приватного інвестора.

Соціально-економічне партнерство має бути побудовано найперше на паритетних засадах, де кожен із учасників таких відносин сприймає іншого як рівноправного партнера. Отже, система соціально-економічного партнерства мусить ґрунтуватися на договірній основі, де кожна сторона може чітко окреслювати свої права, обов'язки та зобов'язання.

Слід також розробити підходи до формування системи звітності за виконанням укладених договорів соціально-економічного партнерства, яка має подаватися у визначені терміни в обов'язковому порядку всіма партнерами і містити показники, що свідчить про рівень виконання взятих на себе зобов'язань. Лише за умови формування таких звітних показників можна оцінити ефективність того чи іншого проекту, котрий виконується в межах соціально-економічного партнерства.

Нині багато великих підприємств, які провадять свою діяльність на засадах соціальної відповідальності, складають так звану соціальну звітність, або звітність зі сталого розвитку, проте вона також на практиці є недосконалою, нерегламентованою, містить багато протиріч і недоліків.

Висновок. Отже, для практичного запровадження і розвитку системи соціально-економічного партнерства як однієї з форм залучення приватних інвестиційних ресурсів для модернізації і зростання української економіки необхідне проведення цілеспрямованої послідовної державної політики, яка була б напрямлена на формування сприятливого клімату для розроблення й реалізації проектів соціально-економічного партнерства, а саме:

- удосконалення нормативно-правової бази регулювання соціально-економічного партнерства з визначенням основних понять та узгодження окремих положень;

- удосконалення інституційного забезпечення соціально-економічного партнерства з метою чіткого визначення повноважень органів влади, які залучаються на всіх етапах підготовки та реалізації відповідних проектів на державному, регіональному й місцевому рівнях задля усунення дублювання функцій;

- підвищення гарантій захисту інтересів усіх сторін соціально-економічного партнерства шляхом розроблення механізму компенсації та санкціонування у разі дострокового припинення договору чи неналежного виконання зобов'язань;

- передбачення можливості надання пільг приватній стороні соціально-економічного партнерства за певних умов через фіскальні чи тарифні регулятори;

- формування підходів до складання звітності за результатами виконання договорів соціально-економічного партнерства і розробка методики оцінювання економічної та соціальної ефективності такого партнерства.

1. Колот А. М. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін. – КНЕУ, 2011. – 397 с.

2. Гринберг Р. С. Социальное партнерство: мировой опыт и российская специфика / Р. С. Гринберг, Т. В. Чубарова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imepi-eurasia.ru/baner/PARTNER.DOC>.2.

3. Carroll A. B. Corporate Social Responsibility: Evolution of Definition Construct / A. B. Carroll // Business and Society. – 2009. – Vol. 38. – № 3. – P. 268–295.

4. Kotler Ph. Corporate Social Responsibility: doing the most good for your company and cause / Philip Kotler a. Nancy Lee [Hoboken, N.J.]: – Wiley.cop. 2005. – 426 p.

5. Попов О. Є. Теоретичні основи соціально-економічного партнерства органів влади та суб'єктів господарювання у сфері міжсекторальної взаємодії / О. Є. Попов, А. В. Мордовець // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 14. – 2015. – С. 40–44.

6. Про соціальне партнерство: Проект Закону України від 10.09.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

7. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2407-17>.

8. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

9. Партнерство // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Партнерство>.

10. Діалог // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Діалог>.

11. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

12. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності: Закон України від 22.06.2012 р. № 5026-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.

13. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>.

14. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр>.

15. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 р. № 997-XIV зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-14>.

16. Красномоєць В. А. Соціальне партнерство в системі соціально-трудових відносин України: особливості формування та перспективи розвитку / В. А. Красномоєць, А. С. Пасека // Соціально-трудова відносини: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 155–159.

Пацула О. И. Организационно-правовые аспекты системы социально-экономического партнёрства в Украине

Рассмотрено состояние законодательного и институционального обеспечения социально-экономического партнёрства в Украине, проблемные вопросы его становления, в частности: неопределённость законодательного

и организационного поля, отсутствие социального диалога, соответственно, баланса интересов государства и частного инвестора, и единых подходов к формированию системы отчётности по исполнению договоров социально-экономического партнёрства.

Определено, что для практического внедрения и развития системы социально-экономического партнёрства необходимо проведение целенаправленной последовательной государственной политики, ориентированной на формирование благоприятного климата для разработки и реализации проектов социально-экономического партнерства.

Ключевые слова: *социальное партнерство, социальный диалог, социально-экономическое партнерство, государственно-частное партнерство, социальная отчетность.*

Patsula O. I. Organizational and Legal aspects of socio-economic partnership in Ukraine

This article makes a case for the necessity of formation of the institution of socio-economic partnership. Socio-economic partnership is defined as a system of predominantly long-term relations between public authorities, businesses, labour groups, and the community that aims to unite the available resources (tangible, intangible, financial, intellectual, informational, labour etc.) in order to improve the effectiveness of implementation of specific tasks or projects, taking into account the interests of all the partners and achieving economic and social impact as a result of such interaction.

It has been established that, for practical implementation and development of socio-economic partnership, it is requisite to implement a focused coherent public policy tailored to create a favourable environment for the development and implementation of socio-economic partnership projects, namely, through:

- improving the legal framework governing socio-economic partnership, outlining definitions of basic concepts and aligning certain provisions;*
- improving institutional support for socio-economic partnership so as to clearly define the powers of the authorities that are involved throughout all the stages of preparation and implementation of relevant projects at the national, regional and local levels to eliminate overlapping functions;*
- enhancing safeguards for the protection of interests of all the parties to socio-economic partnership through the development of a mechanism for compensation and sanctions in the event of early termination of the contract or improper performance of obligations;*
- provisions for benefits to a private party of socio-economic partnership under certain circumstances on the part of fiscal or tariff regulatory bodies;*
- forming approaches to reporting on the results of socio-economic partnership and development of a methodology for assessing the economic and social efficiency of such partnership.*

Key terms: *social partnership, social dialogue, socio-economic partnership, social reporting.*

Стаття надійшла 4 листопада 2016 р.

ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Досліджено актуальні проблеми екологічного обліку на підприємствах України. Визначено головні чинники формування екологічного обліку в сучасних умовах господарювання. Розглянуто підходи до бухгалтерського екологічного обліку в управлінському та фінансовому контексті. Наведено основні передумови впровадження та принципи організації екологічного обліку. З'ясовано низку перешкод в інтегруванні екологічного обліку у систему управління вітчизняними підприємствами.

Ключові слова: екологічний облік, фінансовий екологічний облік, управлінський екологічний облік, екологічні витрати, екологічна звітність.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із основних завдань, які постають перед підприємствами в процесі господарської діяльності, є їхня екологізація і створення економічних стимулів захисту навколишнього природного середовища. Адже поліпшення екологічних показників сприяє розвитку нових напрямів бізнесу для підприємств як важливих постачальників товарів. Для ефективного управління підприємством з метою формування необхідної інформаційної бази з'являється потреба у дослідженні об'єктів екологічної діяльності підприємства. Забезпечення запитів на різних рівнях управління щодо своєчасної, достовірної інформації задля прийняття ефективних управлінських рішень також вимагає врахування екологічних аспектів діяльності підприємств, що, своєю чергою, зумовлює неодмінне розширення меж традиційного бухгалтерського обліку. Тому однією з передумов поліпшення економічної ситуації на підприємстві є удосконалення форм і методів обліку, який містить всю необхідну інформацію про екологічну діяльність підприємства.

Стан дослідження. Проблемам екологічного обліку і звітності присвятили свої праці чимало вчених, зокрема О. І. Гриценко, Т. А. Дьоміна, Т. О. Кірсанова, Г. Купалова, Т. Матвієнко, Л. Г. Межерин, В.З. Мельник, Л.М. Пелиньо, П. В. Павлов, І.Й. Плікус, Л. А. Сахно, Е. А. Сергєєва, Л. В. Соґнікова, Д. Хенсен, А. Шеремет, Н. А. Шавкунова, Л. Шнейдман та інші. У їхніх доробках достатньо ґрунтовно досліджено теоретичні питання, пов'язані зі загальними

проблемами екологічного обліку на підприємстві. Однак, попри значні наукові досягнення з цього напрямку, сучасні умови господарювання ставлять нові завдання, вирішення яких необхідне для поліпшення інформаційного забезпечення менеджерів і власників підприємств щодо екологічної ситуації на підприємстві з метою підвищення ефективності його діяльності. Дослідження потребує інформаційна та практична база ведення екологічного обліку на вітчизняних підприємствах.

Мета статті – розкрити сутність екологічного обліку та визначити основні перспективи й засади його впровадження в обліково-аналітичну практику вітчизняних підприємств.

Виклад основних положень. У сучасних умовах господарювання актуальним є питання впровадження екологічного обліку на підприємствах України.

Екологічний облік перебуває на етапі свого становлення. Екологічні аспекти у регулюванні ведення бухгалтерського обліку та складання звітності долучаються вибірково. І це пов'язано з тим, що в нашій країні ще не достатньо розроблено такі організаційні заходи, які би враховували першочергову необхідність досягнення природно-екологічної рівноваги та сприяли розвитку суспільного господарства.

Проте збільшення витрат на природоохоронну діяльність, жорсткість природоохоронного законодавства, формування нових переваг споживачів інформації з екологічних питань спонукають до неодмінної появи та введення екологічного обліку на підприємствах.

Екологізація облікової інформації дає змогу вирішити чимало актуальних проблем, з-поміж яких: визначити екологічну ефективність діяльності підприємства, комплексно з інформаційного погляду моделювати природоохоронну діяльність економічного суб'єкта, надавати інформацію про економічну й екологічну діяльність підприємства, генерувати екологічну інформацію фінансового і нефінансового характеру [8].

Під час ухвалення ефективних рішень в умовах екологізації першочергове значення має якісне інформаційно-аналітичне забезпечення.

Інформаційне забезпечення – це особливий процес задоволення інформаційних запитів і потреб споживачів, котрий складається з підготовки й надання інформації користувачам відповідно до їхніх об'єктивних потреб.

Система управління екологовиробничою діяльністю неможлива без адекватного інформаційного забезпечення. Інформація, як корисний продукт внутрішнього і зовнішнього споживання, спроможний приносити економічну вигоду, формується в процесі ведення обліку:

первинного, який забезпечує відстеження господарських фактів, явищ, процесів, вимірювання в натуральному, вартісному вираженні та документування господарських операцій; поточного, котрий передбачає обробку та системну реєстрацію облікових даних у реєстрах обліку; та підсумкового – узагальнення облікових даних, формування звітності. На підставі отриманої інформації та з огляду на проблеми, що потребують вирішення, розробляються варіанти управлінських рішень.

Системою інформаційного забезпечення еколого-орієнтованого є бухгалтерський облік, який функціонує як система збору, обробки, аналізу і передачі інформації, що використовується для ухвалення рішень [9].

Екологічний облік на підприємстві – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень [1].

Об'єктами екологічного обліку є витрати, доходи та фінансові результати в розрізі екологічної діяльності, згруповані за їх цільовим призначенням (видами продукції, замовленнями, процесами, стадіями виробництва, агрегатами, сферами діяльності, регіонами збуту тощо).

Головними передумовами розвитку еколого-орієнтованого бухгалтерського обліку є:

- 1) ігнорування ролі бухгалтерського обліку у побудові концепції сталого розвитку країни та управлінні екологічною діяльністю;
- 2) виникнення нових об'єктів бухгалтерського спостереження;
- 3) відсутність методики бухгалтерського відображення природно-ресурсного потенціалу країни;
- 4) нерозвиненість суспільної екологічної свідомості [5].

Необхідність ведення екологічного обліку обумовлюють такі чинники:

- рахунки підприємства повинні відображати і його відношення до навколишнього середовища, і вплив пов'язаних із природоохороною діяльністю витрат, ризиків і обов'язків/відповідальності на фінансовий стан підприємства;
- інвесторам для ухвалення інвестиційних рішень треба мати у своєму розпорядженні інформацію про екологічні заходи й витрати, пов'язані з природоохороною діяльністю;
- менеджерам слід виявляти і перерозподіляти природоохоронні витрати так, щоби продукція була правильно оцінена, а інвестиційні рішення ґрунтувалися на реальних витратах і вигодах, оскільки природоохоронні заходи є також предметом управлінської діяльності;

- екологічний облік має стати ключем до стійкого розвитку на основі дотримання принципу екоефективності; в цьому разі екоефективність, припускаючи зменшення дії підприємства на навколишнє природне середовище за одночасного зростання прибутковості, може бути виміряна тільки завдяки володінню точною інформацією про природоохоронні витрати, заощадження та вплив господарської діяльності на навколишнє середовище [2].

Екологічний облік інформаційно забезпечує управління станом еколого-економічних і соціальних процесів, що відбуваються в навколишньому середовищі, та спрямований на формування інформації з питань екології, її накопичення, підготовку, інтерпретацію, аналіз і передачу користувачам.

Його метою є створення інформації про еколого-господарську діяльність підприємства для потреб менеджменту. Він призначений розв'язувати такі завдання:

- формування даних, оперативна обробка інформації щодо екологізації виробництва, стану навколишнього природного середовища, загроз і ризиків;
- інформаційно-аналітичний контроль за станом і ступенем використання природних ресурсів;
- визначення витрат на екологічне управління: витрат виробництва, витрат ресурсного потенціалу, соціальних витрат;
- планування діяльності підприємства, окреслення його стратегії на перспективу в умовах розвитку ринку з урахуванням потреб споживачів та узагальнення еколого-економічних інтересів [9].

До основних принципів організації екологічного обліку відносять:

- своєчасне надання повної інформації про діяльність підприємства, необхідної для оперативного управління, контролю й аналізу;
- забезпечення досягнення найкращих результатів облікового процесу з мінімальними витратами коштів, праці та часу на отримання такої інформації;
- дотримання системного підходу, цілісності, всебічності, динамічності, випереджального відображення господарських операцій;
- високий рівень організації бухгалтерської служби та роботи облікових працівників, належна кваліфікація облікового персоналу в частині екологічного обліку;

- здатність і швидкість пристосування до нових вимог, що висуваються до екологічного обліку та звітності;
- своєчасність, упорядкованість записів із погляду їх хронологічної послідовності; їхня повнота, всебічність, точність, безперервність, економічність, наочність відображення в обліку;
- допущення впровадження нових рішень, якщо проведені раніше дослідження не довели на практиці їхню доречність і доцільність принципів змін в організації екологічного обліку на підприємстві одразу після ґрунтовного практичного випробування і перепідготовки персоналу [1].

Головними чинниками, що сприяють зростанню ролі екологічного обліку, є:

- економічні: досягнення еколого-економічної ефективності виробництва, залучення національних та міжнародних інвестицій, зниження екологічних ризиків;
- екологічні: виснаження природних ресурсів, погіршення стану довкілля;
- соціальні: гарантування безпеки у поліпшенні навколишнього природного середовища, виробництво екобезпечної продукції, зменшення впливу факторів забруднення на здоров'я населення [9].

В сучасних економічних умовах, які характеризуються динамічністю і складністю кон'юнктури ринку, посиленням конкуренції, швидкими непередбачуваними змінами законодавства, загостренням екологічних проблем, екологічний облік має знайти відображення в загальній системі бухгалтерського обліку, позаяк тільки в такому разі він стане ефективним інструментом втілення засад еколого-економічної політики держави.

Формувати систему обліку на підприємствах доцільно у поєднанні бухгалтерського, управлінського, податкового та екологічного обліку.

До того ж доречним є виокремлення екологічного складника у кожній зі структурних частин системи обліку.

Аналогічно повинна функціонувати і система контролю та екологічний аудит – як одна із функцій управління охороною навколишнього природного середовища. Структуру такої системи наведено на рисунку.

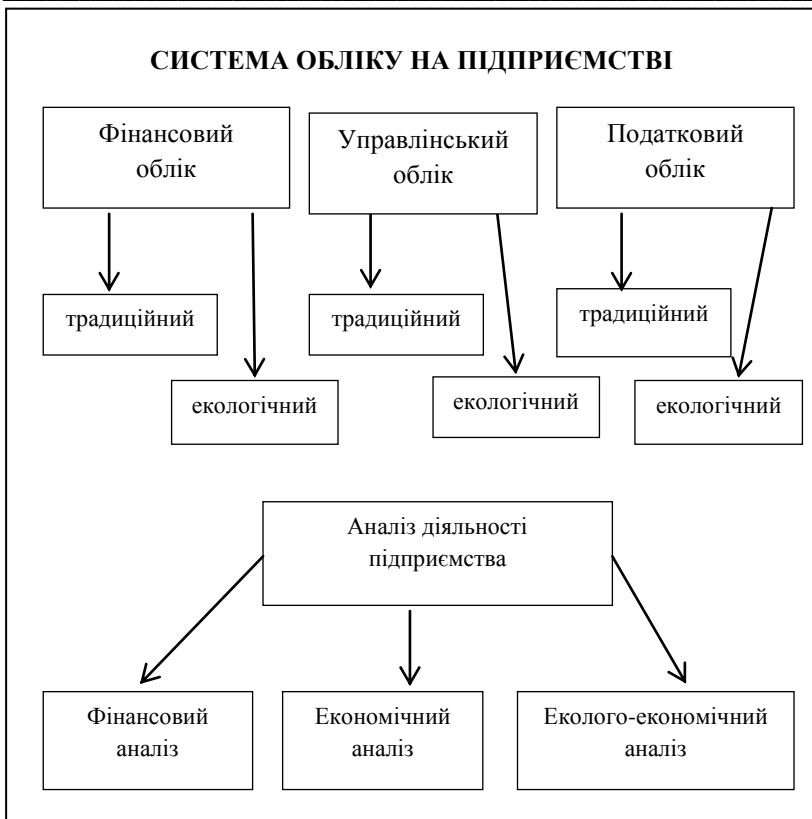


Рис. Модель системи еколого-економічного обліку на підприємстві

За джерелом 10.

Отже, екологічний облік на підприємстві має становити цілісну систему, котра охоплює такі складові: фінансовий облік; управлінський облік та звітність за екологічними показниками; внутрішній контроль; екологічний аудит.

Інтеграція екологічних елементів у систему традиційного обліку мусить ґрунтуватися на системі еко-балансів. Еко-баланс – це основний інструмент отримання потрібної інформації про величину шкідливого впливу підприємства на довкілля. Як важливий інструмент еколо-

гічного аудиту і головний інструмент еко-контролінгу, еко-баланс забезпечує системне виявлення, оцінювання і кількісне відображення негативного впливу діяльності підприємства на довкілля, зокрема агрегування отриманих даних і віддзеркалення таким чином екологічного «успіху» чи «неуспіху» підприємства. Саме за допомогою еко-балансів доцільно обліковувати і документувати ступінь впливу підприємства на довкілля [5].

Для обліку екологічних об'єктів у системі фінансового бухгалтерського обліку у Плані рахунків слід ввести окремі субрахунки.

Екологічний управлінський облік займається питанням визначення критеріїв прийняття рішень щодо ресурсів підприємства. Тому серед найважливіших напрямів розвитку бухгалтерського екологічного обліку продовжують залишатися питання оптимізації витрат природоохоронного характеру, їх адаптація до сучасних вимог фінансового та управлінського обліку, особливо в межах формування відповідних систем витрат. Без виділення екологічних витрат із загальної суми виробничих витрат не буде справедлива собівартість конкретних продуктів і, отже, встановлена справедлива ціна.

Цю проблему можна вирішити за допомогою *activity based costing* – методу калькулювання витрат за видами діяльності, головними завданнями якого є усунення недоліків традиційних систем обліку витрат і надання більш точної інформації з приводу собівартості продукції. Суть такого методу обліку витрат полягає в тому, що витрати спочатку відносять до видів діяльності, а потім, на основі попиту на ці види діяльності, перерозподіляють на продукцію.

Витрати, співвіднесені з продукцією, – це загальна сума витрат за видами діяльності, необхідних для виробництва і продажу продукції [6].

Таким чином, у системі управлінського обліку варто розробити методику розмежування витрат і доходів, яка б дала змогу виокремити й оцінити екологічні витрати та екологічні доходи.

Звітність підприємств містить інформацію про результати економічної, екологічної та інших видів діяльності суб'єктів господарювання, активи, пасиви, рух грошових коштів, інші явища та процеси в економічній, екологічній, соціальній сферах. Інформація про екологічну діяльність підприємств розкривається у кількох видах звітності – фінансовій, статистичній, податковій.

Основними елементами звітності мають бути: характеристика підприємства; опис діяльності та стратегії розвитку, інформація про підходи до корпоративного управління; економічні, екологічні та соціальні показники діяльності підприємства [3].

Відмінною рисою екологічної фінансової звітності є те, що вона адресована найперше акціонерам й інвесторам, тому принципове значення мають оцінка та відображення в обліку екологічних зобов'язань.

Однак відсутність певної системи методів, норм і вимог щодо відображення результатів екологічного обліку у звітності підприємства призводить до порушення інформування керівництва та в підсумку до неналежної систематизації даних [1].

В екологічній звітності підприємства слід відобразити не тільки витрати на природоохоронні заходи, штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства, а й шкоду, завдану підприємствами навколишньому середовищу, та заходи, спрямовані на її усунення. Узгодження термінів подання форм державних статистичних спостережень, розробка єдиної методики складання нефінансової звітності та розширення системи її екологічних показників дають змогу вдосконалити національну інформаційну систему з охорони довкілля. Використання зазначених заходів сприяло би прозорості та повноті розкриття інформації про екологічну діяльність у звітності, поліпшенню процесу подання звітів до державних органів, доповненню економічних, соціальних та екологічних показників нефінансової звітності, а також розумінню показників екологічної звітності акціонерами, підприємствами-контрагентами і потенційними інвесторами [3].

Екологічний аудит – це інструмент для систематичної перевірки внутрішньофірмового екологічного потенціалу, екологічних ризиків і шансів підприємства.

Головними цілями еко-аудиту є: надання об'єктивної інформації про екологічні аспекти діяльності підприємства та її відповідність установленим стандартам, нормативам, вимогам ініціаторів проведення відповідних перевірок; пропозиція корисних рекомендацій стосовно подальшого поліпшення організації екологічного менеджменту, еко-контролінгу тощо, а також підвищення ефективності природоохоронних заходів, які проводяться підприємством.

Екологічний аудит сприятиме аналізу всіх сторін організаційного, виробничого процесу і руху продукту з погляду концепції екологічного життєвого циклу, що створює передумови для зміцнення і розширення екологічної відповідальності підприємства і формування екологічно стійких підприємницьких одиниць [7].

Таким чином, на сьогодні існує ціла низка підходів до формування системи бухгалтерського обліку, здатної задовольнити потреби менеджменту управлінського персоналу і забезпечити зовнішні зацікавлені кола достовірною інформацією не тільки про економічні, а й про екологічні та соціальні аспекти діяльності підприємства. Однак

інтегруванню екологічного обліку в систему управління вітчизняними підприємствами перешкоджають:

- відсутність методичних рекомендацій, положень, стандартів щодо організації екологічного обліку на підприємстві, відображення в обліку і надання користувачам екологічної інформації;
- недосконалість вітчизняного законодавства, котре не стимулює підприємства до ведення соціально відповідального бізнесу;
- труднощі оцінки негативних впливів господарської діяльності на довкілля;
- складність відокремлення екологічних витрат від інших витрат діяльності підприємств;
- архаїчність і обмеженість методики традиційного (стандартизованого) обліку;
- консерватизм менеджменту й обліково-аналітичної служби підприємства, відсутність у них мотивації збільшувати витрати на природоохоронні заходи та організувати їхній облік [5; 2].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що нині екологічні проблеми є домінуючими у соціально-економічному житті, а їх вирішення потребує найперше екологічно свідомого управління бізнес-процесами. Широке впровадження екологічного обліку в загальну інформаційну систему бухгалтерського обліку уможливить здійснення на рівні підприємства інформаційного супроводу процесу управління та подачі інформації користувачам з приводу природоохоронної діяльності підприємства, що сприятиме ухваленню управлінських рішень із урахуванням економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної цілісності, тобто дасть змогу активізувати практичну природоохоронну діяльність, здійснити інформаційний супровід процесу управління екологічним потенціалом, забезпечити визначення економічної ефективності природоохоронних заходів, а також надання достовірної інформації зацікавленим користувачам про екологічну складову діяльності підприємства.

1. Гриценко О. І. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження / О. І. Гриценко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка і суспільство». – 2016. – Вип. 2. – С. 678–683 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economyand.society.in.ua/journal/2_ukr/2_2016.pdf.

2. Івахів Ю. О. Екологічний облік: суть, необхідність та розвиток / Ю. О. Івахів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=58818>.

3. Купалова Г. Екологічна звітність підприємств як складова національної інформаційної системи з охорони довкілля / Г. Купалова, Т. Матвієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2012. – Вип. 142. – С. 12–16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_Ekon_2012_142_5%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_Ekon_2012_142_5%20(1).pdf).

4. Пелиньо Л. М. Місце екологічного обліку в сучасній системі бухгалтерського обліку та його важливе значення в сфері охорони довкілля / Л. М. Пелиньо // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.2. – С. 70–75.

5. Пікінер В. В. Передумови інтегрування екологічної складової у систему обліку на підприємстві / В. В. Пікінер, Ю. В. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_NOBG_2013/Economics/7_153208.doc.htm.

6. Плікус І. Й. Бухгалтерський екологічний облік: управлінський, фінансовий та стратегічний контексти / І. Й. Плікус // Економіка та управління: теорія й практика: Міжнародна науково-практична конф. (м. Нюрнберг, 26 вересня 2014 р.). – Т. 2. – Нюрнберг: Вид-во Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland. – С. 181–185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/37162/1/Plikus_ecooblic.pdf.

7. Сахно Л. А. Екологічний облік і аудит в реформуванні традиційної системи обліку на підприємстві / Л. А. Сахно // Облік і фінанси АПК: Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2009. – № 1. – С. 89–92.

8. Скоромна О. М. Необхідність застосування екологічного обліку на сільськогосподарських підприємствах / О. М. Скоромна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/display/32610067>

9. Талько Н. А. Обліково-аналітичне забезпечення управління в умовах екологізації аграрного виробництва / Н. А. Талько // Наукові читання-2014: наук.-теорет. зб. / ЖНАЕУ. – Т. 3. – Житомир: ЖНАЕУ, 2014. – С. 102–105.

10. Фостолович В. А. Екологічний облік як елемент інноваційного підходу еколого-економічної системи управління сільськогосподарських підприємств / В. А. Фостолович, М. В. Агапова // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2013. – Вип. 1 (39). – С. 141–144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Innovastijna-ekonomika/IE-1\(39\)-2013/36.pdf](http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Innovastijna-ekonomika/IE-1(39)-2013/36.pdf).

Шутка С. Е., Воляник Г. М. Предпосылки внедрения экологического учета на предприятиях Украины

Исследованы актуальные проблемы экологического учета на предприятиях Украины. Определены основные факторы формирования экологического учета в современных условиях хозяйствования. Рассмотрены подходы к бухгалтерскому экологическому учету в управленческом и финансовом контексте. Приведены основные предпосылки и принципы организации экологического учета. Сформулирован ряд препятствий в интеграции экологического учета в систему управления отечественными предприятиями.

Ключевые слова: экологический учет, финансовый экологический учет, управленческий экологический учет, экологические расходы, экологическая отчетность.

Shutka S. Ye., Volyanyk H. M. Necessity and basic prerequisites for the implementation of environmental accounting by Ukrainian companies

Today, one of the main challenges facing companies in carrying out their economic activities is their greening and creating economic incentives for environmental protection.

Improving the environmental performance contributes to the development of new lines of business by companies as important suppliers of goods.

The effective business management requires that necessary information base be generated; therefore objects of the company's environmental activity need to be studied. Consideration of environmental aspects of the company's activity is also necessary in order to meet the demands of different levels of governance for timely and accurate information enabling effective management decision-making which requires that the boundaries of traditional accounting be expanded. Therefore, better forms and methods of accounting which would provide all the necessary information about the environmental activity of the company constitute one of prerequisites for improving the financial situation in the company.

Environmental issues currently dominate in social and economic life, and their decision primarily requires environmentally conscious business process management.

The widespread introduction of environmental accounting into the general information accounting system will allow providing information support to management processes at a company-level and making information about the environmental performance of the company available to users, thus facilitating management decisions on the basis of economic efficiency, social equity and environmental integrity. It will also enable companies to intensify practical environmental activities and provide information support to ecological potential management processes and contribute to the determination of economic efficiency of environmental measures.

Key words: *environmental accounting, environmental financial accounting, management environmental accounting, environmental costs, environmental reporting.*

Стаття надійшла 15 листопада 2016 р.

НАШІ АВТОРИ

- Бутрин О. І.** слухач магістратури факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Васильчак С. В.** доктор економічних наук, професор кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Верескля М. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Висоцька І. Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Вінічук М. В.** кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Воляник Г. М.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горалько О. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горбан І. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Живко З. Б.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жидяк О. Р.** доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу податково-бюджетної політики НАУ «Інститут аграрної економіки».
- Завада М. Р.** аспірант кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Завійський О. І.** аспірант кафедри економіки підприємства Львівського університету бізнесу та права.
- Кіржецька М. С.** кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка».

- Кіржецький Ю. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Копитко М. І.** доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Курляк М. Д.** старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кучер Л. Р.** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Східноєвропейського університету.
- Левків Г. Я.** доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Леськів Г. З.** кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лихолат С. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мартин О. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.
- Мельник С. І.** кандидат економічних наук, доцент, заступник декана факультету № 2 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Миронов Ю. Б.** кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Львівського торговельно-економічного університету.
- Миронова М. І.** аспірант кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету.
- Михаліцька Н. Я.** кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мойсеєнко І. В.** аспірант кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету.

- Мойсеєнко І. П.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наконечна Н. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пацула О. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Подра О. П.** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Прокіп А. В.** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Національного лісотехнічного університету України.
- Руда О. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Святюк О. Р.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сибірня Р. І.** доктор біологічних наук, професор, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сибірний А. В.** кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Соловій С. Б.** кандидат економічних наук, заступник директора Департаменту розвитку та технічного забезпечення ТІЗО «ТВК «Львівхолод».
- Сорока Р. С.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Франчук В. І.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та економічної безпеки факультету № 8 Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Хомин О. Й.** кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Хомів О. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Шутка С. Є.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Національного лісотехнічного університету України.

ЗМІСТ

Розділ I

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Верескля М. Р. Протидія корупції як невідмінна умова забезпечення економічної безпеки України.....	3
Висоцька І. Б. Проблеми реалізації податкової політики України.....	12
Вінічук М. В. Корупція в Україні: проблеми оцінки та методи протидії у контексті зміцнення економічної безпеки держави.....	20
Живко З. Б., Руда О. І., Мартин О. М. Екологобезпечне функціонування ринку сільськогосподарських земель в Україні.....	36
Михаліцька Н. Я. Трансформація державного адміністрування: публічне управління державою та суспільством на демократичних засадах.....	45
Мойсєнко І. П. Системні основи трансформації державного регулювання соціалізації економіки України.....	56
Подра О. П. Напрями розширення інвестування людського капіталу.....	68
Прокіп А. В. Стратегічні шляхи досягнення сталості енергетичної безпеки.....	78
Святюк О. Р., Миронов Ю. Б., Миронова М. І. Сутнісні характеристики складових елементів економічної безпеки національної економіки.....	88
Сибірна Р. І., Сибірний А. В., Хомів О. В. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів.....	96
Сорока Р. С. Місце непрямих податків у формуванні доходів Державного бюджету України.....	107
Франчук В. І., Мельник С. І., Курляк М. Д. Оцінка стану національної продовольчої безпеки.....	123
Хомин О. Й., Бутрин О. І. Правова основа соціального захисту працівників правоохоронних органів України.....	132

Розділ II

**ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Васильчак С. В., Жидяк О. Р., Соловій С. Б. Резерви підвищення економічної безпеки функціонування господарюючих суб'єктів галузі.....	141
Горалько О. В. Організація системи консолідованого нагляду за банківськими групами на основі оцінки ризиків.....	148
Горбан І. М., Наконечна Н. В. Формування теоретико-методичних засад економічної безпеки комерційного банку.....	160
Завада М. Р. Економічна безпека автотранспортних підприємств: передумови та шляхи забезпечення.....	169
Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С. Застосування проблемно-цільового підходу у зміцненні економічної безпеки цукрової галузі України.....	179
Копитко М. І., Левків Г. Я. Вплив корпоративної культури на рівень лояльності працівників у процесі забезпечення економічної безпеки підприємств.....	187
Леськів Г. З., Кучер Л. Р. Система мотивування персоналу як чинник підвищення конкурентоздатності підприємств.....	200
Лихолат С. М., Завійський О. І. Інвестиційно-інноваційне забезпечення конкурентоспроможності послуг малого бізнесу (на прикладі автотранспортних підприємств).....	208
Пацула О. І. Організаційно-правові аспекти системи соціально-економічного партнерства в Україні.....	219
Шутка С. Є., Воляник Г. М. Передумови впровадження екологічного обліку на підприємствах України.....	228
НАШІ АВТОРИ.....	239

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел I

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УКРЕПЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Верескля Н. Р. Противодействие коррупции как неперенное условие обеспечения экономической безопасности Украины.....	3
Высоцкая И. Б. Проблемы реализации налоговой политики Украины.....	12
Виничук М. В. Коррупция в Украине: проблемы оценки и методы противодействия в контексте укрепления экономической безопасности государства.....	20
Живко С. Б., Руда А. И., Мартин А. Н. Экологобезопасное функционирование рынка сельскохозяйственных земель в Украине.....	36
Михалицкая Н. Я. Трансформация государственного администрирования: публичное управление государством и обществом на демократических началах.....	45
Моисеенко И. П., Моисеенко И. В. Системные основы трансформации государственного регулирования социализации экономики Украины.....	56
Подра О. П. Направления расширения инвестирования человеческого капитала.....	68
Прокип А. В. Стратегические пути достижения устойчивости энергетической безопасности.....	78
Сватюк О. Р., Миронов Ю. Б., Миронова М. И. Сущностные характеристики составных элементов экономической безопасности национальной экономики.....	88
Сибирная Р. И., Сибирный А. В., Хомив Е. В. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с нецелевым использованием бюджетных средств.....	96

Сорока Р. С.

Место косвенных налогов в формировании доходов
Государственного бюджета Украины.....107

Франчук В. И., Мельник С. И., Курляк М. Д.

Оценка состояния национальной продовольственной безопасности.....123

Хомин О. И., Бутрин А. И.

Правовая основа социальной защиты сотрудников
правоохранительных органов Украины.....132

Раздел II

**ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ**

Васильчак С. В., Жидяк А. Р., Соловий С. Б.

Резервы повышения экономической безопасности
функционирования хозяйствующих субъектов
отрасли.....141

Горалько О. В.

Организация системы консолидированного надзора
за банковскими группами на основании оценки
рисков.....148

Горбан И. М., Наконечна Н. В.

Формирование теоретико-методических основ экономической
безопасности коммерческого банка.....160

Завада М. Р.

Экономическая безопасность автотранспортных предприятий:
предпосылки и пути обеспечения.....169

Киржецкий Ю. И., Киржецкая М. С.

Применение проблемно-целевого подхода в укреплении
экономической безопасности сахарной отрасли Украины.....179

Копытко М. И., Левкив Г. Я.

Влияние корпоративной культуры на уровень лояльности
работников в процессе обеспечения экономической
безопасности предприятий.....187

Леськив Г. З., Кучер Л. Р.

Система мотивирования персонала как фактор повышения
конкурентоспособности предприятий.....200

Лихолат С. М., Завийский О. И.

Инвестиционно-инновационное обеспечение конкурентоспособности услуг малого бизнеса (на примере автотранспортных предприятий).....208

Пацула О. И.

Организационно-правовые аспекты системы социально-экономического партнёрства в Украине.....219

Шутка С. Е., Воляник Г. М.

Предпосылки внедрения экологического учета на предприятиях Украины.....228

НАШИ АВТОРЫ.....239

CONTENTS

Section I

STRENGTHENING OF CURRENT ISSUES ECONOMIC SECURITY

Veresklyya M. R. Combating Corruption as a necessary condition for economic security Ukraine.....	3
Vysotska I. B. Problems of Tax Policy of Ukraine.....	12
Vinichuk M. V. Corruption in Ukraine: problems of evaluation and countermeasures in the context of strengthening of state economic security.....	20
Zhyvko Z. B., Ruda O. I., Martin O. M. Ecologically safe functioning agricultural land market in Ukraine.....	36
Mykhalitska N. Ya. The transformation of the state administration: public management of the state and society on a democratic basis.....	45
Moiseenko I. P., Moiseenko I. V. System fundamentals of state regulation transformation of the Ukrainian economic socialization.....	56
Podra O. P. Ways of human capital investments increase.....	68
Prokip A. V. Strategic pathways of achieving sustainability of energy securing.....	78
Svatyuk O. R., Myronov Yu. B., Myronova M. I. The national economy security main elements justification.....	88
Sybirna R. I., Sybirnyy A. V., Khomiv O. V. Features of leadthrough scientifically economic researches.....	96

Soroka R. S.

Place indirect tax revenues in the formation of the state
budget of Ukraine.....107

Franchuk V. I., Mel'nyk S. I., Kurlyak M. D.

The Assessment of National Food Safety.....123

Khomyn A. J., Butryn O. I.

Legal basis of social protection law enforcement agencies
of Ukraine.....132

Section II

**BY PROVIDING
ECONOMIC SECURITY
UNDERTAKINGS**

Wasylychak S. V., Zhydyak O. R., Solovij S. B.

Reserves of increase of economic security of functioning
of economic entities of the industry.....141

Goralko O. V.

Organization of the system of the consolidated supervision
after bank groups on the basis of estimation of risks.....148

Gorban I. M., Nakonechna N. V.

Formation of the theoretical and methodological foundations
for the economic security of the commercial bank.....160

Zavada M. R.

Economic security trucking companies: conditions
and ways to ensure.....169

Kirzhetsky Y. I., Kirzhetska M. S.

Problem-oriented approach in the context of strengthening
the economic security of the Ukrainian sugar industry.....179

Kopytko M. I., Levkiv G. Ja.

Influence of corporate culture on staff loyalty
in the process of ensuring of economic security
of enterprises.....187

Leskiv H. Z., Kucher L. R.

Incentive system for employees as a factor of enterprise
competitiveness increase.....200

Lykholat S. M., Zaviyskyu O. I.

Investment and innovative promotion of competitiveness
of small business services (as exemplified by the motor
transport companies).....208

Patsula O. I.

Organizational and Legal aspects of socio-economic partnership
in Ukraine.....219

Shutka S. Ye., Volyanyk H. M.

Necessity and basic prerequisites for the implementation
of environmental accounting by Ukrainian companies.....228

OUR AUTHORS.....239

ВИМОГИ
щодо оформлення та порядку подання статті
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ

Статтю подає автор відповідальному секретареві Вісника *безпосередньо або поштою** на адресу ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26:

серія юридична – доктору юридичних наук, професорові **Балинській О. М.**;

серія психологічна – кандидату соціологічних наук, доцентові **Гуменюк Л. Й.**;

серія економічна – кандидату економічних наук, доцентові **Ревак І. О.**

Вимоги до матеріалів і порядок їх підготовки для видання
у Науковому віснику ЛьвДУВС
(витяг із наказу ЛьвДУВС від 8 травня 2014 р. № 158, п. 3)

3.1. Матеріалами для опублікування у Віснику є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

3.2. Матеріали до Вісника приймають відповідальні секретарі (за серіями).

3.3. Опрацювання матеріалів і видання Вісника здійснює редакційно-видавничий відділ Університету.

3.4. За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок за даним напрямком.

3.5. Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки

* Стаття, надіслана електронною поштою, не звільняє автора від необхідності надсилання на адресу редколегії потрібного пакета документів.

у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервала і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати *у форматі A5*, а в авторському оригіналі залишати для нього місце. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

3.6. Обов'язковим є зазначення та виділення напівжирним звичайним кеглем таких структурних елементів статті в один рядок абзацу:

- ✓ постановка проблеми;
- ✓ стан дослідження;
- ✓ мета;
- ✓ виклад основних положень;
- ✓ висновки;
- ✓ література.

3.7. Статті у Вісник автори можуть подавати такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті українською та російською мовами додаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна).

Розширена *анотація англійською мовою* повинна бути *завірена* печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ.

До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені.

До статті англійською мовою додаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою та анотації російською і англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків навчального закладу, як описано вище.

3.8. До рукопису додаються:

- рецензія кандидата/доктора наук із відповідної спеціальності, завірена печаткою установи рецензента (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії необов'язкова);
- витяг із рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для публікування;
- анотації українською, російською та англійською мовами;
- довідка про автора: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, e-mail;
- електронний носій рукопису – компакт-диск;
- квитанція про оплату публікації (*після розгляду статті редколегією*).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Матеріали надсилаються поштою *зі супровідним листом* на ім'я відповідального секретаря за серіями. Електронну версію статті можна надсилати електронною поштою на адресу: vonr@lvduvs.edu.ua. Рукописи та електронні носії не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.

Редакція залишає за собою право здійснювати редакційну правку тексту.

Автор має бути обізнаний про те, що його опублікована стаття буде розміщена на веб-сайтах Університету та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Під час цитування матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

3.9. Не можуть розміщуватися в одному випуску Вісника різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкуються тільки один зі співавторів).

3.10. Курсанти, студенти та слухачі можуть публікуватися у Віснику тільки у співавторстві з науковими керівниками.

3.15. Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Віснику наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, письмово сповістивши про це голову редакційної колегії, його заступника або відповідального секретаря не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Детальніше див. Положення про збірник наукових праць «Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ».

Розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ 08571995
МФО 820172
ДКСУ
р\р 31258262100729



Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць*.

* Оплата статті здійснюється *після позитивного висновку* членів редколегії, про що автора повідомляють за вказаними ним координатами.



Телефони для довідок:

Відділ організації наукової роботи:



Балинська Ольга Михайлівна


 067-67-49-912,  e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

Гуменюк Людмила Йосифівна

 067-96-14-828,  e-mail: Humeniuk@meta.ua

Ревак Ірина Олександрівна

 067-44-40-963,  e-mail: irarevak@gmail.com

Редакційно-видавничий відділ:  (032) 233-61-95.

*** **

Структура статті (зразок)

УДК ____

П. І. Б. автора,
посада,
наукове звання (укр. м.)

Назва статті (укр. м.)

Анотація (укр. м., 500 знаків)

Ключові слова (укр. м.)

Постановка проблеми

Стан дослідження

Мета

Виклад основних положень

Висновки

Література

П. І. Б. автора, назва статті рос. мовою

Анотація (рос. м., 500 знаків)

Ключові слова (рос. м.)

П. І. Б. автора, назва статті англ. мовою

Анотація (англ. м., 1800–2000 знаків)

Ключові слова (англ. м.)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 2

Редагування *О. Я. Шмиговська*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 28.12.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 14,88.
Тираж 100 прим. Зам. № 145-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.